

Reeds verschenen in deze serie:

Deel 1 - In Genève geroepen - Uit Genève
verbannen - Naar Genève teruggeleid.

Deel 2 - Op de oefenschool in Straatsburg.

Deel 3 - De beproeving is hard.

Deel 4 - Hij hield vast, als ziende de Onzienlijke

Deel 5 - Als leraar in de wijngaard des Heeren

Deel 6 - Calvijn als herder en vriend

Deel 7 - Calvijns persoonlijk en huiselijk leven

P. Kuijt

Calvijns levenswerk belicht vanuit zijn brieven

deel 8: Hoe beleefde Calvijn de staatkundige,
politieke en kerkelijke strijd in Duitsland?

B.V. UITGEVERIJ "DE BANIER" – UTRECHT

Inhoud:

1. Inleiding	9
2. Genève-Bern-Straatsburg	12
3. De schorsing van Megander	14
4. De heerszucht van de heren uit Bern	15
5. Wordt Calvijns levenswerk verlegd naar Straatsburg? ..	17
6. Calvijn-Bucer (12 januari 1538)	19
7. Calvijn-Melanchton (16 maart 1539)	20
8. Calvijn-Filip van Hessen (28 juli 1540)	24
9. Calvijn-Karel V	27
10. De keizer neigt meer over naar de pauselijke partij	32
11. Langs de rand van de afgrond	33
12. Calvijn en Dr. Eck	35
13. „Ik ontquam (uit Regensburg)”	38
14. Een gevaarlijke onderneming	40
15. Een belangrijk schrijven	42
16. 1542-1544. Een vreselijke, gruwelijke oorlog, te water en te land	44
17. De oorlog woedt steeds voort	46
18. De keizer trekt langzaam het net dicht	48
19. De strijd over de godsdienstige geschillen met het geweld der wapenen beslist?	52
20. Het overlijden van Luther.	52
21. Schmalkaldische oorlog	53
22. Hoe heeft Calvijn dit alles in 1546/1547 beleefd?	55
23. Gods wegen zijn hoger dan onze wegen	61
24. Calvijn en de uitvoering van het Interim te Augsburg ..	63
25. Smadelijke zwakte, gepaard van goddeloze ontrouw (in Duitsland)	70
26. Hoe heeft Calvijn deze wonderlijke omkeer in het staatkundig, politiek en kerkelijk leven in Duitsland beleefd?	74
27. Calvijn en Melanchton (na 1552)	87
28. Calvijn en Frederik III van De Palz	91

Calvijns levenswerk, belicht vanuit zijn brieven

Hoe beleefde Calvijn de staatkundige, politieke en kerkelijke strijd in Duitsland?

1. *Inleiding.*

Wanneer we thans willen nagaan, hoe blijkens zijn brieven, die Calvijn ons nagelaten heeft, hij heeft meegeleefd met de politieke en kerkelijke strijd in Duitsland, is dat een uitermate boeiende bezigheid.

Van de Duitse kerkhervormer, Dr. Maarten Luther, is ons veel bekend. We behoeven slechts heel in het kort het een en ander uit zijn leven en optreden als reformator in herinnering te roepen.

- 1483, zijn geboorte te Eisleben.
- 1510 - 1511, kloosterling en daarna hoogleraar te Wittenberg.
- 1516, zijn bekering.
- 1517, de 95 stellingen tegen de aflaat (31 oktober!).
- 1520, hij verbrandt de pauselijke banbul.
- 1520, drie belangrijke geschriften geven algemene bekendheid aan de beginselen der Reformatie.
- 1521, Luther voor de Rijksdag te Worms. De rijksban over hem en zijn volgelingen uitgesproken. Wartburg, Bijbelvertaling.
- 1524 - 1525, de Boerenopstand.
- 1529, de „Grote” en de „Kleine” catechismus. Luther en Zwingli in Marburg rond de tafel.
- 1529, Rijksdag te Spiers. Protestanten!
- 1529, Augsburgse Confessie. Melanchton treedt naar voren.
- 1531, Verbond Protestantse vorsten (Schmalkalden).
- 1534, Duitse Bijbelvertaling gereed.
- 1537, Luther schrijft Schmalkaldische artikelen.
- 1545, Concilie van Trente bijeen.
- 1546, Luther sterft.
- 1546, Oorlog Bond Prot. vorsten met Karel V.
- 1547, Nederlaag voor de Prot. vorsten.
- 1560, Melanchton sterft.

We zullen dit overzichtje nog wel eens nodig hebben.

Wanneer we bedenken, dat Calvijn in 1536 voor de eerste maal predikant werd in Genève, waar de Reformatie in 1535/1536 vaste

Zwingli's reformatorische arbeid dwong weldra door tot Bazel, waar Johannes Oecolampad het Evangelie predikte; naar St. Gallen, naar Bern drong de Reformatie door. Zelfs tot meerdere Zuid-Duitse steden; en tot Straatsburg.

We weten, dat van meetaan de Avondmaalsleer van Luther en van Zwingli scheiding heeft gemaakt tussen het protestantisme in Duitsland en in Zwitserland.

Toen op de Rijksdag te Spiers de keizer met de zijnen gereed stonden om het Edict van Worms (1521) tot in de finesses uit te voeren, lieten de protestanten het niet alleen bij een protest, maar sloten de reformatiegezinde partijen in het geheim een verbond ter bescherming van de Reformatie.

De leider van dit verbond, Filip van Hessen, achtte het (zeer terecht!) noodzakelijk, dat Luther en Zwingli in Marburg rond de tafel zouden gaan zitten om het eens te worden over de Avondmaalskwestie. Wat de kloof tussen lutheranen en zwinglianen nog groter heeft gemaakt.

2. *Genève - Bern - Straatsburg.*

In juli van het jaar 1536 was Calvijn op doorreis van Italië naar Bazel, waar zijn „Institutie” was geschreven en gedrukt, in Genève aangekomen.

We weten, hoe de Heere door de woorden, die Farel toen tot Calvijn heeft gesproken, hem heeft geroepen, in de wijngaard des Heeren te Genève te gaan werken.

In de verslagen van de raadsvergaderingen van de Raad dezer stad wordt op 5 september 1539 vermeld, dat Farel een fransman (nog zonder naam) had gevraagd, hem in Genève te komen helpen; en in deze verslagen lezen we ook – het is daar al 13 februari 1537 – dat deze fransman, Johannes Calvijn, een zekere vergoeding zou ontvangen voor zijn arbeid naast Couraud, Farel en Viret, die zijn collega's waren geworden.

Jaren, jaren later schrijft Calvijn aan zijn collega in Zürich, Bullinger, de opvolger van Zwingli, dat hij Gods voorzienigheid bewondert, nu de Heere hem juist in Genève heeft geplaatst.

In Frankrijk woedden vreselijke vervolgingen. Zullen deze ook de zwitserse kerken treffen? Ook Genève en Zürich? vraagt Calvijn zich af in zijn brief aan Bullinger van 7 mei 1549.

We moeten ook deze stad (Genève) in het oog houden, en dat zeker niet in de laatste plaats. Zou ik alleen maar voor mijn eigen leven en voor mijn eigen relaties zorgdragen, dan zou ik beter naar elders (waar het veiliger is. K.) kunnen vertrek-

ken. Maar wanneer ik bedenk, hoe belangrijk deze hoek van de wereld is voor de uitbreiding van het rijk van Christus, dan ben ik er ten volste van overtuigd, dat ik deze stad moet beschermen. En in zekere zin staan daarbij ook uw nut en uw rust op het spel.

Het is duidelijk, dat Calvijn is gaan inzien, dat hij geroepen is, vanuit Genève invloed uit te oefenen met betrekking tot de voortgang der Reformatie op de driehoek: Frankrijk, Duitsland en Italië. En dat, zonder dat de vijanden de vrije stad Genève konden bereiken, zolang ze onder Gods bescherming mocht staan.

Maar binnen deze grote driehoek ligt de kleine driehoek: Genève, Bern, Straatsburg, die eerst onze aandacht vraagt.

Nauwelijks was het leven in Genève geplaatst onder de leer der waarheid naar schrift en belijdenis (in november 1536 en op 20 juli 1537 hadden de Raad en de hele burgerij de opgestelde geloofsbelijdenis en catechismus aangenomen), of de Geneefse predikanten werden geroepen om, samen en onder leiding van Bern, ook de Reformatie te behartigen in het land tussen Genève en Bern: Waadland.

In dit uitgestrekte gebied ten Noorden van het Meer van Genève lagen ook Lausanne en Neuchâtel.

Op 1 oktober 1536 werd de synode van Lausanne geopend.

Daar is het tot een conflict gekomen tussen Calvijn en Caroli, die nog maar sinds kort predikant was te Lausanne.

Pierre Caroli was professor geweest te Parijs aan de beroemde Sorbonne-universiteit. Hij was overgegaan tot de Reformatie. Een hoogmoedige, verwaande, ijdele, heerszuchtige strever, die beducht was voor Calvijns invloed en zich opwierp als dé grote reformator, naast Luther en Zwingli, in de frans-sprekende kerken.

Caroli beschuldigde Calvijn er van, dat hij in de zoëven genoemde geloofsbelijdenis en catechismus duidelijk liet zien, dat hij niet achter de geloofsbelijdenis van Athanasius stond, wat het leerstuk van de Goddelijke Drieëenheid betrof. Calvijn was dus een volgeling van Arius.

Caroli, die Calvijn verdacht wilde maken en uit de weg ruimen, dreef dit zó hoog op, dat op 13 mei 1537 een predikantenvergadering nodig was te Bern, waar wel 120 ambtsdragers aanwezig waren.

Caroli stapelde de ene beschuldiging op de andere. De vergadering, die onder leiding stond van de Bernse predikant Megander heeft echter de belijdenisgeschriften van Genève voor „heilig en katholisch” verklaard en heeft Caroli uit zijn ambt ontzet.

Intussen waren de verdenkingen binnen de jonge reformatorische kerken tegen Calvijn, Farel en Viret wel zó onrustverwekkend, dat

spoedig daarop een nieuwe synode te Bern werd samengeropen. Daar waren aanwezig: uit Straatsburg Bucer en Capito; uit Bazel Myconius en Grynaeus; uit Genève het bekende drietal en uit Bern de predikanten Meyer en Kunz. En ook de eerder genoemde predikant Megander.

We kwamen al deze namen in reeds eerder verschenen deeltjes van deze serie al tegen.

Deze synode is in velerlei opzichten een bron geworden van heel veel twist en tweedracht.

Het was de bedoeling geweest, als luthersens, zwinglianen en gereformeerden (Genève), tot elkaar te komen wat leer en levensstijl betreft. Maar helaas, helaas kwamen allerlei persoonlijke en partij-politieke zaken zó bovendrijven, dat, in het begin van het gezegende werk der Reformatie, de verdeeldheid duidelijk aan het licht kwam. Evenals in Corinthe, deze was van Paulus, die van Apollos en die van Cefas.

Voor de jonge Calvijn (net 29 jaar!) is dat bijzonder teleurstellend en verdrietig geweest.

Wat hem bijzonder pijnlijk heeft getroffen, is:

1. De schorsing van Megander
2. De heerszucht van de mannen uit Bern.

3. *De schorsing van Megander.*

De blijvende onrust, veroorzaakt door de gevaarlijke Caroli, had een tweede bijeenkomst noodzakelijk gemaakt in Bern. De bedoeling was: tot eenheid komen in leer en levensopvatting. Ook wat de Avondmaalsleer betreft.

Toen dit punt aan de orde kwam, kwamen Bucer, die dicht bij de lutherse opvatting ging staan, en Megander, die vasthield aan de Avondmaalsbeschouwing van Zwingli, met elkaar in botsing.

Bucer heeft toen de schorsing van Megander doorgedreven, omdat hij meende, dat deze laatste de nagestreefde eenheid in leer in de weg stond.

Calvijn heeft daar Bucer in alle ernst over onder handen genomen in een brief van 12 januari 1538. Wel een bewijs, dat Calvijn diep teleurgesteld was! Een brief aan de goed 18 jaar oudere Bucer, een zeer bekend en gezien theoloog!

Ik kom terug op Megander.

Hij moest verbannen worden, omdat hij het niet er mee eens was, uw kritiek op zijn catechismus te onderschrijven.

U zegt, dat dit redenen genoeg waren, omdat hij zonder enige grond tegen de waarheid in ging!

Wat zou dat? Hij was toch van zijn kant bereid, getuigenis af te leggen van de waarheid?

Was dat dus de reden, dat hij ook hetgeen de anderen op correcte wijze naar voren brachten, niet kon aannemen?

Neemt u eens aan, dat hem daarbij menselijke fouten aankleefden (Megander was opvliegend. K.), was het dan niet beter geweest, dan toch maar zo'n man te kalmeren en hem in zulke geringe zwakheden tegemoet te komen, in plaats van hem onder zware belediging van zijn ambt te ontdoen, daarbij Gods Woord verachtend, tot groot verlies van de kerk, tot nog veel groter gevaar voor de toekomst?

Met hoeveel leedvermaak triomferen nu van rondsom de vijanden van het Evangelie, omdat wij beginnen, onze predikanten de verbanning in te drijven. Hoe kwaadwillig spotten zij thans met het Evangelie des Heeren!

Wat een pret hebben ze, omdat wij, rondom omgeven door machtige, goedtoegeruste tegenstanders, ons onder elkaar verwonden en verdelgen.

Wat zullen voorts de eenvoudige kerkgangers doen, wanneer ze zien, dat de predikanten, aan wier lippen ze hebben gehangen, met verbanning worden gestraft?

Tenslotte, u weet beslist niet, van welk een herder de kerk van Bern thans is beroofd, door dit verlies.

Calvijn doet dan verder een boekje open over de achtergebleven predikanten in Bern. Over Meyer, en met name over Kuntz.

Megander is teruggegaan naar Zürich, waar hij de zwingliaanse gemeente heeft gediend tot 1545.

Op 50-jarige leeftijd is Megander overleden.

4. *De heerszucht van de heren uit Bern.*

Op de tweede synode te Bern was ook gebleken, hoe gevaarlijk het is, wanneer de staat (hier de stadsraad van Bern) heersen wil over de kerk des Heeren.

U weet, dat vóór 1528 de hertog van Savoye ook Genève onder zijn heerschappij had. In Genève zetelde ook een bisschop. Toen in dat jaar de stadhouder van de hertog werd verdreven en in 1533 de bisschop de benen nam, wilde Savoye Genève opnieuw onder haar heerschappij terugbrengen. Een leger van het kanton Bern had dat verhinderd. Dat gebeurde in 1536. Maar toen Bern hoopte, dat ook Genève, evenals Neuchâtel en Lausanne, zich zou schikken onder Berns voogdij, verhinderden de vrijheidslievende Genève's dat. Genève kreeg een eigen stadsbestuur, ging op 21

mei 1536 in een openbare volksvergadering over naar de Reformatie.

Wel werd een verdrag gesloten tussen Bern en Genève, waarin Bern toch bepaalde rechten kreeg op de gang van zaken in Genève.

Omdat er op kerkelijk terrein nog al wat verschillen waren tussen Genève en Bern, kwamen op gezag van Bern (na de drie hierboven genoemde bijeenkomsten) in Lausanne samen, ter ener zijde de predikanten Kuntz en Ritter uit Bern, en aan de andere kant Calvijn en Farel uit Genève.

Er was verschil in Avondmaalsviering; er bestond van meetaan een groot onderscheid over de handhaving van de kerkelijke tucht, waaromtrent de mannen van Bern veel vrijzinniger waren dan de predikanten van Genève.

De vertegenwoordigers van de Raad van Genève stonden wel aan de zijde van de mannen van Bern, als het over de kerkelijke tucht ging.

Juist in dat opzicht waren Farel en Calvijn niet van hun stuk te brengen. Vooral het Avondmaal eiste een reine bediening, zodat allen, die in leer en leven tegen de (reeds aangenomen!) kerkenorde ingingen, van het Avondmaal geweerd moesten worden.

Hier hebben we, zoals u al wel zult gedacht hebben, de oorzaken, die geleid hebben tot de verbanning van Farel en Calvijn uit Genève. Dat gebeurde immers, toen Farel en Calvijn op 21 april 1538 van de kansel af hadden verklaard, op de aanstaande Paaszondag niet het Avondmaal te zullen bedienen, omdat er vreselijke zonden werden bedreven, die ongestraft welig tierden.

Calvijn heeft onder dit alles veel geleden.

Hij schrijft in die omstandigheden:

Zo kwam het ene bij het andere om ons heel erg te schokken. Ik ben van nature een man met een vreesachtige, zwakke geest. Maar toch heb ik mij in Lausanne van meetaan er toe gedwongen, mij tegen de aanstormende vloed te verzetten. En al bezweek ik daaronder niet, toch was mijn zielskracht niet zó krachtig, dat ik het er mij best bij had kunnen neerleggen, wanneer de burgerlijke overheid mij had genoodzaakt, de stad te verlaten.

Wat het Avondmaal betreft, schrijft Calvijn:

Met het preken alleen zijn we er niet. Er rust op ons een zwaardere zorg, wanneer ons het heil ter harte gaat van hen, wier bloed van onze hand geëist zal worden. Het meest drukt

deze verantwoordelijkheid bij de bediening van des Heeren Avondmaal. Hoevelen immers eten en drinken zich dan niet veeleer een oordeel, dan dat zij het sacrament van het leven waardiglijk ontvangen!

In een bezwaarschrift aan de Raad van Bern tegen zijn verbanning komt Calvijn nog eens terug op wat tussen hem en Farel enerzijds en Kuntz en Ritter uit Bern anderzijds was besproken.

We zouden uit de stad verdreven zijn, omdat we geweigerd hadden ons te verenigen met de opvattingen rondom de sacramenten van de heren van Bern. (Deze wilden: de ouwel, het gezegende brood en bij de Doop een bepaalde gewijde doopsteen. K.).

Dat is niet juist. Want wij hebben gedaan, wat we konden om hen gehoorzaam te zijn; we hebben de overeenstemming, die ze wensten, niet zondermeer afgewezen, maar in tegendeel verklaard, in overweging te willen nemen, hoe deze zaak tot stichting van de kerk het best behandeld zou kunnen worden. Toen wij met Pasen het Avondmaal niet bedienden, hebben we openlijk aan de gemeente verklaard, dat dit niets te maken had met het al of niet gebruiken van de ouwel in het Avondmaal, een zaak, die wij als niet zo belangrijke kwestie over wilden laten aan de kerkelijke vrijheid. We hebben gezegd, dat een véél meer zwaar wegende zaak ons bewoog om het Avondmaal niet te bedienen, namelijk, dat wij het heilig sacrament ontwijfd zouden hebben, als we het toch hadden gedaan, terwijl het volk dit niet waardig was. We hebben toen gewezen op de wanorde en de zonden, die in de stad heersen.

5. *Wordt Calvijns levenswerk verlegd naar Straatsburg?*

Wat in de kleine „driehoek”, Genève-Bern-Straatsburg tussen 1536 en 1538 plaats vond en uitliep op de verbanning van Calvijn, toen de strijd moest worden gevoerd tegen alles, wat in strijd is met de leer der waarheid naar Schrift en belijdenis, zullen we in nog veel meer omvangrijker mate tegenkomen in de grote „driehoek”, Straatsburg-Wittenberg-Zürich, en later in de nog grotere „driehoek”, Genève-Wittenberg-keizer en paus (Wenen, Rome). Steeds worden we daarin genoodzaakt het strijdperk te betreden op staatkundig-politiek en kerkelijk terrein, waar het gaat over: vóór of tegen de waarheid Gods! Het is een strijdperk, waarin de Heere Calvijn steeds meer op de voorgrond doet treden.

Wanneer de Heere in Zijn wijze en bijzondere voorzienigheid het zó beschikt, dat Calvijn via Bern, Zürich, Bazel in Straatsburg predikant wordt van de aanvankelijk kleine franse vluchtelingen-gemeente, kan de vraag rijzen, of dan Straatsburg het centrum zal worden van de gereformeerde Reformatie en, of zijn werkterrein misschien Duitsland zal worden, gelegen binnen de „driehoek” Straatsburg, Wittenberg, Zürich.

In Deel II van deze serie hebben we uitvoerig stilgestaan bij het deel van Calvijns levenswerk, belicht vanuit de brieven, die Calvijn geschreven heeft van september 1538 tot september 1541, toen hij weer terug moest, na teruggeroepen te zijn, naar Genève. En we weten, dat deze periode van zijn leven voor een aanmerkelijk groot deel werd in beslaggenomen door zijn verblijf in Frankfort aan de Main, Hageneau, Worms, Regensburg, waar hij geroepen werd, de godsdienstgesprekken bij te wonen, die de keizer, Karel V, uitschreef om tot eenheid te komen in zijn rijk; tot een alleenzaligmakende roomse kerk. Weken, maandenlang stond Calvijn daar aan de zijde van Melancton, van Bucer, van vele andere lutherse theologen; tegenover hooggeleerde roomse theologen en juristen, die de keizer en de paus op het strijdtoneel deden verschijnen.

We weten, dat Luther nooit bij deze godsdienstgesprekken, die meestal tegelijk met de rijksdagen op dezelfde plaats werden gehouden, mocht verschijnen, omdat nog steeds het Edict van Worms van 1521 van kracht bleef, dat hem onder de rijksban plaatste.

Verder ontmoette Calvijn bij deze gelegenheid de keurvorsten van beide partijen en de broer van de keizer, koning Ferdinand van Oostenrijk, die vaak, door jarenlange afwezigheid van de keizer, diens plaats innam.

Eén feit bemoeilijkte Calvijns invloed op het Duits-kerkelijke terrein: Calvijn was een Fransman in hart en nieren; de Duitse mentaliteit lag hem niet; en hij sprak noch verstond één woord Duits.

U zult u herinneren, dat vooral Bucer en Capito (collega's van Calvijn te Straatsburg) er op aangedrongen hebben, dat hun collega een vrouw zou gaan zoeken. Hij was toen rond de dertig jaar oud. Ze meenden een zeer geschikte vrouw voor Calvijn te hebben gevonden: een meisje uit een rijke, adellijke, Duitse familie.

Weet u het nog?

Calvijn stelde als voorwaarde, dat deze jonge dame dan eerst heel goed Frans moest leren lezen en moest kunnen spreken. Zij, van haar kant, vroeg bedenktijd. Ze moest daar nog eens heel goed over denken!

En er is niets van gekomen.

Alle gesprekken en redevoeringen moest Calvijn dus houden in het Latijn. En dat verstonden de keurvorsten weer niet.

We leggen de brieven van Calvijn nu in tijdsvolgorde vóór ons, en we gaan na, wie Calvijn in het staatkundig, politiek en godsdienstig-kerkelijk strijdperk, zoals dat in Duitsland zich tijdens zijn arbeid in Gods wijngaard vertoonde, ontmoet. Dat kan op een gegeven moment één persoon zijn; maar soms ook meerderen kunnen ter sprake komen.

We volgen dit alles van stap tot stap en vermelden dan ook steeds de data van Calvijns brieven.

6. *Calvijn - Bucer (12 januari 1538)*

Calvijn had Bucer ontmoet te Bern in september 1537. Hij was er voor de tweede keer dat jaar. De eerste keer (we herinneren dat ons nog wel), omdat de gevaarlijke ex-professor Capito met zijn verdachtmakingen aan het adres van Calvijn, grote ongerustheid had verwekt binnen de jonge reformatische gemeente.

Nu kwamen vooraanstaande predikanten te Bern bijeen om te pogen tussen luthers en zwinglianen zo mogelijk wat meer eensgezindheid te bewerken met betrekking tot de opvattingen over het Heilig Avondmaal.

We zien daar Calvijn en Farel uit Genève, Bucer en Capito uit Straatsburg. Mysonius en Grynaeus uit Bazel. En enkele predikanten uit Bern, onder andere Megander.

We hebben reeds gezien, dat er in Bern, voornamelijk door het optreden van Bucer, nare dingen zijn gebeurd. Denk maar aan de schorsing van Megander.

Calvijn heeft in een zeer bewogen en uitvoerige brief (we citeerden daaruit reeds het een en ander) zijn oudere collega Bucer zeer ernstig onderhanden genomen.

Bucer, die toen 45 jaar was (Calvijn 28!), had al heel wat meegeemaakt op het kerkelijk erf. Als jong Rooms-geestelijke was hij in april 1518 al gewonnen voor de Reformatie, toen hij Luther in Heidelberg hoorde spreken. Begrijpelijkerwijs had hij grote voorliefde voor Luther.

Toen Bucer in Straatsburg predikant werd, ontmoette hij daar de grote invloed van Zwingli, ook wat diens Avondmaalleer aangaat. Hij trachtte toen de Lutherse en de Zwingliaanse zienswijzen tot elkaar te brengen.

We kunnen begrijpen, dat het gesprek tussen Luther en Zwingli, dat Filip van Hessen had opgezet om terwille van de noodzakelijke eenheid onder de protestanten, (Bucer woonde dat ook bij, 1

april 1529) voor Bucer heel teleurstellend is geweest. De beide reformatoren hielden aan hun eigen standpunt vast!

Toen Zwingli in 1592 sneuvelde in de strijd tegen de roomse kantons, hoopte Bucer, dat het tot een eenheid zou komen tussen de zwitsers en de wittenbergers. Het gesprek in Bern is echter ook mislukt.

We gaan nu even na, hoe Calvijn dit beleefd heeft.

De Heere is mijn getuige, dat het mij menigmaal, niet zo maar oppervlakkig, maar tot in het diepst van mijn hart verontrust, wanneer ik zie, dat ik niet overeenstem met een vroom man, in het bijzonder niet met u, wiens buitengewone gaven ik, naast alle vroomheid, niet anders dan hoogachten, ja, bewonderen kan.

In zeker opzicht bewonder ik ook de taak, die u ziet als bemiddelaar. Want wanneer u vermaant, vereniging met Luther te zoeken, hecht u daar zóveel waarde aan, dat u verzekert, dat niets ons meer waardevol moet zijn, dan met een verenigd hart en met gelijke wapens te strijden tegen de leugens van satan.

In deze gematigde gedachten komt u met Luther zelf zó weinig overeen, dat ik geloof, dat uw manier van doen hem nóg meer zou vertoornen, dan hij vroeger toornde over de opvattingen van Zwingli en Oecolampede. Want nooit heeft Luther deze mannen, die hij sacramentariers noemde, met groter haat bestreden, dan wanneer hij hen voor de voeten wierp, dat de gerechtigheid uit het geloof door hen werd verstoord, of in ieder geval werd neergehaald en verward.

Calvijn doelde hier op het zeer gematigde stuk, opgesteld door Bucer en Melanchton met betrekking tot de Avondsmaalsleer, dat, naar ze dachten óók voor de zwitsers aanvaardbaar kon zijn.

Luther was het daar beslist niet mee eens.

En ook de opvolger van Zwingli, Bullinger, verwierp het.

Calvijn heeft toen niet kunnen denken, dat Bucer ruim een jaar later hem zou uitnodigen, naar Straatsburg te komen.

7. Calvijn - Melanchton (16 maart 1539).

Op het strijdtoneel van het duitse staatkundig, politiek en kerkelijk leven ontmoeten we steeds weer Filippus Melanchton.

Wanneer zou Calvijn hem daar voor het eerst hebben ontmoet?

Calvijn schrijft daarover aan Farel vanuit Straatsburg in een brief van 16 maart 1539. In deze brief brengt Calvijn aan Farel een uit-

voerig verslag uit van een politieke vergadering, waarin alle keurvorsten, hertogen, graven en vertegenwoordigers van de vrije steden bijeenkwamen om te beslissen over de vraag, hoe gehandeld moest worden met de keizer, die, zodra hij de handen vrij had, alles op alles wilde zetten om zijn ideaal te verwezenlijken: één groot duits keizerrijk met één religie: de roomse godsdienst.

Een zéér spannende vergadering dus!

't Leek er op, dat de staatkundige machthebbers, de keurvorsten enz., de keizer de oorlog zouden verklaren. De keizer echter, die gevaar duchtte van de kant der oprukkende Turken, kwam met een brief, afgegeven door zijn gezant uit Spanje (waar Karel V al jaren vertoefde). Deze brief was ook gezonden aan een tweetal keurvorsten, die bereid waren om te bemiddelen tussen de keizer en de keurvorsten, „bij wie”, naar Calvijns opvattingen, „de hoogste macht in het duitse rijk berust”.

Vooraf op aandrang van Bucer en Melanchton kwam men tot drie belangrijke besluiten:

1. Er komt voorlopig geen verandering in de staatkundige, politieke en kerkelijke toestand, maar er zullen wel geleerde, ervaren en vredelievende mannen samenkomen om de twistpunten tussen protestanten en rooms-katholieken te behandelen. Zij zullen van hun bevindingen verslag uitbrengen aan de Rijksdag. Zo moet het komen tot een reformatie van de duitse kerk.

2. De keurvorsten zullen de keizer bijstaan in de strijd tegen de Turken.

3. Er komt tussen de duitse vorsten en de keizer een wapenstilstand, voorlopig voor één jaar.

Dat zijn drie belangrijke zaken, die we in het kort hebben weergegeven vanuit Calvijns brief aan Farel.

Hoe zag Calvijn het optreden van Bucer en Melanchton op deze vergadering?

Melanchton houdt men over het algemeen als veel te toegeeflijk. Maar hijzelf heeft mij met een eed gezworen, dat deze vrees beslist alle grond mist.

Ik zie het zo, dat Bucer dan evenmin vertrouwen verdient. Hij brandt van zoveel ijver om het Evangelie uit te breiden, dat hij tevreden is, wanneer hij slechts in de hoofdzaken iets bereiken kan. Hij stelt zich dan heel mild op ten aanzien van zaken, die hij voor geheel onbeduidend houdt; maar die juist ook van grote betekenis zijn (!!!).

Calvijn was echter naar Frankfort gereisd om daar Melanchton te

ontmoeten. Hij wil persoonlijk met Melanchton spreken over „religie en kerk”.

„Ook u,” schrijft hij aan Farel, „zult dat wel voldoende redenen achten om naar Frankfort te reizen.”

Toen Melanchton, die twaalf jaar ouder was dan de nu 28-jarige Calvijn, in 1518 hoogleraar werd aan de door Frederik de Vrome gestichte universiteit te Wittenberg, waaraan ook Luther was verbonden, ontstond er van meetaan een hechte vriendschap tussen deze beiden.

Melanchton was toen nog „christen humanist” in de lijn van Erasmus en van zijn oom, de bekende humanist Reuchlin. Door de omgang met Luther werd Melanchton steeds meer gewonnen voor diens leer van de rechtvaardigmaking des zondaars voor God. Ook al omdat hij zeer sterk betrokken werd in de strijd van Luther tegen Rome. De crisis, die ontstaat, wanneer alles wat van de mens is, afgebroken wordt door het ontdekkende werk van Gods Woord en Geest, en de totaal ontledigde mens door het geloof een algenoegzame Zaligmaker uit de hand van de heilige en rechtvaardige God mag omhelzen, is Melanchton vreemd gebleven. Of liever, hij is nooit deze crisis te boven gekomen.

Hoewel Melanchton altijd Luther is blijven verdedigen, vooral tegen Rome, is de vriendschap tussen hem en Luther steeds meer bekoeld.

Deze zeer geleerde, wat teruggetrokken man wordt tòch dé vertegenwoordiger van de saksische kerk (Wittenberg lag in Saksen) en woordvoerder van de protestantse vorsten op de rijksdagen en bij de godsdienstgesprekken.

Wat stond Melanchton in deze hoogst belangrijke positie voor ogen? vragen we ons af.

Een zeer interessante vraag, met name ook, om iets te begrijpen van de talloze contacten, die Calvijn veelal per brief met Melanchton heeft gehad. In het kort komt dit hierop neer:

1. Hij streeft naar eenheid in de voornaamste leerstukken tussen de protestanten en de roomsen.
2. Hij wil daarmee, als Karel V, de eenheid binnen het duitse rijk bevorderen.
3. Hij wil de onderlinge verschillen in de leer tussen de protestanten wegwerken.

Hoe heeft Calvijn nu het gesprek met Melanchton ervaren? Hij schrijft daarover aan Farel het volgende:

Met Melanchton heb ik over een groot aantal zaken gesproken. Over het tot overeenstemming komen in de vragen met

betrekking tot het Avondmaal had ik hem al eerder geschreven. Dit met de bedoeling, dat wij tegenover alle welwillende mensen tegenover hun mening een zeker getuigenis konden afleggen. Daarom had ik aan Melanchton een aantal artikelen gezonden, waarin ik de hoofdzaken in het kort had aangegeven.

Hij is het met de inhoud daarvan eens, heeft er althans geen kritiek op. Hij geeft wel toe, dat zij in hun partij enkele mensen hebben, die een en ander wat duidelijker omschreven willen hebben, en dan wel zó levendig, ja, zo gebiedend, dat lange tijd het gevaar aanwezig is geweest, dat ze hem konden beschouwen als iemand, die zijn eigen beschouwing ontrouw was geworden.

Nu echter is hij van gedachte, dat een werkelijke overeenstemming (tussen Luthers en Zwingli's opvattingen. K.) niet bestaat. En toch wenst hij zeer, dat, hoe ook, alles gedaan worde, om tot een overeenstemming te komen, tot de Heere beide partijen moge brengen tot eenheid in Zijn waarheid. Aan hemzelf behoeft u niet te twijfelen; hij is innerlijk beslist onze mening toegedaan.

Wat in andere gesprekken ter sprake gekomen is, zou te lang zijn om het te vertellen, maar dat zal wel eens stof genoeg bieden voor een aangenaam gesprek onder ons.

Toen de kerkelijke tucht ter sprake kwam, zuchtte Melanchton diep over de zeden in de gemeenten daar. Want wanneer het daarover gaat, kan men de ellendige toestand van de kerk alleen maar meer beklagen, dan verbeteren. U moet dus niet denken, dat de nood bij ons alleen maar groot is.

Calvijn noemt dan een aantal gevallen uit het kerkelijk leven in Duitsland, die blijk geven van een zeer ongewenste, bedroevende toestand. En hij merkt daarbij op:

Dit kwaad kan niet verbeterd worden, omdat noch het volk, noch de vorst het juk van Christus onderscheiden van de tyrannie van de paus.

Melanchton ziet het zo, dat niets beter is, dan in zulk een stormachtig getij maar wat toe te geven aan de ongunstige winden. Hij koestert de hoop, dat, wanneer maar eenmaal de uiterlijke vijanden ons wat meer rust gunnen, hij dan ook de gelegenheid zal ontvangen, zijn aandacht meer te kunnen richten op de innerlijke misstanden.

U ziet wel, dat Calvijn vrij scherp, maar toch zeer voorzichtig, de

persoon en de bedoelingen van Melanchton tegenover zijn vriend Farel belicht.

8. *Calvijn - Filips van Hessen (28 juli 1540)*

In Frankfort hadden de vorsten van het verbond, dat de protestantse vorsten gesloten hadden om hun rechten te verdedigen tegen de keizer, en de reformatorische godsdienst te verdedigen tegen, zowel de keizer als de paus, genoeg genomen met een wapenstilstand tussen hen en de keizer, Karel V. De paus was daar woedend om. En keizer Karel V moest wel, omdat Oostenrijk en Duitsland bedreigd werden door de Turken.

Er was ook afgesproken, dat geleerde, godvruchtige en vredelievende mannen bijeen zouden komen om te proberen de roomse en protestantse standpunten ten aanzien van de belangrijkste leerstukken der religie op één lijn te brengen.

Welnu, de keizer riep deze mannen en de staatkundige leiders bijeen in Hagenau. Het was de bedoeling, in Worms bijeen te komen, maar daar heerste de pest.

In deel II hebben we uitvoerig bij het godsdienstgesprek te Hagenau stilgestaan. Drie partijen staan daar, onder leiding van Karels broer Ferdinand, gereed om te voldoen aan de opdracht van de keizer: staatkundig, politiek, maar vooral op godsdienstig terrein tot eenheid te komen.

Die partijen waren:

1. de keizer, die het thans moest hebben van de gematigde, vredelievende vorsten en bisschoppen;
2. de pausgezinden, talrijk vertegenwoordigd, die niet liever zagen, dan dat de keizer de wapens opnam tegen de Reformatie en haar aanhangers;
3. de protestantse vorsten en protestantse theologen, die beducht waren voor het ingrijpen van de keizer, gesteund door de paus. (De paus had de keizer al 400.000 kronen toegezegd, als hij maar het verbond van protestantse vorsten wilde vernietigen.)

Zo'n gesprek moest wel op een fiasco uitlopen. Calvijn schrijft daarover:

Ferdinand beweerde, dat het de schuld was van onze vorsten, dat het gesprek mislukt was, omdat de vorsten elk middel om tot overeenstemming te komen, ontwijken. Hij was gekomen om te beraden, op welke wijze een goed en vriendschappelijk gesprek tot stand kon komen. Maar onze vorsten hadden niet eens de moeite genomen, te verschijnen. Desniettegenstaande was de keizer alsnog bereid, een tweede samenkomst

te organiseren, waar de vragen van beide partijen besproken konden worden.

Dat waren in zoverre leugens van koning Ferdinand, omdat hij en de pauselijke partij gewoonweg verhinderd hadden, tot een gesprek te komen en omdat voortijdig de bijeenkomst op last van de keizer plotseling werd gesloten.

En toch.. Philip van Hessen, ook Melanchton, waren afwezig. Het was wel een bittere pil voor de mannen van het z.g. Schmalkaldisch verbond, het verbond der protestantse vorsten, dat Ferdinand, zonder namen te noemen, hen dat onder de neus schoof. De politieke en de godsdienstige leiders, Philip van Hessen en Melanchton, ontbraken in Hagenau.

Hoe kwam dat?

De Bond van protestantse vorsten, opgericht in 1531, toen de keizer, zowel op de Rijksdag te Spiers (1529), als op die van Augsburg (1530), zijn gram over de Reformatie duidelijk had laten blijken, heeft van 1531 tot 1539 goede jaren meegemaakt. De keizer vertoefde ver van Duitsland en de Reformatie in Duitsland ging voorspoedig voort.

In 1539 waren dan ook de protestantse vorsten in Frankfort in volle glorie verschenen.

Calvijn heeft ze Frankfort zien binnentrekken:

Daar kwamen uit het huis van Saksen: de keurvorst, zijn broer en een neef, een zoon van Hendrik Maurits. Ze hadden in hun gevolg 400 ruiters.

Daar kwam ook de landgraaf van Hessen. Hij bracht evenveel paarden mee...

Het kwam daar in Frankfort, zoals we zagen, tot een wapenstilstand. Calvijn schreef toen:

De stemming was: komen tot een wapenstilstand.

Moge dat de kerk van Christus tot nut zijn. Mij belooft zo'n wapenrusting niets goeds. Dat ziet ook de keurvorst van Saksen in, die, hoewel men hem tot dusver voor een twijfelbaar hield, meent dat voor ons een oorlog noodzakelijk is.

Tegen alle verwachting in raadde de landgraaf van Hessen, Philip, een oorlog af. Hoewel hij niet weigerde, mee te trekken, wanneer de Bond anders zou besluiten, ontmoedigde hij wel de stemming van die mensen, die juist zoveel hadden verwacht van zijn frisse moed.

Ja, ja, maar de landgraaf van Hessen had heel andere dingen aan zijn hoofd!

Het is wel zéér bedroevend, tragisch, dat de belangrijkste figuren van de Bond der protestantse vorsten, Filip van Hessen, en naderhand Maurits van Saksen, de Reformatie, die ze zeiden te verdedigen, meer kwaad hebben gedaan dan goed. Eerstgenoemde door zijn uitpattingen buiten zijn huwelijksleven, laatstgenoemde, omdat hij een verrader was.

Filips energie was na Frankfort ineengeschrumpeld door een zeer te veroordelen affaire, waarin hij verwickeld was geraakt. Door zijn berucht dubbelhuwelijk. Zijn vrouw Christine voldeed hem niet. Hij ontmoette aan het hof van zijn zuster een jongedame, de 16-jarige Margaretha van der Paal.

Alles op alles heeft Filip er aan gedaan, om, zeer in het geheim, met handhaving van zijn eerste huwelijk, met Margaretha te gaan trouwen. Hij was toen 35 jaar oud. Bucer werd geraadpleegd. O, wat zat die Filip in gewetensnood! Bucer naar Luther en Melancton. O, die gewetensnood van Filip.

En... dit drietal heeft tenslotte gezegd: „Nou ja, in bepaalde gevallen kan er een uitzondering gemaakt worden. Maar... dat het niet openbaar kome!”

Zo trouwde Filip op 4 maart 1540 te Rotenburg. Zij aan zijn linkerhand was geadviseerd. De hofprediker Melander bevestigde dit huwelijk. Dat gebeurde met toestemming van Christine, Filips echtgenote!

Welk een smaad trof de Reformatie door deze schandelijke daad van één der voornaamste vorsten, die de Reformatie alom verdedigden!

Wat hebben de drie grote mannen der Reformatie in Duitsland op onverantwoordelijke wijze gehandeld!

Luther heeft in een felle toespraak de rechtbank in Saksen, die hier werk van wilde maken, het zwijgen opgelegd. Daarmede achtte hij de discussie gesloten! Wel schreef hij aan Filips van Hessen:

„Wij kunnen uw zaak onmogelijk in het openbaar verdedigen.”

Melancton greep deze zaak zó aan, dat hij er doodziek van geworden is. En dus niet naar Hagenau kon komen.

De landsgraaf zelf heeft in doodsangst, dat de keizer hem in de ban zou doen, bij alle mogelijke wereldlijke machthebbers steun gezocht.

Tenslotte heeft Karel V hem gerustgesteld (een goed jaar na zijn schandaal op 18 juni 1541).

„U heeft niets te vragen, als u belooft:

- niets in het geheim of in het openbaar te ondernemen tegen de keizerlijke wetten en de ordeningen van het rijk;

- tegen de keizer en zijn broer Ferdinand nooit iets ondernemen;
- de belangen van het huis van de keizer te zullen dienen;
- nooit meer hulp zoeken in het buitenland;
- de keizer helpen tegen de hertog van Kleef, die op de hand van de Bond was.

U zult u afvragen: waarom dit alles onder het opschrift Calvijn - Filip van Hessen? Wanneer Calvijn later terloops af en toe de naam van de landsgraaf noemt, is het met grote terughoudendheid. Maar vanaf Hagenau staat dit voor hem vast:

Overwegen we deze hele zaak, dan zullen we ervaren, dat de Heere altijd op wonderlijke wijze, *zonder raad* of hulp van mensen, ja, zelfs tegen alle verwachtingen in, zelf de afloop steeds dichterbij laat komen.

Van deze macht, Gods macht, die Hij al zo dikwijls getoond heeft, zijn wij ook thans geheel en al alléén afhankelijk, nu we verkeren in deze verwarring, die zich vertoont in alle verhoudingen.

En dan zegt hij er bij:

Dagelijks nieuwe ergernis!

Niet alleen de zelfverzekerdheid van velen onder ons, maar ook, dat één hunner ligt in de digamie, beter gezegd in de dysgamie. En tòch, dat gooit me niet omver. Wat ook moge geschieden, de Heere zal zichzelf niet verloochenen. Hem is niets méér waardevol, dan de hemelse wijsheid, die Hij ons in het Evangelie geopenbaard heeft, én de zielen, die Hij verlost heeft door het bloed Zijns Zoons.

9. Calvijn - Karel V

Hoe beleeft Calvijn, eerst vanuit Straatsburg op de grens van Duitsland en Frankrijk, later vanuit Genève, de strijd op staatkundig, politiek en kerkelijk terrein in het grote duitse keizerrijk van Karel V?

Meer dan tachtig keer komen we de keizer van dit rijk in Calvijns brieven tegen. Voor het eerst in 1538, wanneer Calvijn schrijft, dat er een wapenstilstand tot stand is gekomen in één der vier oorlogen, die Karel V met Frans I van Frankrijk heeft gevoerd. Voor het laatst schrijft Calvijn in 1555, dat Karel V, pas afgetreden als koning van Spanje, heer der Nederlanden en keizer van Duitsland, naar algemeen wordt rond verteld, monnik wil worden.

We kunnen wel zeggen, dat Calvijn deze „vos”, zoals hij de keizer vaak noemt op zijn schreden heeft gevolgd.

Vooraf toen Calvijn vanuit Straatsburg in de jaren 1539, 1540 en 1541 aanwezig was op de vier belangrijke vergaderingen te Frankfurt, Hagenau, Worms en Regensburg, kreeg hij regelrecht met de politiek te doen, zoals Karel V die bedreef.

Kerkelijk zag Calvijn de toestand in Duitsland donker in.

Aan Farel schreef hij naar aanleiding van de bijeenkomst in Frankfurt (16 maart 1539):

Wat baat alles, wanneer haat, twist in leer en gezindheid, wangunst en al de andere misstanden in het kerkelijk leven in lentetijd zou uitbotten en tenslotte toch als een heel boos gewel zou uitbreken?

(’t Lijkt wel aardig, wil Calvijn zeggen, maar wat zal er van terecht komen? K.)

Het zou te wensen zijn, dat de hele zaak maar eens met enige scherpte uitgevochten werd, als het niet anders kan.

Zo was het in Genève, vanwaar hij was verdreven; zo was het ook in Duitsland.

Op staatkundig en politiek terrein was het, we zagen dat zoëven, droevig.

De Bond van protestantse vorsten, die vanaf haar ontstaan in 1531 bij machte scheen om de keizer in toom te houden en steeds meer duitse vorsten en steden zich bij de Reformatie aansloten, was in haar top verdeeld en had een knak gekregen door de schande van het dubbele huwelijk, waartoe één van haar meest dappere vorsten, Filip van Hessen in 1539 was overgegaan. Daar stond de doodstraf op. Luther had dit op een rechtszitting in een donderende rede verhinderd.

Wat zich in het geheim had afgespeeld, kwam openbaar en deed de zaak der Reformatie in Duitsland zéér veel kwaad.

En we hebben al gezien, dat op de Rijksdag van Regensburg de keizer op een geraffineerde wijze de landsgraaf van Hessen ingepakt heeft, zodat hij vrijwel machteloos was (en met hem de Bond, die hij leidde) om nog iets te doen om de voortgang der Reformatie te bevorderen.

Onder dit alles schrikt Calvijn van de zelfverzekerdheid van de duitse protestantse vorsten.

In al deze omstandigheden ziet Calvijn duidelijk de hand des Heeren. De paus hitst de keizer op om de Reformatie met geweld neer te slaan, daarvoor de oorlogen met Frankrijk te beëindigen, en sa-

men met koning Frans I schouder aan schouder daarmee zo spoedig mogelijk te beginnen. Maar...

de keizer is te zeer in andere ondernemingen verwickeld, dan dat hij het zou wagen, van zijn kant iets tegen de Reformatie te beginnen.

Zouden zij, die ons geloof nog niet aangenomen hebben, zich met elkaar verbinden om tot de aanval over te gaan, dan zou de keizer (wanneer de Heere hem niet de weg versperde door o.a. de dreigende opmars van de Turken) graag zijn naam daaraan verbinden om de kracht van Duitsland (van de keurvorsten K.) te breken en dit land dan beter te kunnen bedwingen. (28-6-1540).

Toch vertrouwde Calvijn de zaak niet. Eind september 1540 schrijft hij aan Farel:

Veertien dagen geleden ging het gerucht, en dat houdt aan, dat de keizer (hij was in Utrecht, met een leger) op weg is naar Worms, waar hij heel de zaak bij verrassing naar zijn hand zou willen zetten. Dat is ook de reden, dat Bucer hier in Straatsburg blijft en geen stap durft te verzetten.

Wat moeten de onzen anders doen, dan in spanning afwachten, wat er gaat gebeuren!

Men zou in Worms de inkwartiering van het keizerlijk leger al op gang hebben gebracht. De keizer zou reeds op komst zijn. U weet, dat de keizer zelf bezig is, Vlaanderen, Holland, Brabant en Luxemburg met ongehoorde roofzucht te plunderen en uit te zuigen. (Om geld bij elkaar te krijgen voor de oorlog. K.)

We vernemen hier ook, dat de koning van Frankrijk en de keizer om het hardst bezig zijn om in hun woeden tegen de vromen de goden in Rome aan zich te verplichten.

Toen einde 1540, januari 1541 de protestanten en roomsen op bevel van de keizer in Worms onder grote spanning bijeen kwamen, vorsten en theologen, verscheen de keizer echter niet. Hij stuurde zijn diplomatieke, listige adviseur Granvelle (de vader van de Granvelle, die in ons land van Alva landvoogd werd, (1573-1576).

We hebben in Deel II uitvoerig bij de schandelijke gang van zaken op dit godsdienstgesprek stilgestaan. Karel V, die op reis was naar het hem goedgezinde Beieren, waar de Rijksdag te Regensburg zou worden gehouden, had de zaak zó geregeld, dat er tijd moest

worden gewonnen en dat er geen zaken gedaan moesten worden. Calvin schreef tijdens deze samenkomst:

Ik vrees, omdat men ons met allerlei dingen zoet houdt, en ergert, dat men ons tenslotte, zonder dat het tot een strijd komt, weg zal sturen.

Denk u eens in, wat er een gelach zal opgaan, wanneer zo'n vertoning als hier in Worms in rook opgaat!

„Worms” is in rook opgegaan.

Na eindeloos het geduld van de protestantse vertegenwoordigers op de proef te hebben gesteld, las Granvelle eind januari 1541 een brief van de keizer voor, dat het gesprek beëindigd moest worden en voortgezet zou worden op de rijksdag te Regensburg.

Calvin moet als afgevaardigde van Straatsburg daar ook heen.

We mogen niet nalaten, u mede te delen, hoe Calvin dit alles heeft beleefd. Hij zag het zo, dat de Heere de tegenstanders der Reformatie in Worms de schrik en de angst om met mannen als Melancton te gaan discussiëren op het lijf had gejaagd. Hij schrijft:

Wat zal er gebeuren, wanneer de Heere, zonder onze kunstgrepen of ijver te gebruiken, de tegenstanders van Zijn Woord neervellen wil?

Daar moeten wij met een goed geweten in berusten en niet méér begeren, dan dat wij, opmerkzaam op Zijn wenk, zoveel doen, als Hij wil.

Zeer opmerkelijk is het, dat Calvin op nieuwjaarsmorgen 1541, toen hij in Worms alleen op zijn kamer zat en niets te doen had (zijn vrouw, pas getrouwd, in Straatsburg) een gedicht heeft gemaakt, waarschijnlijk het enige, dat hij ooit maakte, waarin hij heeft mogen opzien door het geloof naar de Koning der kerk, Die het waar maakte, dat de poorten der hel Zijn gemeente nooit zouden overweldigen.

Het gedicht heeft tot opschrift:

Overwinningslied voor Christus.

We zouden dit gedicht nooit in handen hebben gekregen, nog minder hebben kunnen lezen (het was latijn!), ware het niet, dat Drs. E.A. de Boer het ons had afgedrukt en toegelicht in zijn boekje: Loflied en hekeldicht; uitgegeven bij Aca Media, Haarlem.

Het gedicht omvat ruim 140 versregels.

De overwinnaar is Koning Jezus.

Tegen Hem en Zijn volk wordt de strijd aangebonden door de satan, de nu tweehoofdige vijand van Christus: het ene hoofd, de

keizer, het andere, de paus. „Satan is,” zegt Calvin, „de vorst en paus van de heiligschennende oorlog.”

Door het geloof ziet Calvin Zijn Heere en Meester als Overwinnaar over deze tweehoofdige vijand, die satan heet, Zijn glorierijke intocht houden.

Hij roept dan uit:

Eeuwig is Zijn roem, eeuwig Zijn machtig Rijk.

Niets kan dat veranderen, geen dag, die het verzwakt.

Hij is het, Die de jaren, maanden en dagen regeert;

Hij ordent onafgebroken de verschillende jaargetijden. Daarom past het ons, ook dit ontluikend jaar te beginnen tot Zijn lof, opdat het voorspoedig voortga in zijn ononderbroken loop.

Moge Hij daarom, de slapen omwonden met de krans der triomf, voor aller ogen de wagen van het vierspan bestijgen. Laten, onderworpen, die wagen dan volgen, getemd in hun woede, zij, die oorlog voerden tegen Zijn heilige macht.

Is de overwinning van Christus, onze Koning, niet wonderlijk?

Onze harten immers steunt Hij met onverschrokken kracht!

Op 1 januari 1541, eenzaam op zijn logeeraadres in Worms, zag Calvin door het geloof de overwinning. Een overwinning, waar alle menselijk handelen niet aan te pas komt.

Het zwaard is voor Christus Zijn stem, Zijn glans is de Geest van Zijn mond.

Zo kan Hij de vijand vellen door Zijn onverwacht Woord.

Satan is de vorst en de paus van deze goddeloze oorlog. Calvin zag, hoe Hij het zwaard van Zijn Woord al meer dan twintig jaar zwaaide en het hanteerde met Zijn sterke hand. Nu (1-1-1541) brullen zij beiden, tot hun stomme verbazing verwond!

We hebben diepe eerbied voor wat de Heere op die dag Calvin tot zijn bemoediging deed zien. Maar we weten het, wat zou satan nog woeden de komende jaren!

Paus en keizer, satans instrumenten.

We zullen met name de keizer nog heel dikwijls in Calvins brieven tegenkomen, vol list, gedreven door heerszucht, puur roomse gezindheid, strijdend tegen allen, die de Reformatie goed gezind zijn.

Terwijl dus Calvijn predikant was van de franse vluchtelingengemeente te Straatsburg en docent aan de hogeschool van Johannes Sturm aldaar, werd vanaf 1539 tot in de zomer van 1541 een groot deel van zijn tijd in beslag genomen door de godsdienstgesprekken te Hagenau, Worms en Regensburg.

Tijdens het verblijf in Worms had hij, na heel lang tegenstribbelen besloten, gehoor te geven aan de roep van Genève om wederkeer. In Regensburg, waar tegelijkertijd met het godsdienstgesprek de rijksdag werd gehouden, heeft Calvijn zeer zeker ook keizer Karel V met zijn glansrijke hofhouding en zijn militair keurcorps vele malen aanschouwd.

Na een verblijf van negen jaar in Spanje en in de Nederlanden, was de keizer weer in zijn keizerrijk om orde op zaken te stellen.

In Deel II hebben we uitvoerig over het verloop van de zaken in Regensburg gesproken.

10. *De keizer neigt meer en meer over naar de pauselijke partij.*

De spanning was tegen de afloop van de Rijksdag en daarmee van het godsdienstgesprek te Regensburg in juli 1541 om te snijden.

Calvijn schrijft 25 juli 1541 aan Farel:

Na afhandeling van enkele zaken betreffende de geschilpunten in de leer tussen de evangelischen en de roomsen, kwam het gesprek muurvast te zitten, toen het Avondmaal ter sprake kwam.

Wat Melanchton op papier had gezet, wilde de leider van het gesprek, Granvelle, niet eens in ontvangst nemen.

En wat de protestantse en roomse vorsten betreft, de laatsten staan briesend van toorn tegenover de eersten.

De keizer echter wil, als men het maar over de hoofdzaken eens kan worden, naar Italië afreizen. Het gerucht gaat, dat dit nog einde deze maand zal plaatsvinden. Misschien zal hij, om niet de schijn te wekken, dat hij de onderhandelingen, die nog niet afgesloten zijn, ontijdig gaat afsluiten, overgeven aan zijn plaatsvervanger, die ze dan tot het einde moet brengen.

We zien in het hele verloop van deze spannende strijd op staatkundig, politiek en kerkelijk terrein des Heeren bijzondere voorzienigheid. De Heere waakte nog over Zijn kerk in Duitsland.

De paus, zijn afgezanten en de roomse vorsten in Duitsland, zijn woedend op de keizer, omdat hij onderhandelt met de afvalligen, met de ketters.

De keizer moet dat wel doen, want het wordt hoog tijd, dat hij zijn bezittingen in Italië (Napels, Sardinië, Sicilië) gaat beschermen tegen de Algerijnse zeerovers, die daar vrij spel hebben.

De keizer was al bezig, een oorlogsvloot in de Middellandse Zee bijeen te brengen om de zeerovers te lijf te gaan.

En... de franse koning, met wie hij reeds drie oorlogen heeft gevoerd (de laatste van 1536-1538), kan ieder ogenblik weer Karel V de oorlog verklaren.

Juist dit laatste maakte het de keizer bijzonder moeilijk. Hij had de hulp nodig van alle roomsgezinde vorsten, en hij kon het er ook niet op laten aankomen, dat de protestantse vorsten, verenigd in het Schmalkaldische verbond, bij zijn afwezigheid hem in Duitsland de oorlog aandedden.

U weet, wat er gebeurd is.

Filips van Hessen, de landgraaf, die Calvijn streng veroordeelde vanwege zijn dubbelhuwelijk, bevrijdde Karel V van zijn angst, dat hij door de rijksban zou worden getroffen, door hem van allerlei te laten beloven, waardoor het Schmalkaldische verbond bijna vleugellam geslagen werd. Denk aan: geen verbond meer met buitenlandse vorsten (Frankrijk en Engeland), de keizer helpen tegen de hertog van Kleef, Karels vijand, die op hulp van de protestantse vorsten aangewezen was. Dat was puur verraad!

En in het geheim belooft de keizer de pauselijke en roomse partij in Duitsland, dat spoedig de zaak tegen de Reformatie beslecht zal worden.

Calvijn schrijft einde juli 1541:

De vergaderingen om de zaak af te sluiten, zijn in volle gang. Tijdens deze bijeenkomsten werden de afgezanten uit Hongarije en Oostenrijk in audientie ontvangen. Ze kwamen smeken om hulp tegen het gevaar, dat de Turken zouden invallen. Toen begon ook de keizer, dat de protestantse en roomse partijen de godsdienstvragen, waarover men het niet eens kon worden, moesten laten rusten tot de volgende rijksdag. Toen ik zag, dat van beide zijden genoeg genomen werd met een wapenstilstand, ben ik ontkomen.

11. *Langs de rand van de afgrond.*

Het was daar in Regensburg met die besprekingen tussen de protestanten en roomse theologen wel langs de rand van de afgrond

gegaan. De keizer had van tevoren al een stuk laten opstellen, waarin telkens ten aanzien van een omstreden leerstuk een compromisvoorstel werd gedaan. Over de leer der erfzonde, der vrije wil, over de rechtvaardigmaking, enz. enz. De paus had goedgevonden, dat de italiaanse theoloog, Contarini, die daarin waarschijnlijk een beduidende rol heeft gespeeld, namens de keizer aan de besprekingen zou deelnemen. Melanchton, maar vooral Bucer, wilden alles doen om op papier met een algemeen aanvaarde lijst met stellingen te komen, waar beide partijen mee konden instemmen.

Men dacht aanvankelijk dat dit zou lukken. Wat zou Karel V blij zijn!

De geleerde Contarini was bijzonder gevaarlijk! Als knap (rooms) theoloog had hij toch een diplomatieke loopbaan gekozen. Als zodanig stond hij steeds tussen de paus (Clemens VII) en keizer Karel V in.

Contarini (op de Rijksdag van Regensburg liep hij tegen de zestig) had heel veel studie gemaakt van de kerkvader Augustinus.

Toen men kwam bij het punt der rechtvaardigmaking des zondaars voor God, was hij de man, die de protestantse theologen verraste met de gedachte, dat alle verdiensten van de mens uitgesloten moesten worden bij de rechtvaardiging. Bucer en Melanchton hoopten, dat de brug Rome Reformatie op dit punt kon overbrugd worden.

Calvijn echter had hem wel in de gaten. Contarini leerde een dubbele rechtvaardiging. Door een achterdeurtje haalde hij de verdienstelijkheid der werken der wet toch weer binnen.

Hij schrijft aan Farel:

Voor zover ik het heb begrepen, kunnen we heel gemakkelijk tot een vergelijk komen, als we maar genoeg nemen met een halve Christus.

Melanchton en Bucer stelden tweeslachtig en mooi klinkende stellingen op om te proberen, de tegenstanders tevreden te stellen, zonder in feite iets toe te geven.

Dit plan bevalt me niet.

Ze menen, dat, wanneer eenmaal de zuivere leer een open deur vindt, dat dan ook andere punten aan het daglicht zullen komen. Ze schrikken zelfs voor tweeslachtigheid niet terug. En toch, – er is niets meer gevaarlijk dan dat!

Bucer zal zich door deze slappe, gevaarlijke houding de haat van velen weer op de hals halen.

Dat doet me pijn.

Zowel wat Contarini opstelde, als wat Bucer en Melanchton op papier zetten, moest onderworpen worden aan het eindoordeel van de paus, en van Luther.

De paus zei tegen zijn Contarini: Neen, en nog eens neen!

En Luther zei tegen zijn mannen: Neen, en nog eens neen!

En Contarini zei tegen de paus: „Dan moeten we daar straks op het concilie maar over praten.”

12. *Calvijn en Dr. Eck.*

Doctor Johannes Eck! De duitse, roomse theoloog, de voornaamste en tevens meest beruchte tegenstander van Luther! Aan schier alle duitse universiteiten had hij gestudeerd: theologie, rechten, wiskunde, filosofie en nog veel meer. Hij wist van alles wat. Maar waarin hij opviel, was: zo flair in het dispuut. Dr. Eck, bedreven in de roomse theologie, had er schik in, zijn tegenstanders, die afweken van de pauselijke leer, te vloeren.

Ook op papier was hij daarin bedreven. Zijn tegenstander verraste hij dan met een aantal stellingen, die door de tegenpartij dan maar eens moesten worden weerlegd. Hij zelf zegt: „Al wie het scheepken Petri met hun giftige nagels trachten de grond in te boren, tref ik met mijn alles vernietigend geschut.”

Het is dan ook bijna vanzelfsprekend, dat de paus, met name in Duitsland, graag Dr. Eck inzette, wanneer de afvalligen van Rome te woord gestaan moesten worden. Hij imponeerde door zijn overtuigend optreden, zijn behendigheid in het disputeren, in het pochen op de autoriteit van de roomse traditie en van de pauselijke macht.

Iemand, die een dispuut (was altijd toegankelijk voor ieder) tussen Luther en Eck destijds bijwoonde, tekende Eck als volgt:

Eck is groot en lang, heeft een breed en sterk lichaam, spreekt grof en zuiver duits, heeft stevige lendenen en ledematen; hij doet denken aan een toneelspeler, aan een omroeper op straat; maar dan wel zo, dat zijn stem ruig en niet deftig is; die stem heeft niets van de lieflijke klank van iemand, die welluidend spreekt. Zijn gelaat, zijn ogen, zijn blik, zijn van dien aard, dat men eerder denkt, met een slager of een bonkige soldaat te doen te hebben, dan dat men een theoloog achter deze man zou zoeken.

Maar hij heeft wel een voortreffelijk geheugen. Zou zijn verstand even groot zijn, dan zou hij een meesterstuk der natuur zijn. Hij mist het vermogen om in te zien en iets scherp te beoordelen. Dat is wel zelig, want zonder dat is het met alle

andere gaven niet veel zaaks. Zijn onbeschaamdheid kent geen grenzen. Hij is in staat de gedachtegang van zijn tegenstander door listige wendingen zo te wenden, dat het lijkt, of hij zelf zo kien is geweest. Zo ziet hij kans, zichzelf uit te doen bazuinen als de overwinnaar.

Luther, die met Dr. Eck meerdere malen een dispuut hield, heeft van hem gezegd: „Hij past bij de theologie, zoals een ezel past bij een lier” (muziekinstrument, met snaren).

We hebben even bij deze verdediger van de roomse leer stilgestaan om Calvijn te kunnen begrijpen, wanneer hij zijn diepe afkeer van deze man tekent in zijn brieven. Hij heeft Dr. Eck horen spreken, wanneer deze in Worms en in Regensburg de woordvoerder is van de roomse partij.

In Worms!

Op 31 januari 1541 schrijft Calvijn aan Farel:

Een maand lang dachten ze, dat de schrik vanwege het naderen van de keizer ons zó onder de indruk had gebracht, dat wij de door hen aangeboden, liever opgelegde voorstellen wel zouden aannemen.

Wij hebben geduld gehad tot het uiterste. Zij wilden niet weten van onze verdediging tegen hun stellingen.

Toch kwam het eindelijk tot een dispuut. Eck, die de tegenstanders als spreker verkozen hadden, hield een rede van twee uur. Melanchton antwoordde wat korter.

Na het eten donderde Eck er weer op los.

De brave en „heilige” rechters oordeelden toen, dat er genoeg gedisputeerd was. Omdat de tegenpartij eerst en laatst het woord had gevoerd, brachten wij naar voren, dat we dit niet konden nemen. Maar deze areopagieten (denk aan de Areopagus en aan Paulus. K.) echter hielden op onbuigzame wijze vast aan hun uitspraak.

Wij echter verlangden toch, dat er nog één keer gesproken zou worden. Dan mocht de tegenpartij wel het laatste woord hebben.

De volgende dag sloot Melanchton de onderhandeling voor ons op voortreffelijke wijze af.

Ook Eck kwam toen met een eindconclusie, maar veel meer gematigd dan hij gewoon is.

U zult zeggen: deze gang van zaken komt mij weinig deugdelijk voor.

Ik geef toe, dommer had het nooit gekund, maar omdat wij handelen moesten volgens de voorschriften, die anderen ons

oplegden, was het nodig dan ook maar te doen, wat ons helemaal niet aanstond. En dan wil ik hier helemaal maar zwijgen hoe trots, hoe verwaand, hoe boos en onbeschaamd de grappenmaker, (Dr. Eck! K.) schreeuwde. Als u zich indenkt, hoe een barbaar, de drogredenaar onder mensen, die niets lezen kunnen, dom staat te pralen, dan hebt u te doen met de niet goed wijze Eck.

Opnieuw deelden de „voortreffelijke” scheidsrechters mee, dat de strijdvragen nu van beide zijden voldoende behandeld waren.

We moesten nog wel even terugkomen op het godsdienstgesprek in Worms, dat voorafging aan dat van Regensburg om te zien, hoe Calvijn tegen een man als Eck aankijkt. En tevens, hoe de pauselijke partij van zo'n sujet gebruik maakt om de tegenpartij te tarten tot dit uiterste toe.

Ook bij het godsdienstgesprek te Regensburg, verbonden aan de rijksdag aldaar, werd Eck gebruikt om de pauselijke visie naar voren te brengen ten aanzien van de voorstellen, die vooraf waren gereed gemaakt met betrekking tot de erfzonde, de vrije wil, enzovoorts.

Blijkbaar was Eck daar ziek geworden.

Dat was zelfs de andere pauselijke afgezanten hoogst aangenaam.

Men dacht, dat hij niet meer beter zou worden. Maar Calvijn schrijft aan Farel op 12 mei 1541:

Eck is weer op de weg naar de genezing, zegt men.

De wereld heeft het dus nog niet verdiend, van dit ondiep bevrijd te worden.

Eck heeft ook in zijn vele geschriften gewoed tegen de Reformatie.

In een brief aan de koning van Polen, Sigismund August, gedateerd 23 mei 1549, schrijft Calvijn over Johannes à Lasco, die in Polen, en ook onder andere volken, de fakkel van het Evangelie helder heeft doen lichten in het duister van de roomse kerk:

Des te onverdragelijker is het, dat de kwaadaardigheid van Eck, die zijn boekje over het misoffer aan uwe majesteits vader heeft opgedragen en die daardoor op uw koninkrijk een, in zoverre hij daarin de hand had, hatelijke smet wierp. Wanneer ik nu met de opdracht van mijn werk aan uwe majesteit alleen maar mocht bereiken, dat van de naam Polen deze vuiligheid van Eck werd weggevaagd, dacht ik niet weinig

bereikt te hebben. (Calvijn droeg zijn commentaar op Hebreëen aan de Poolse koning op. K.).

Later komt Calvijn in deze brief nog eens op het bewuste boekje van Eck terug:

De apostel roept: „Christus is éénmaal aan het kruis geofferd.”

Eck beweert: Dit offer wordt dagelijks herhaald.

(Calvijn geeft meer citaten van dit slag. K.)

Eck is zo dronken van bluffende overmoed, dat hij meer moeite doet om zichzelf kwaad op te winden, dan nauwkeurig te bewijzen, wat hij beweert.

Ik wil, om niet zonder enige zin een dode hond aan te vallen, nu niets verder zeggen, dan dat mijn commentaar daartoe moge dienen, de vieze vlek, die deze kerel in zijn roes, door het uitgeven van zijn vies boek, ook over de naam Polen gebracht heeft, uit te wissen. Wie mijn boek lezen wil, van hem behoeft men niet meer te vrezen, dat hij zich laat vangen in de val, die Eck heeft uitgezet.

13. „Ik ontquam” (uit Regensburg). Johannes Eck is in 1543 overleden, 57 jaar oud. Hij was verslaafd aan de drank. Zijn laatste woorden moeten geweest zijn: „Had ik maar vierduizend gulden, dan zou ik er wel bovenop komen.”

„Ik ontquam” (uit Regensburg), schreef Calvijn in augustus 1541, toen hij weer terug was in Straatsburg. Terug bij zijn vrouw, die hij, pas een goed jaar getrouwd, nog maar weinig had gezien. Terug in zijn gemeente, die al die maanden was toebetrouwd aan een hulpprediker.

Terug in de hogeschool, waar zijn lessen hadden stilgelegen. En... zijn collega Capito, ook docent aan die school, was ernstig ziek. En dan... het was al ongeveer een jaar geleden, dat hij, na veel strijd, er in toegestemd had, terug te keren naar Genève.

Maar dat was het allerergste niet. Calvijn had nu persoonlijk ondervonden, hoe gevaarlijk het streven naar eenheid (nu zouden we zeggen: het samen-op-weg-zijn) was.

Calvijn zocht in zekere zin ook wel eenheid. Maar dan op grond van en wederkerend tot Schrift en belijdenis. Dat was wel gebleken uit zijn correspondentie met de Boheemse Broeders in 1540. Dat zou ook blijken uit zijn pogingen om met Bullinger te komen tot eensgezindheid ten aanzien van het Heilig Avondmaal in 1549. We hopen daar in Deel IX nog wel op terug te komen.

Maar wat Bucer en Melancton nastreefden, dat vervulde hem op de Rijksdag te Regensburg in 1541 met grote zorg.

In Duitsland verlangden, zowel de roomse vorsten en enkele bisschoppen, evenals protestantse leiders naar een nationaal concilie, zonder de paus, waar gesproken moest worden over het wegwerken van zovele misstanden in de roomse kerk. Luther heeft voor dit alles nooit iets gevoeld. Hij verwachtte het alléén van de Heere en van de bijzondere werking van de Heilige Geest.

Toen in 1530 Melancton in die richting kwam met zijn ontwerpbelijdenis, leidde dat tot onverantwoordelijk streven om aan Rome de ene na de andere concessie te doen.

Heeft Calvijn, uit hoogachting voor Melancton, wel bijtijds ingezien, dat zijn vriend zocht naar een simpele vorm van christelijkheid, vanuit een humanistische gedachtegang, die volgens zijn theorie moest leiden tot een „geloofseenheid”, die geen problemen meer zou opleveren?

Weldra zal Calvijn, naar Gods voorzienig beleid, zich losmaken uit de „driehoek” Straatsburg-Wittenburg-Rome, losmaken van de directe confrontatie met de leidende persoonlijkheden op staatkundig, politiek en kerkelijk terrein. Dan zou de Heere het zó leiden, dat hij vanuit Genève, op een geheel andere grondslag dan die van Melancton en Bucer, de duitse politici en kerkelijke leiders wijzen zou op de enig houdbare grondslag der Reformatie: Gods Woord, richtsnoer voor geloof en leven op alle terreinen van het leven. Dan plaatst de Heere Calvijn in de „driehoek” Genève-Wittenberg-Rome, met haar uitstralingen naar Londen, Schotland, Denemarken, Zweden, Italië en regelrecht naar Frankrijk.

„Ik ontquam.”

Zou Calvijn hieraan later hebben gedacht, toen hij Psalm 124 overdacht? Dan schrijft hij:

David tekent hier als in een spiegel de gevaarvolle toestand voor de kerk, zoals deze van den beginne aan is geweest, opdat de gelovigen weten, dat zij niet door eigen kracht in stand gehouden wordt, maar door de wondere genade Gods bewaard is gebleven; en opdat zij zich zouden gewennen, temidden van nood en gevaar, Hem aan te roepen.

Waar het op neer komt is, dat Gods volk, zwak zijnde, verstoken van raad en ontbloot van kracht, niet slechts met wrede en schrikkelijke dieren had te kampen, maar dat zij ook verstrikt en gevangen waren door bedrog, zo wat betreft de verborgen raad als het openlijk geweld, dus door velerlei dood omgeven waren; waaruit men dus gemakkelijk kan afleiden, dat zij wonderbaarlijk bewaard zijn gebleven.

Calvijn is vanuit Genève later wel in Straatsburg geweest, ook in Frankfort, waar steeds moeilijkheden waren rond de vluchtelingengemeente aldaar, maar hij slaat persé het met veel aandrang tot hem gerichte verzoek om naar Worms te gaan, af. Aan de pogingen om op een of andere wijze te komen tot een vergelijk met Rome (en dan meest uit politieke overwegingen) werkt hij niet meer mee. Al blijft hij dit eenheidsstreven aandachtig volgen.

14. *Een gevaarlijke onderneming.*

We zullen ons Caroli nog wel herinneren. Deze uit Parijs afkomstige roomse professor was overgegaan naar de Reformatie, was predikant geworden in Lausanne, had het te kwaad gekregen met Calvijn, was weer rooms geworden, toen weer protestant, later weer rooms.

Toen heeft hij vanuit Metz Calvijn en Farel uitgedaagd, een openbaar dispuut met hem aan te gaan, of te Rome, of te Metz, of in een andere universiteitsstad.

Zowel de Raad van Genève als die van Bazel, Bern en Straatsburg zagen hierin de enige weg om deze zeer gevaarlijke vijand uit te schakelen en ook Metz voor de Reformatie te winnen. Farel en Calvijn zullen moeten trachten, Caroli te dwingen om het twistgesprek in Metz te houden.

Metz, gelegen aan de Moezel, was een belangrijke stad voor de Reformatie; een vrije stad als Genève en Straatsburg, waar men geen last had van de duitse keizer en de franse koning.

Maar, op dat moment juist wèl!

Wat was er gebeurd na de Rijksdag te Regensburg?

Karel V had de zeeslag tegen de Algerijnse zeerovers verloren. Direct verklaarde de franse koning, Frans I, de keizer de oorlog. Deze zou duren van 1542 tot 1544. Deze oorlog, waarin de hertog van Kleef was betrokken – een vijand van de keizer, wiens gebied het oosten van ons land en een groot deel van Noord-Duitsland omvatte – werd gevoerd in het tegenwoordige België. Ook Straatsburg en Metz lagen binnen het bereik van de elkaar bestrijdende legers.

De zelfbewuste vorsten van het Schmalkaldische verbond maakten van de gelegenheid gebruik om af te rekenen met een hun vijandige hertog in Midden-Duitsland.

Wanneer Calvijn op reis gaat en veel meer tijd nodig heeft, dan verwacht werd, schrijft hij vanuit Straatsburg op 1 juli 1543 aan de Raad van Genève over de plannen, in Metz te komen tot het beoogde dispuut.

De vorsten van de duitse protestantse bond, die juist in Schmalkalden, opgetogen over hun successen, bijeen waren, konden het best maar bemiddelen. Desnoods met militair vertoon, om toestemming te krijgen van de bisschop te Metz om daar het dispuut te houden.

In Metz zelf aan te kloppen, zal weinig succes hebben, want de papisten aldaar zijn hoopvol gestemd, omdat zij verwachten, dat de keizer zal komen en omdat de keizer beloofd heeft, op deze reis alle onenigheid over de religie te zullen slechten (uit de weg te ruimen. K.).

Alsof hij op dit ogenblik niets anders te doen heeft!

Zo zal, wanneer men hen (b.v. de bisschop met Metz. K.) vanuit Straatsburg verzoekt, daar een dispuut met Caroli te mogen houden, het enige antwoord en de enige reactie zijn, dat men dit schrijven weer terugstuurt.

Zo wordt dan nu overwogen om een boodschap naar Schmalkalden te sturen. Dat zouden ze al gedaan hebben, ware het niet, dat ze graag onze schriftelijke steun hadden ontvangen om te kunnen aantonen, wat ons goed voorkomt.

Morgen echter, zal, zo de Heere wil, de bode afreizen. Ze beloofden ons, de zaak zo snel mogelijk en naar hun bestwil te zullen afhandelen. We moesten wel hun ijver en moed op prijsstellen. En in zoverre ik hen ken, twijfel ik daaraan zelfs niet. Ze zullen méér doen, dan ze beloven. De reis naar Schmalkalden duurt zes dagen, de snelheid in acht genomen, waarmede de heraut reizen zal. Want gewoonlijk rekent men er acht dagen voor.

Omdat ik hier nu moet wachten, zolang de bootreis duurt (over de Rijn. K.), heb ik besloten, de heraut van uw Raad, de overbrenger van deze brief, weer naar u terug te sturen, met de brief, waarin ik u dan hoop te melden, hoe de zaken er bij staan.

Want ik zie er tegen op, zolang hier op blote hoop (afwachten maar, misschien voor niets. K.) zonder iets van mij te laten horen.

Ik weet persoonlijk wel, dat ik niet zo lang afwezig kan zijn zonder verwaarlozing van uw kerk. Omdat ik nu echter al zo'n grote reis heb gemaakt, zou het belachelijk geweest zijn, onverrichterzake terug te keren, in het bijzonder, omdat er goede hoop is, dat er toch iets gebeurt. Daarom wilde ik toch, alvorens naar huis terug te gaan, er naar uitzien, of God iets doen wil.

Daarom vraag ik u, nog geduld te hebben, tot de vermelde en toch korte tijd verstreken is. Dan zal ik me haasten, zo spo-

dig mogelijk tot u weder te keren.

Intussen, hoge heren, verzoek ik u, de eer des Heeren als tot dusver in acht te nemen en de kerk in goede stand en goede orde te houden.

Opdat ik inzie, hoe noodzakelijk het is, naar Metz te gaan en Caroli het stilzwijgen op te leggen, stuur ik hierbij een copie van zijn laatste antwoord; waarin hij zich hoogmoediger en boosaardiger betoont dan ooit. Dit te meer, omdat hij (zoals hij schrijft) er op vertrouwt, dat men in aanwezigheid van de keizer niet zal dwingen, tot zijn verstand te komen. Want voor dien had hij weg willen vluchten.

Er gaan hier allerlei geruchten over wat er gebeurt in Nederland. De hertog van Kleef zou weer een vaste stad heroverd hebben, die hij eerder had verspeeld.

Dit is echter alles zo onzeker, dat ik er niet meer over schrijf. In ieder geval is de vordering van oorlogsmateriaal wel zo omvangrijk, dat jongstleden nacht vijftig koopmanspaarden weggeroofd werden.

Uit een volgende brief blijkt, dat de zes à acht dagen uitgelopen zijn tot drie weken.

Hoe graag Calvijn Metz had gediend, met name de reformatorisch gezinden aldaar, hij besluit met Farel terug te keren. Het hele geval kostte hen bijna twee maanden!

Calvijn en Farel hebben met name dit besluit genomen, omdat de Raad van Metz advies gevraagd had aan de keizer. En hem kent Calvijn wel: al maar uitstellen, tot hij zijn slag kan slaan.

15. *Een belangrijk schrijven.*

In Regensburg (1541) waren de strijdende partijen uit elkaar gegaan en trachtte iedere partij voor zich zoveel mogelijk krachten te verzamelen om, als het tot een treffen kwam, zich te kunnen handhaven.

De duitse vorsten, en ook wel de keizer, wilden de kerkelijke verhoudingen (en graag ook verbeteringen) bespreken op een nationale, duitse kerkvergadering, en, als dat niet mogelijk was, op de eerstvolgende rijksdag, die in Spiers zou worden gehouden.

Toen deze rijksdag in 1542 te Spiers bijeenkwam, verscheen daar de afgezant van paus Paulus III met de boodschap, dat hij besloten had, een algemene kerkvergadering (een concilie dus) bijeen te roepen te Trente op de grens van Oostenrijk en Italië. Gevraagd werd, of de Rijksdag met die plaats genoeg nam.

De broer van de keizer, Ferdinand, die de keizer op de rijksdag ver-

tegenwoordigde, en ook de duitse vorsten, die aan de kant van de paus stonden, stemden daarmee in.

De protestantse vorsten echter weigerden ooit daarheen te gaan. O neen! een vergadering, door de paus uitgeschreven en dan zo ver van Duitsland, ze dachten er niet aan!

Paulus III zette daarom door. Met goedvinden van keizer Karel V. En de keizer nam op zich de protestanten te dwingen, toe te stemmen in het houden van een concilie te Trente en zich dan te onderwerpen aan wat daar zou besloten worden.

De protestanten zagen, wat er ging gebeuren. Blevেন zij weigeren, dan zou het geduld van Karel V opraken en hij zou, aangespoord door de bloeddorstige paus Paulus III, naar de wapenen grijpen. Ze besluiten, via Bucer uit Straatsburg, aan Calvijn te vragen, of hij een verdedigingsgeschrift wil opstellen, gericht aan de keizer, waarin het goed recht van de Reformatie werd verdedigd. In een brief aan Farel, van 10 november 1543, schrijft Calvijn het volgende:

U vermaant mij dringend, het werk, door Bucer mij opgedragen, te aanvaarden.

Ik ben daar al mee begonnen en heb al een gedeelte klaar. Maar u moet me geloven, ik stuit op grote moeilijkheden. Dikwijls staat dit werk me tegen, soms twijfel ik aan dit werk en zou ik het willen weggooien. Dat vindt zijn oorzaak hierin, dat ik van het begin af helemaal de zin van een dergelijk geschrift niet heb gezien en ik ben er sindsdien ook niet warm voor gelopen.

U ziet wel, wat er gaat gebeuren, als u niet direkt hierheen reist en u door uw beoordeling over de opzet van dit werk mij niet overtuigt, dat ik er niet vergeefs moeite en tijd aan besteed heb. Maar wanneer mijn werk hieraan u niet beter bevalt dan mij, gaat er een streep door.

Dus, als u wilt, dat ik er mee opschiet, kom dan, opdat we ons hierover kunnen beraden en zo of zo beslissen kunnen.

Farel heeft het begin van dit schrijven aan de keizer bekeken en gezegd, dat Calvijn beslist er mee door moest gaan. Op 21 april 1544 (bijna een half jaar later) kan Calvijn aan Melancton schrijven, na een uitvoerige uiteenzetting van de politieke verhoudingen in de wereld van die dagen:

Ondertussen stokt de uitbreiding van Christus' heerschappij, zelfs daar, waar dit nog mogelijk zou zijn.

Wat op de laatste rijksdag te Spiers (1542) besproken werd, is

een teken van de ineenstorting van Duitsland.

Ik had op verzoek van Bucer een boekje geschreven, dat ik u hierbij doe toekomen, omdat men hoopte, dat de politieke, benarde toestand de keizer er toe kan bewegen, het punt religie wat met rust te laten.

Calvijn bedoelt: de bloeddorstige paus, Paulus III dringt het concilie aan de keizer op; alle duitse vorsten moeten dáármee instemmen, dat, wat daar besloten wordt, door alle partijen moet worden aanvaard.

Omdat nu alle moeite, aan de keizer („neen” zeggen tegen de paus. K.) besteed, vergeefse moeite is geweest, zo moge de Heere dit boekje anderen tot nut doen zijn.

Ik verontschuldig me er niet voor, dat ik u zo brutaal mijn geschriften opdring. Hoe zou ik me daarover bezorgd maken, omdat ik toch al het heb gewaagd, aan u mijn zaakjes op te dragen. Wel wil ik het verzoek wagen, mij bij gelegenheid met een paar woorden mede te delen, hoe mijn boekje in Wittenberg ontvangen is. U weet, wat ik zo zeer wens.

(Calvijn vertelt dan, hoe, tot zijn groot verdriet, Luther alle zwinglianen fel heeft bekritiseerd. „Houd Dr. Martinus er alstublieft van terug, of verhinder hem, op deze wijze aan zijn gram tegen de Zürische kerk toe te geven.”).

Dit boekje, door Calvijn geschreven, gericht aan de keizer, is één van Calvijns beste geschriften. Het heeft de keizer er niet van afgehouden, toch de ingeslagen weg in te gaan: streven naar één groot duits rijk, met één heilige roomse kerk.

16. *1542-1544, Een vreselijke, gruwelijke oorlog, te water en te land.*

Terwijl de rijksdag te Spiers werd gehouden in 1542 brak ploteling de vierde oorlog uit tussen Frans I en Karel V. We hebben al iets van deze oorlog gezien toen we Farel en Calvijn volgden naar Straatsburg, op weg naar Metz, waar ze dachten het twistgesprek te kunnen houden met hun gevaarlijke tegenstander, Caroli.

Karel V had de zeeslag tegen de Algerijnse zeerovers in de Middellandse Zee verloren. En de franse koning, die de bedreigde hertog van Kleef wilde helpen en tevens in Italië zijn bezittingen veilig wilde stellen tegen zijn opdringerige rivaal, Karel V, verklaarde de duitse keizer weer de oorlog. De vierde oorlog tussen Frans I en Karel V.

De oorlog werd gevoerd op twee fronten: in het tegenwoordige België en in Italië.

Voor het eerst steunden de protestantse vorsten, gedwongen door de afspraken op de rijksdag te Regensburg (1541) en te Spiers (1542), de keizer.

De keizer vertoefde in het noorden. Frans I (en dus ook de hertog van Kleef) leden daar nederlaag op nederlaag.

Hoe het in Italië ging, lezen we in de brief, die Calvijn op 21 april 1655 schreef aan Melanchton. We namen daar al een gedeelte uit over, dat handelde over Calvijns boekje, gericht aan Karel V.

Wanneer de Heere ons niet verschoont, is het toch wel verschrikkelijk, wanneer we er alleen maar aan denken, in welke noden anderen verkeren.

Dit jaar zal er een verschrikkelijke, gruwelijke oorlog gevoerd worden te water en te land. Naar vermoed wordt, zal de hoofdlast op Italië vallen. Want de keizer is niet meer vrij om daar een afwachtende houding aan te nemen. Hij zal niets bereiken, wanneer hij de hoofdmacht niet daar heen verlegt. Men vertelt, dat daar al een slag geleverd is. Een geweldige veldslag! Het keizerlijke leger is deels verslagen, deels op de vlucht geslagen. 10.000 man zou daar gesneuveld zijn.

Omdat ook Frankrijk het niet ontbreekt aan grote ellende, heet het, dat de franse koning pas geleden een verbond gesloten heeft met de paus.

Dit verbond is versterkt door een tweevoudige vermaagdschapping.

Frans I geeft zijn dochter aan kardinaal Farnesse en de zoon van hem trouwt met een nicht van de paus. Om dat te bereken verslindt de plaatsbekleder van Petrus alle heilige kerk-schatten. Intussen tracht de franse koning niets te ontzien om de keizer Italië te ontroven. Daarom zal de keizer, of hij wil of niet, het grootste deel van zijn strijdkrachten daar nodig hebben.

De Turken beheersen de Ligurgische Zee. (Golf van Genua. K.). De inwoners van Genua, die in hun haven opgesloten zitten, beginnen de koning van Frankrijk om hulp te smeken en nemen alle voorwaarden aan, die hen worden opgelegd. Ze zullen bereid zijn met geld, hoeveel dat ook zijn mag, zich vrij te kopen.

De beide grote monsters (Frans I, Karel V) zullen echter niet ophouden met hun razende strijd, tot ze heel Europa verwoest hebben.

17. *De oorlog woedt steeds voort.*

We lazen zoëven het commentaar, dat Calvijn geeft bij de vierde oorlog tussen Karel V en Frans I. We hebben nog een brief, waarin Calvijn schrijft over deze oorlog. Deze betreft het optrekken van het keizerlijke leger vanuit de Zuidelijke Nederlanden naar Noord-Frankrijk. In dit leger bevinden zich heel veel duitse soldaten, omdat de protestantse vorsten volgens hetgeen hen opgelegd was in Regensburg en Spiers (1541, 1542) – denk aan het verraad van één hunner leiders, Filips van Hessen – genoodzaakt waren, de keizer te helpen in zijn oorlog met Frans I. Het betreft hier een brief aan Calvijns collega te Bazel, Myconius. Deze brief is geschreven op 24 juni 1544.

Het bericht over de krijgstoerusting van de fransen, dat u mij vraagt, zult u, dacht ik, niet meer nodig hebben. U ziet immers, dat de Zwitsers naar de franse koning overlopen. In ieder geval is het thans in Bazel wel bekend, welke plannen Frans I heeft.

In de Champagne (landschap ten oosten van Parijs. K.) ligt een stadje Châtillon. Daar trekt de franse koning zijn troepen samen. Hij wil daar wachten, tot de keizer oprukt. Hij heeft nog wel sterke vestingen en hier en daar ommuurde steden achter de hand.

Wanneer we de krachten van de beide partijen in ogenschouw nemen, dan zweeft het franse rijk in groot gevaar. Toch ligt de afloop in de hand des Heeren.

Calvijn, de fransman, geeft onomwonden te kennen, dat hij pro-frans is.

Zoals nu de toestand is in de wereld, moeten we allen wensen, dat de al te onstuimige moed van de keizer een halt wordt toegeroepen. Want wanneer het Frankrijk op ernstige wijze tegen zit, dan zal het, geloof me, ook over ons losbreken. Want is Frankrijk gebroken en aan de keizer onderworpen, dan is het zeker en gewis, dat de keizer dan zijn zegevierend wapen ook tegen ons, protestanten, keren zal.

Wanneer het echter op een of andere wijze tot een vergelijk komt, dan zal de franse koning, vrees ik, de protestantse Duitsers geheel en al prijsgeven aan de roofzucht van de keizer om het onrecht te wreken, dat ze hem aangedaan hebben.

De Heere heeft zeker in deze dagen onze geloofsgenoten in

Duitsland verblind toen ze zich in hun ondergang hebben gestort, door zich aan de keizer te onderwerpen om Frankrijk te vernietigen, dat toch tot dusver het bolwerk was van der protestanten vrijheid en welzijn.

We moeten dan maar in deze zo zeer vertwijfelde situatie leren, op de Heere te zien.

Omdat u mijn boekje aan de keizer niet graag mist, stuur ik het u eens.

Vaarwel, beste man en voortreffelijke broeder! De Heere behoeft u, tezamen met uw gemeente, en alle collega's, die ik in mijn en ons aller naam vraag te willen groeten.

Genève, 24 juni 1544.

Uw

Johannes Calvijn.

Scherp ziet Calvijn de zaken liggen.

Is hij hier niet té pro-frans?

Hij had heel veel verwacht van de (vreemde) relatie tussen de protestantse vorsten in Duitsland, verenigd in het Schmalkaldische Verbond, en de franse koning, die rooms was en de protestanten in zijn land te vuur en te zwaard vervolgte. Beide partijen hadden alleen gemeen, hun afkeer van de machtige duitse keizer.

Calvijn nu heeft, zolang deze onderlinge hulpverlening tussen Schmalkalden en Frans I bestond, gehoopt, dat de Duitsers de franse koning konden bewegen, de vervolgingen in Frankrijk te staken.

Nu was deze hoop de bodem ingeslagen, omdat de keizer, vooral door het verraad van Filip van Hessen, de protestantse vorsten had gedwongen, met hem op te treden tegen de hertog van Kleef, Karels grote vijand in Noord-Duitsland. En zo werden de soldaten van het Schmalkaldisch verbond meegesleept in de vierde frans-duitse oorlog.

Het begin van de ondergang van de kerk in Duitsland, dacht Calvijn.

Dat heeft echter de Heere tóen nog niet gewild.

Ook hiervan geldt, wat Calvijn schreef ten aanzien van Frankrijk: „Toch ligt de afloop in Gods hand.”

Calvijn liep wel kans, gezien zijn sterk pro-franse houding, de vriendschap te verspelen van mannen, die sterk pro-Duits waren. Dat betrof ook zijn vrienden in Straatsburg. Wel een vrije stad, maar toch een Duitssprekende stad. Persoonlijke vriendschap kon dan wel eens het onderspit moeten delven tegenover politiek onderscheiden houdingen.

Dit heeft Calvijn er toe gebracht, een briefje te schrijven aan de rector van de hogeschool in Straatsburg, Johannes Sturm. U weet, Calvijn had aan deze school les gegeven en achtte deze Sturm zeer hoog.

Wanneer het gerucht waar is, dat plotseling hier wordt vernomen, moet u wel niet ver meer verwijderd zijn van het spektakel van de oorlog.

Och, dat de wereld toch haar verstand eens kreeg! Dan waren ze allang gewend, onder Gods bescherming de vrede te zoeken!

Omdat echter het merendeel de oorlog met God maar al te zeer koestert, is het rechtvaardig, dat allen, die zich niet rustig willen onderwerpen aan de Vredebrenger, in de strijd met elkaar ellendig ten ondergaan.

Dit alleen kan ons enige troost in zo'n ongelukkige toestand geven, dat het rumoer van de onrust van de oorlog voor de kerk des Heeren een zekere rust meebrengt. (Er wordt niet vervolgd. Daar is geen tijd voor. K.)

De macht van Antiochus (de keizer. K.) zal belet worden. Onze buurman Faras (de franse koning, buurman van Genève. K.) zal, wanneer zijn vurige hartstocht zich op wat anders richt, misschien het woeden in zijn eigen land nalaten.

Misschien kunnen zijn vrienden (in Duitsland bedoelt Calvijn. Sturm kende Frans I van nabij, omdat hij in Parijs gewerkt had. K.) hem een beetje milder stemmen.

Ik wil niet u vermanen, welke partij u moet kiezen, omdat ik er van overtuigd ben, dat in dit opzicht ieder ongeveer zijn eigen wil volgt. Overigens, wanneer ons een verstrooiing tot het uiterste dreigt, of, wat we veel liever hopen, wanneer de Heere hen uit de verwarring dezer wereld in Zijn hemels Rijk vergaderen wil, die nu verströoid her en daar rondwalen, dan willen we toch in goede vriendschap vasthouden aan onze vriendschap, wier band hoogheilig is.

Ik zie onze nieuwe relatie (als tegenstanders in de politiek. K.) zo, als ik u bij dezen schrijf en stem daar van mijn kant ook mee in, dat daarmee de herinnering aan onze oude relatie niet verdwenen is en niets aan het vaste vertrouwen zal inboeten.

18. *De keizer trekt langzaam maar zeker het net dicht.*

Wat Calvijn niet kon voorzien, gebeurde. Plotseling kwam er een vrede tot stand tussen Frankrijk en de duitse keizer, de vrede van

Crespy (Noord-Frankrijk), die een eind maakte aan de vierde oorlog tussen Frans I en Karel V.

Wat bij deze vrede werd bepaald, is belangrijk. We bemerken daarin, dat de paus zijn hand er in heeft gehad (Kardinaal Sadolek!).

1. De duitse vorsten zullen pas dan in deze vrede begrepen zijn, wanneer ze de keizer gehoorzaamheid zullen bewijzen.

2. De beide vorsten beloven elkaar, alles te zullen doen om de in religievragen strijdende partijen bijeen te brengen. (Rooms-protestant).

3. Deze partijen zullen zich onderwerpen aan de besluiten, die genomen zullen worden op het spoedig door paus Paulus III bijeen te roepen algemeen concilie te Trente.

Spoedig na de vrede van Crespy riep de keizer een rijksdag samen. Daar zou het er om draaien: zullen de protestantse vorsten de keizer gehoorzamen? Zullen ze instemmen met het Concilie van Trente en daarheen gaan? Zullen ze zich aan de daar te nemen besluiten onderwerpen?

Toen daarover, weer in Worms, zou beslist worden, (geopend 24 maart 1545) weigerden ze, in weerwil van de beloften en de bedreigingen van de keizer, daar persoonlijk te verschijnen. In plaats daarvan vergaderden ze in Frankfort en besloten, gewapend zich te zullen verdedigen, zodra ze zouden bemerken, dat de keizer zich zou toerusten tot de strijd.

Intussen had paus Paulus III het Concilie van Trente op 15 maart 1545 uitgeschreven.

Het concilie zou echter pas op 13 december 1545 officieel geopend worden. (Let even op deze data!).

In Parijs woonde een parlamentslid, Antoine Fumée. Deze man beweerde, dat hij innerlijk geheel voor het gereformeerd standpunt was gewonnen. Naar buiten toe echter achtte hij het in de gegeven omstandigheden beter, toch maar aan die roomse liturgie deel te nemen. Hij had aan Luther en Melancton gevraagd, wat zij daarvan dachten. Aan Calvijn had deze Fumée geschreven, dat men in Parijs al helemaal klaar was om de strijd op het Concilie van Trente te beginnen.

Dat vindt Calvijn dwaas en afschuwelijk, dom en slap.

Hij schrijft aan Fumée in januari 1545 (twee maanden voor de paus het concilie uitschreef, bijna een jaar vóór het geopend werd) een voor ons belangrijke brief.

Zo, zo! u bent dus al bezig met de uitrusting van uw strijdmacht. Alsof de opening van het concilie al de volgende maand zal plaatsvinden. Dat is nu voor mij weer eens een be-

wijs, hoe in Frankrijk alles willekeurig en toevallig, niets wel overdacht en planmatig, geschiedt. Nu al mensen (en dan aan wie!) de opdracht te geven, daarheen te gaan. In plaats de besten uit het hele koninkrijk daarvoor uit te zoeken. Maar misschien gebeurt dat zo, omdat de lieden, die anders de alderdomsten zijn, steeds, als het er op aankomt, schade aan te richten, juist daartoe het best zijn uitgerust. Overigens ben ik van mening, dat de verwachting, die men van het concilie heeft (en die is bij u zéér groot!), totaal vergeefs is.

De rijksdag zal in februari gehouden worden. ('t Werd 24 maart. K.) Maar vóór de maand maart heeft er geen beraadslaging plaats.

Ik ken deze manier van doen uit ervaring. Het verloop der zaak kan ik u zo zeker mededelen, alsof ik er bij was.

De protestanten zullen er op aandringen, dat men, onder uitsluiting van de antichrist, eindelijk nu eens wat orde op zaken zal moeten gaan stellen.

Zij, die zich nog als vrijwillige slaven aan de goden te Rome verplicht gevoelen, zullen dat als ongeoorloofd weigeren.

De keizer zal, om de protestanten een beetje tegemoet te komen, beloven, dat hij bereid is, alles te doen om aan aller verlangens te voldoen. Misschien wel onder de schijn, hierover wel eens te willen praten.

Dan zal de keizer echter tegelijk, als men wil beginnen met te onderhandelen, dit onmiddellijk afbreken onder een of ander gezocht voorwendsel, waaraan het hem tegenover zulke lieden niet ontbreekt.

Zeer zeker zal tenslotte zijn conclusie zijn, dat er over godsdienstzaken toch niets besloten kan worden zonder goedkeuring van de paus.

Wanneer men dan gaat spreken over het bijeenroepen van het concilie, zullen direkt de protestanten protesteren en zeggen, dat het ongehoord is, dat men de beslissing over godsdienstvragen aan de antichristen te Rome zal delegeren.

Ze zullen de verklaarde vijanden van God als aangeklaagden rekenschap afeisen. Als rechter zullen ze de paus nooit en te nimmer erkennen.

Onder welke voorwaarden echter kan men de franse vertegenwoordigers dan volgens uw mening naar Trente brengen? Maar, aangenomen dat dit van onze zijde geen punt zou zijn, dan zou het de keizer heel veel waard zijn, wanneer hij de aandacht geheel en al kon afleiden naar de oorlog tegen de Turken. Hij zou dan de kerkelijke toestanden verder laten zweven.

Zal hij dan intussen niet dat, wat hij allang zich heeft voorgenomen, om de goden te Rome een plezier te doen, zeggen: schrijf het concilie maar uit!

Maar laten we maar eens aannemen, dat het concilie reeds is uitgeschreven en alles daarvoor al in orde is gebracht, moeten we dan geloven, dat de goden geen kunstgreep bedenken om alles weer in verwarring te brengen?

Wat moet daar uit voortkomen voor de zo jammerlijk verscheurde en gespleten godsdienstige toestanden, voor de arme kerk, die reeds de ondergang nabij schijnt, voor de blote naam der christenheid, voor de eer van God?

Wij moeten zeker de Heere bidden, dat Hij alleen alles besture en overeind houde.

Onze geloofsgenoten zijn verstard en er is geen enkele hoop, dat ze moedig en toegewijd optreden zullen, wanneer de Heere ze niet opwekt van Boven af.

Zeker, de ongelovigen geven hen oorzaken te over om zeer voorzichtig te zijn. De domheren van Keulen hebben, samen met de hele schare van geestelijken, alles geprobeerd om hun aartsbisschop van zijn zetel af te stoten. Ze hebben een vergadering van alle standen belegd om toestemming te krijgen om een andere bisschop te kiezen. Dat is toen niet doorgegaan.

Ook aan de keizer vroegen ze toestemming. Deze antwoordde: wanneer u uw plicht doet, zal ik niet nalaten, u bij te staan. Openlijk aan hun kant gaan staan, dat wilde hij toch niet. Maar uit zo'n dubbelzinnig antwoord kunnen we opmaken, dat hij zich beslist niet er tegen zou verzetten, wanneer ze op een of andere wijze onrust stichtten. (De aartsbisschop van Keulen was wel voor vernieuwingen. K.).

Wanneer ze nu nog verder gaan, dan komt het zeker tot een oorlog, waarin het hele staatkundige leven in Duitsland in elkaar stort, of althans sterk geschokt wordt.

Maar ook daarin zal de Heere voorzien.

Dit is mijn enige troost, dat zelfs de dood immers geen ongeluk kan zijn voor een christenmens.

Intussen beklag ik wel ten zeerste de nood der kerk; ik leid onder het droevig lot, dat de vromen ondergaan. Maar toch, niettegenstaande alles verlies ik de moed niet.

Als we onder elkaar maar één waren, dan zou ik niet zo bang zijn. Maar dat, nu we de enorme toerusting tot de strijd bij de vijanden voor ogen zien, nu toch nog enkele lieden onder ons er plezier in hebben, een dwaze broedertwist te ontketenen, dat is ronduit gezegd monsterachtig.

Een belangrijke brief, schreven we.

Om haar geheel te verstaan, zouden we de heer Fumée meer van nabij moeten kennen. Was hij een Nicodemus-figuur? Had hij in Parijs grote invloed? Hoe waren zijn contacten met Wittenberg en Genève?

Laten we maar aan drie stukken uit deze brief aandacht schenken:

1. Calvijn neemt het de fransen kwalijk, dat zij zo lichtvaardig denken over het concilie, dat paus Paulus III bijeen gaat roepen.
2. De diplomatie van de duitse keizer, die hij vergelijkt met een vos, doorziet Calvijn bijzonder scherp.
3. De toestand van het staatkundig, politiek en kerkelijk leven ziet hij zeer donker in.

19. *De strijd over de godsdienstige geschillen met het geweld der wapenen beslist?*

Tevergeefs had de keizer de leiders van de Schmalkaldische Bond, de keurvorst van Saksen en de landgraaf van Hessen, op de rijksdag te Worms vermaand, hem te gehoorzamen en in te stemmen met het in Trente bijeengeroepen algemene concilie. U weet, ze waren zelfs niet verschenen op de rijksdag te Worms in 1545.

Nog één poging zou de keizer wagen om de partijen op de rijksdag te Regensburg (1546) bij elkaar te brengen.

De protestanten bleven er bij: we verklaren bij voorbaat alle besluiten van het Concilie van Trente voor onwettig.

Dan neemt Karel V, daartoe steeds aangezet door de paus, de beslissing: over Johan Frederik, de keurvorst van Saksen, en over Filip, landgraaf van Hessen spreekt hij de rijksban uit. (20 juli 1546). Dat betekent: de keizer erkent hen niet meer als wettige vorsten en kan ze, wanneer ze toch nog gebruik maken van hun macht, uit de weg ruimen. Vooraf had de keizer met de paus een verbond gesloten. Op 9 juni 1546 was dit bekrachtigd.

Omdat beide partijen deze botsing al lang hadden zien aankomen, stonden aan beide zijden de legers gereed, elkaar aan te vallen.

Calvijn zou zeggen: de ineensstorting van het staatkundig en kerkelijk leven in Duitsland staat voor de deur.

20. *Het overlijden van Luther.*

We moeten in dit verband wel even stilstaan bij het overlijden van Luther.

De Heere heeft hem weggenomen vóór de oorlog tussen de duitse, protestantse keurvorsten, hertogen en graven en de keizer met zijn

aanhang losbarstte; de Schmalkaldische oorlog dus.

Zijn laatste levensjaren waren voor hem zeer bitter. Steeds feller trad hij op tegen de paus en helaas ook tegen de zwinglianen, die hij „sacramentariërs” noemde.

Luther werd moedeloos. Wat hij zo graag zou hebben gezien en waarom hij zo vaak vurig gebeden had, bleef uit: de gezegende vruchten van de Reformatie. In eigen omgeving, in Wittenberg dus, zag hij, hoe de zedenverwildering intrad. Op de universiteit onder de studenten; de levensstijl, die paste bij de Reformatie, werd ingeruild tegen de laatste wereldse mode.

Op zijn sterfbed horen we hem zeggen tegen allen, die daar rondom staan:

„Bidt toch tot God de Heere, dat het zuivere Evangelie bewaard blijve; want de paus en het Concilie van Trente hebben het er geweldig op gemunt.”

Toen zijn vriend, Justus Jonas, Luther in zijn laatste doodsstrijd nog in zijn oor fluisterde: „Eerwaarde vader, volhardt u in het geloof, en in de leer, die u gepredikt hebt,” was nog zijn voor allen verstaanbaar antwoord: „Ja.”

Het was 18 februari 1546, toen Luther te Eisleben, waar hij was geboren, de laatste adem uitblies.

Hij werd te Wittenberg in de bekende slotkapel begraven.

Luther stierf, zouden we kunnen zeggen, vóór de dag des kwaads. Van Calvijn zouden we kunnen zeggen, dat hij werd weggenomen na die dag des kwaads.

Calvijn heeft beleefd, dat Karel V in de Schmalkaldische oorlog zijn tegenstanders verpletterend heeft verslagen.

Hoe had hij Duitsland steeds weer gewaarschuwd voor de listige politiek van de duitse keizer, die alles op alles heeft gezet om de luthersen stapje voor stapje in te palmen, zelfs met behulp van Melanchton en Bucer.

21. *De Schmalkaldische oorlog.*

De keurvorst van Saksen en de landgraaf van Hessen trokken in het najaar van 1546 naar het roomse Beieren, waar ze in Ingolstadt het leger van de keizer en zijn medestanders ontmoetten. Ze beschoten dit leger zeer fel en lang.

Het leek er op, dat de keizer, die een gebrekkig leger tot zijn beschikking had, de nederlaag tegemoet ging.

De keizer heeft in dit hachelijk strijdtoneel veel te danken gehad aan zijn dappere adviseur Schärtlin, die telkens de beslissende slag wist te ontwijken. Ook moet gezegd worden, dat de aanvallende protestantse vorsten het met elkaar vaak niet eens waren, en

daarom besluiteloos waren en geen vast plan volgden. Zodoende kreeg de overrompelde keizer voldoende tijd om zijn troepen te verzamelen, het westelijk van Beieren gelegen Württemberg binnen te dringen en de hertog aldaar te dwingen, hem op alle manieren ter zijde te staan.

Toch zou de keizer het onderspit hebben moeten delven tegen het sterke leger van de keurvorst van Saksen en Filip van Hessen (47.000 man!), wanneer er niet een walgelijk verraad had plaatsgehad.

De oomzegger van de Saksische keurvorst, Maurits, had, achter de rug van zijn oom om, met behulp van de oostenrijkse koning Ferdinand, het keurvorstendom Saksen bezet en kwam nu met zijn legertje naar Zuid-Duitsland. Tegelijk viel hij Hessen binnen.

Een deel van de Saksen en de Hessen moest toen in der haast naar het eigen gebied om Maurits te verdrijven.

De keizer onderwierp toen snel heel Zuid-Duitsland aan zijn gezag, trok met zijn leger naar het noorden. Daar voegden zich de keizerlijke legermacht bij die van koning Ferdinand en de verrader Maurits. Bij Mühlberg aan de Elbe trof de keizer het leger aan van zijn vijand.

Op de Lochauer heide had de beslissende slag plaats.

De keizer behaalde een glansrijke overwinning. Johan Frederik van Saksen, Johan van Hessen en de te hulp gekomen Ernst van Braunschweig, werden gevangen genomen.

De overwinnaars trokken naar Wittenberg in Saksen, waar de familie van de gevangen genomen hertog woonde. De stad, die door 8000 manschappen werd verdedigd, werd ingenomen.

In Wittenberg had de capitulatie plaats. De gevangen genomen Johan Frederik tekende het Wittenberger capitulatie-stuk. Het grootste deel van zijn land viel in handen van de oostenrijkse koning Ferdinand, de broer van de keizer, Maurits kreeg een ander deel, waarover hij keurvorst werd.

Vóór de capitulatie had de hertog van Alva (we kennen hem uit onze vaderlandse geschiedenis: 1567-1573!) te velde een krijgsgerecht gehouden, dat over de keurvorst de doodstraf uitsprak. Dit moest Alva na tekenen van de capitulatie-stukken ongedaan maken.

De keizer was wel zó slim, dat hij de kwestie van de religie liet, zoals deze was. Hij wilde het lutherse Saksen niet in opstand brengen.

Vermeldenswaard is nog, dat de keizer met zijn gevolg de Slotkerk in Wittenberg bezocht. Daar stond hij bij het graf van Maarten Luther, die hij in 1521 (ruim 25 jaar geleden) in de rijksban had gedaan en vogelvrij had verklaard. Alva en de bisschop van Arras,

die daar ook bij stonden, stelden voor, het lijk van Luther op te graven en de as in de wind te verstrooien. De keizer heeft daar de gedenkwaardige woorden gesproken: „Laat hem! Ik voer oorlog tegen de levenden, niet met de doden. Laat hem met rust!”

Nu moest nog met Hessen worden afgerekend. De keizer trok naar Halle. De verrader Maurits had de landgraaf te kennen gegeven, dat hij bij de keizer wel een goed woordje voor hem zou doen. Op 19 juni 1547 knielde Filip van Hessen deemoedig neer voor de keizer, nadat deze hem beloofd had, dat hij niet zou gevangen genomen worden en zijn land mocht behouden. Hij smeekte om vergeving, gaf zijn sterke vestingen over aan de keizer.

Maar terstond daarop werd de arme man toch gevangen genomen en met zijn strijdgenoot, Johan Frederik, overgebracht naar Zuid-Nederland, naar Mechelen.

De keizer stond nu op het hoogtepunt van zijn macht.

Zeker, er waren nog leden van het verbond der protestantse vorsten en er waren ook nog enkele steden, die nog niet ontwapend waren; maar dat kwam wel.

En, was het niet opvallend, dacht de keizer, in 1547 waren ook zijn buitenlandse vijanden, Frans I van Frankrijk en Hendrik VIII overleden.

Wat stond hem nog in de weg om de beide partijen op kerkelijk terrein te verenigen en de afvalligen terug te brengen in de alleen-zalig-makende-roomse kerk, die hij liefhad?

22. *Hoe heeft Calvijn dit alles in 1546/1547 beleefd?*

We moesten wel uitvoerig stilstaan bij de ineensstorting van het Schmalkaldisch Verbond der protestantse vorsten en steden.

In de laatste brief, die we tevoorschijn haalden (aan Antoine Fumée, januari 1545) had Calvijn met bijna profetische blik geschreven:

Gaan ze nu (de aanhang van keizer en paus. K.) nog verder, dan is een oorlog zeker, waarin de hele orde van het staatkundig leven in Duitsland ineensstort of toch zeker sterk geschokt wordt.

Doch daarin zal de Heere voorzien!

Lezen we nu verder in Calvijns brieven, dan vernemen we een heel jaar lang zo goed als niets daarin over het staatkundig, politiek en kerkelijk leven in Duitsland.

Dit behoeft ons niet te verbazen. Calvijn heeft in Genève grote

zorgen; zijn aandacht wordt ook in beslag genomen door de vervolgingen in Frankrijk, zijn vaderland. En in het bijzonder is hij met grote zorgen vervuld over de Waldenzen, die worden uitgemeord en voor wie hij her en der hulp zoekt.

Op 24 januari 1546 lezen we echter het volgende in een brief aan Farel. Zijn broer, Antoine, is naar Duitsland gereisd. Hij probeerde bij de protestantse vorsten, die in Frankfort vergaderden, hulp te krijgen voor de vervolgte kerk in Frankrijk.

Uit Duitsland heeft mijn broer geen nieuwe berichten meegebracht. Wel dat het godsdienstgesprek te Regensburg is vastgelopen en dat de protestanten hun beraadslagingen in Frankfort voortzetten.

Het gerucht over een verbond of tenminste een vriendschappelijke overeenkomst tussen deze vorsten en de koning van Frankrijk is betrouwbaar. De keizer is door jicht aan huis gebonden.

De man, die in Frankfort als gezant van de franse koning aanwezig is, heeft op doorreis één keer bij mij gegeten. We hebben vertrouwelijk met elkaar gesproken. Hij zegt, dat hij daar heel dankbaar voor is.

Intussen ben ik nog bezig, er op aan te werken, dat de protestanten zich niet te bereidwillig betonen (in de zoëven genoemde zaak: een verbond met Frans I. K.). Ik wijs hen er op, dat er tegenwoordig wel vrijheid is, maar dan een volledige vrijheid om de protestanten te vervolgen. En dat in heel Frankrijk!

Het resultaat moeten we afwachten.

U weet, dat de paus op een huichelachtige wijze thans druk is met het afhouden van een concilie te Trente. Er toeteren daar echter al heel veel kikvorsen rond. Maar men hoort er nog geen welluidend gekwaak.

We mogen enkele aantekeningen maken bij deze brief.

1. Antoine, de broer van Calvijn, was in Frankfort geweest, waar de protestantse vorsten bijeen waren.

Dat klopt! Karel V had hen, nadat ze in 1545 geweigerd hadden naar Worms te komen, begin 1546 naar Regensburg ontboden, waar nog eens over godsdienstverschillen zou worden gesproken. Weer hadden ze geweigerd. En het godsdienstgesprek was, wie had dat anders verwacht, vastgelopen.

In Frankfort heeft Antoine uiteraard niet vernomen, waartoe deze vorsten daar bijeen waren. Dat moest geheim blijven.

Wel had Antoine gehoord, dat die vorsten tòch nog wilden probe-

ren, Frans I tegen Karel V uit te spelen en met de franse koning een of ander verdrag te sluiten. Calvijn heeft hen gewaarschuwd. Immers wat doet Frans I in zijn eigen land?

2. De paus had het concilie uitgeschreven op 13 maart 1545. Tegen zijn zin, omdat op het concilie niet de paus, maar de bisschoppen het woord en de besluiten nemen. Die dan de paus mag goedkeuren.

Hoewel de voorbereidingen in Trente al in volle gang waren, is het concilie pas 13 december 1545 (we lazen Calvijns brief van een maand later) officieel geopend.

3. In Frankrijk woedden de vervolgingen. 1546, Calvijn schrijft aan Farel op 20 februari 1546:

Naar ik verneem, voert het parijse gerecht nu de oorlog met brandstapels tegen Christus. Zeker is, dat een zeer grote menigte vromen overal in de gevangenis is geworpen.

Intussen droomt de franse koning (Calvijn noemt hem Sardapal) temidden van zijn hoeren.

4. Over het godsdienstgesprek in Regensburg (voorjaar 1546) schreef Calvijn aan een predikant in Neurenberg (17 maart 1546):

Het gesprek in Regensburg zal natuurlijk alleen maar rook geven; een rook, die de Heere spoedig uiteen zal blazen.

Hier in Genève hebben we rust, wanneer tenminste de keizer ons niet zal benauwen.

We gaan verder na, hoe Calvijn het voorspel van het verloop en de droeve afloop van de Schmalkaldische oorlog heeft beleefd. Dus de periode van begin 1546 tot de zomer van 1547.

Op 1 mei 1546, dus vóór de oorlog begon, nadat de keizer op 20 juni de rijksban over de keurvorst en de landgraaf had uitgesproken, schrijft Calvijn aan Farel over de hulp, die men (nòg!!!) zoekt bij de duitse protestantse vorsten. Hij heeft helemaal niet in de gaten, waarmede deze vorsten bezig waren!

De burgers van de stad (in Noord-Frankrijk), waar de woede der goddelozen vele protestanten heeft getroffen, besloten allen, dat men moet proberen, of men in Duitsland enige hulp kan vinden.

Ik heb hen geantwoord, dat ik daar nu wel wat meer van verwacht dan vroeger, omdat de protestantse vorsten op duidelijke wijze hebben te kennen gegeven, hoezeer zij vervreemd zijn van de keizer.

Ik zou een reis naar Duitsland niet hebben afgeslagen, wan-

neer men dat dringend had verzocht, ware het niet, dat de genezing van mijn ziekte zo langzaam gaat.
(Maar goed, dat u niet bent gegaan. 't Zou totaal vergeefs zijn geweest. K.).

De oorlog, in augustus 1546 begonnen, had aanvankelijk de gedachte doen opkomen, alsof de keizer met zijn leger het leger van de protestantse vorsten ontweek. Weet u wel, hij trok uit Beieren weg naar Würtenberg. Hij zou daar door het sterke leger van zijn belagers nòg zijn verslagen, had niet het schandelijk verraad van Maurits, de neef van de saksische keurvorst, een totale omkeer te weeggebracht.

Naar hetgeen in Genève is doorgedrongen, schrijft Calvijn op 16 november 1546 aan de heer Falais in Straatsburg:

Hoewel er omtrent de terugtocht van de keizer nog vele twijfels bestaan, is het toch al heel wat, dat hij, in plaats zijn doel te bereiken, zoals dat in zijn voordeel zou geweest zijn, nu aan de gang is begonnen van een kreeft (die achteruit „loopt”. K.).

Naar we hebben vernomen, is duidelijk te bemerken, hoe de hand des Heeren hem vervolgt.

Ik heb altijd nog liever, dat de Heere hem een vinger afkapt dan wij een hele arm.

Niet, alsof het niet het werk van God zou zijn, wat Hij door ons (de duitse vorsten. K.) doet, maar ik ben steeds bedacht voor zo'n roem in ònze overwinningen; het zichtbare, eigen ingrijpen van de Heere verblijdt mij veel meer.

Ook komt daarbij, dat het droevig lot van de ongelukkigen (zij, die sneuvelen. K.) mij aanleiding geeft tot verschrikkingen in mijn geschokt hart.

Het moge gaan, zo het wil, ik geloof, ik zeg de waarheid, wanneer ik bij het bericht van de afmars van de keizer schrijf: Waar gaat hij heen? Waar is hij heengegaan? Wat zal er uit de booswicht nog worden?

Op z'n minst heeft God nu Hij hem zo verdreef, zijn hoogmoed vernietigd.

Heel typisch, zo'n momentopname, juist even vóór de zaak een keer nam door het verraad van de saksische prins Maurits. Maar opeens gaat Calvijn dan verder:

Hier doet het gerucht de ronde, en dat heeft me meer in de war gebracht en bedroefd, dan verrast (òf Calvijn deze jonge

prins dóór had!), namelijk, dat Maurits zich met de keizer verbinden wil om zijn oom (Johan Frederik van Saksen. K.) en zijn schoonvader (Johan van Hessen. K.) en daarmee ten slotte zichzelf, te verderven. (Let u eens goed op dit laatste!!! K.).

Om zo te handelen, moet de satan hem toch wel totaal in bezit genomen hebben. Maar wij moeten afwachten, wat de Heere behaagt; wij mogen in alle bereidwilligheid aanvaarden, wat goed is in Zijn ogen.

We weten, welk een verschrikking de overwinning van Karel V te weeg heeft gebracht, toen hij op 24 april 1547 het leger van de protestantse vorsten bij Mühlberg aan de Elbe verpletterend versloeg. Op 18 mei 1547 schrijft Calvijn hieromtrent aan de heer Falais, die toen in Bazel verbleef:

We zien nog vol spanning uit naar berichten over de algemene toestand van de kerk in Duitsland.

Wanneer de Heere ons hard wil kastijden, door de tyrannen, die er alleen maar op uit zijn om allen te verwoesten, de vrije loop te laten, dan moeten wij ons op dit lijden geheel en al voorbereiden. Immers de Heere, is Wiens dienst wij staan, heerst temidden van de vijand (Psalm 110:2).

Wij moeten dan ook geduld hebben, wachten en ons troosten met de hoop op hetgeen na dezen komt, zoals ook in deze psalm volgt: God zal de koningen verslaan ten dage Zijns toorns.

Dan versmelt Hij Zijn vijanden. Maar ik hoop toch nog, dat de Heere voorzorgsmaatregelen treft met betrekking deze grote onrust en clementie heeft met onze zwakheid, en dat Hij de boosheid van hen beteugelt, die voortijdig triomferen, namelijk over Hèm!

Op dezelfde dag, 18 mei 1547 schrijft Calvijn een brief aan een theoloog uit Spanje, die na ruim een jaar in Antwerpen gevangen te hebben gezeten, via Straatsburg in Bazel was terecht gekomen. Het zal de mensen van de huidige Spaanse Evangelische zending interesseren, dat deze theoloog (d'Ensinas of ook wel Dryander) in het jaar 1543 het Nieuwe Testament vertaalde in de spaanse taal. Om die reden was hij ook opgepakt.

Deze spanjaard had aan Calvijn gevraagd, hoe deze dacht over de toestand van Gods kerk na de slag bij Mühlberg aan de Elbe, die op 24 april 1547 had geleid tot een glansrijke overwinning van keizer Karel V.

Calvijn schrijft hem:

Mij zijn de geheime plannen (van de keizer, van de paus. K.), waarop ik mijn oordeel baseren moet, beslist onbekend. Hoe dwaas zou het dus zijn, te peinzen over zulke duistere zaken en me daarmee vergeefs te vermoeien. U vraagt: „Wat is dat nu? Dus u wilt u alleen maar, nu de kerk ineen gestort is, heel rustig houden?” Neen, maar dag en nacht zucht ik vol angst. Maar alle overtollige gedachten, die soms in mijn hart opkomen, wijs ik, zoveel ik maar kan, af.

O zeker, dat gaat niet, zoals ik het zou willen, maar het is toch al heel wat, dat ik niet toegeef aan speculaties over wat komen kan.

Ik oefen me er wel in, wat al geschied is, te overdenken, en dat dan te verbinden met wat dagelijks gebeurt en nieuw voor me is.

We kennen uiteraard de brief van deze spanjaard niet en kunnen daarom ook niet nagaan, waarom Calvijn zo geantwoord heeft op zijn brief. Hij weet niet, hoe het verder in Duitsland en in de landen, waar de keizer regeert, zal aflopen.

Wel valt Calvijn d'Enzinas helemaal bij, wanneer deze schrijft:

De Heere zal voor Zijn kerk zorgen, dat zij behouden blijft, zelfs in de algemene ondergang van de wereld.

Wanneer die hoop in ons leeft, zullen we ons daarin zeker niet vergissen, ook wanneer hemel en aarde door elkaar geraken.

Toch is dit schrijven belangrijk voor ons verder beschrijven, hoe Calvijn het staatkundig, politiek en kerkelijke gebeuren in Duitsland heeft beleefd. We zullen bemerken, dat hij daar in zekere zin steeds meer afstand van neemt. Althans, blijkens hetgeen we in zijn brieven daaromtrent kunnen lezen.

Het is goed, daarbij te bedenken, hoe langzaam de gebeurtenissen in die tijd doordrongen vanuit Duitsland naar Genève. Waren er geen boden, of werden er geen speciale boden gezonden (en dat nam van Genève naar Wittenberg 2 x 21 dagen in beslag!), dan vernam men niets, of het moesten geruchten zijn, die overwaaiden. Zo had Calvijn op 17 maart 1546, wanneer hij een brief naar Neurenberg in Duitsland schrijft, nog niet gehoord, dat Luther op 18 februari 1546 was overleden!

Hoe overigens de verhouding van Luther tot Calvijn (en omgekeerd) was, hopen we in Deel IX te bespreken vanuit het totaal van Calvijns brieven.

We kunnen nu alvast vaststellen, dat Calvijn, wat het staatkundig en politieke leven in Duitsland betreft, het hem alleen om de grote lijnen gaat (van de keizer is niets goeds te verwachten en de protestantse keurvorsten hebben het er zéér slecht afgebracht.). Wat het kerkelijk leven betreft, houdt Calvijn heel goed bij, wat de duitse theologen laten drukken; zo nodig gaat hij er tegen in. Verder onderhoudt hij wel briefwisseling met Melanchton en met predikanten, met wie hij bevriend is.

Wat Calvijn wel heel goed bijhoudt op staatkundig gebied is: wat gebeurt er, gezien het optreden van de keizer, met Zwitserland en met de zwitserse kerken, wat met Straatsburg en hoe is de verhouding keizer – franse koning?

En dan nog steeds de vraag: kan men vanuit Duitsland misschien iets doen voor de zwaar vervolgte Hugenenoten en Waldenzen in Frankrijk?

23. *Gods wegen zijn hoger dan onze wegen.*

We moeten wel, zij het zeer in het kort, iets mededelen over de verdere gang van zaken, na de droeve en smadelijke nederlaag van de hertog van Saksen, Johan Frederik, en de landgraaf van Hessen, Filip, beiden verdedigers van de Reformatie in Duitsland. We zeiden al: Calvijn schrijft daar heel weinig over. Hij heeft de gedachte: na de vernietigende slag bij Mühlberg op 24 april 1547 en na de gevangenneming van de beide protestantse vorsten zal Karel V de ondergang van de protestanten voltooien en zal de paus met zijn afgodische roomse kerk triomferen, zo God het niet verhoedt. Na deze nederlaag riep de keizer ook nog in 1547 de rijksdag te Augsburg bijeen.

De zaken verliepen toen al anders, dan men verwachtte. De keizer zei: „Ik duld voorlopig de splitsing in de duitse religie, maar ik wil wel, dat de geschillen over de godsdienst overgelaten worden aan „de hoge wijsheid van het door de paus bijeengeroepen (dec. 1545) Concilie van Trente”.

Het merendeel van de rijksdagsgroten stemde daarmee in; óók Maurits, die nu keurvorst van Saksen was geworden, maar die zijn positie geheel aan de keizer te danken had. Maurits gaf wel te kennen, dat hij dan hoopte, dat zijn schoonvader, Filip van Hessen, ontslagen zou worden uit zijn gevangenschap.

Maar wat had de paus (Paulus III) intussen gedaan? Naar zijn zeggen, omdat de pest oprukte naar Trente, had hij het concilie van Trente (op de grens Oostenrijk-Italië) verplaatst naar Bologne, dat in Italië lag, niet zo ver van Rome. En dat, zònder de keizer daarvan in kennis te stellen!

Karel V was woedend! Hij benoemde een commissie, bestaande uit gematigde duitse theologen, die moesten zorgen voor de rust en de eenheid in het Duits kerkelijk leven.

De paus zei: „Ik ga niet meer terug naar Trente, en ik ben tegen iedere poging om door onderhandelingen met de protestanten tot een of ander vergelijk te komen.”

Toen heeft de keizer zelf getracht, binnen het kerkelijk leven in Duitsland, orde op zaken te stellen. Hij liet de zoëven genoemde commissie een stuk opstellen, waarin voor beide partijen, roomsen en protestanten voorgeschreven werd, hoe ze zich in het kerkelijk leven hadden te gedragen, wat ze hadden te geloven en hoe de kerkelijke tucht moest worden uitgeoefend. De artikelen over het geloof, de leer dus, waren zeer vaag en dubbelzinnig opgesteld. Men kon er alle kanten mee uit.

We noemen één voorbeeld. U weet, hoe in de roomse kerk alleen de priester drinkt uit de beker bij de bediening van het Avondmaal. In het stuk van de keizer kwam te staan: „Dat een iegelijk zou de vrijheid hebben om de beker te gebruiken, of er zich van de onthouden.”

Nog een voorbeeld: U weet, dat het de geestelijke in de roomse kerk verboden is te trouwen.

In het genoemde stuk stond: „Dat een iegelijk de vrijheid zou hebben, de gehuwde of de ongehuwde staat te verkiezen.”

Zulke artikelen golden dus voor beide partijen!

Maar er was ook een artikel: „Dat deze vergunningen niet langer zouden van kracht blijven, dan tot op het gelukkig (!) tijdstip, dat een algemene kerkvergadering (het concilie dus) een einde zou maken aan de godsdienstige verschillen.”

U begrijpt, dat noch de roomse partij, noch de protestantse, genoeg konden nemen met dit stuk van de keizer.

Alleen dit: wanneer dat Concilie van Trente nu eens besloot: de geestelijke mag geen huwelijk aangaan, wat een verwarring zou dit stichten!

Toch heeft de keizer bij monde van de zeer invloedrijke bisschop van Mainz, het er doorgedreven, dat deze voorlopige regeling van het kerkelijk leven (in zijn geheel!) op de rijksdag van Augsburg in 1547 werd aangenomen.

Zo'n voorlopige regeling moemde men een interim, een tijdelijke regeling.

Zeer belangrijk is, dat de keizer, die zich bijna almachtig dacht, er aan verbond: zie zo, nu moet u er alleen maar op rekenen, dat ik alle verzet tegen dit interim van Augsburg met geweld van wapenen zal neerslaan.

Dat heeft Karel V ook gedaan!

Een poel van geweld en bloedvergieten is gevolgd.

Ook in de randgebieden van het Duitse rijk: Noord-Zwitserland en West-Duitsland. En dit vooral vanuit het Roomse Beieren.

Daarom trent komen we wel het een en ander tegen in de brieven van Calvijn.

24. *Calvijn en de uitvoering van het Interim van Augsburg.*

De onrust, die door genoemde regeling van geheel het kerkelijk leven in Duitsland ontstond, werd nog versterkt door het feit, dat de keizer doordreef, dat niet de reeds aangewezen koning Ferdinand van Oostenrijk, zijn broer, maar zijn zoon Philips II hem zou moeten opvolgen als keizer van Duitsland. Van deze spanjaard moeten ook de Roomse keurvorsten niets hebben.

Terstond gaven verschillende steden, waaronder het trotse Maagdenburg (met de zo invloedrijke predikant Flacius) te kennen, dat ze 's keizers Interim nooit zouden aanvaarden.

De keizer droeg Maurits van Saksen (de verrader!) op, de stad Maagdenburg met geweld te dwingen, zich aan de keizer te onderwerpen.

Zo werd de Reformatie vanaf de rijksdag te Augsburg (sept. 1547) tot ongeveer 1550 in groot gevaar gebracht, doordat de keizer vooral in het zuiden en zuidwesten van zijn rijk alle tegenstand tegen zijn Interim met geweld de kop indrukte. Wie het er niet mee eens was, moest vertrekken, verloor zijn ambt.

Calvijn vergelijkt in deze tijd de keizer met de niets ontziende Syrische vorst Antiochus, die in het Boek Daniël wordt getekend als een anti christelijke machthebber, die het volk Israël met geweld wilde doen opgaan in het heidendom.

Calvijn schrijft aan Bullinger te Zürich op 19 september 1547:

Van het ongeluk in Duitsland moet ik meer horen, dan me lief is. Toch hoor ik nog niets van Constanz, hoe die stad zich houdt, nu Karel V haar belegert. U weet, dat deze stad mij zeer ter harte gaat. (De reformator van deze stad was zijn vriend Blaurer. K.)

In Straatsburg heerste grote angst, toen men vermoedde, dat de keizer daar zijn winterse kwartier betrekken zou.

Ze beweren wel, dat ze van plan zijn, ook nu voor hem de poorten niet te openen, als ze maar van elders versterking kunnen bekomen.

Wat de eedgenoten (de zwitserse kantons. K.) van plan zijn, weet ik niet.

Het gerucht, dat ook aan hen de oorlog verklaard zal worden, is nu een beetje verstomd vanwege de onrust in Italië. Maar wat gebeurt er, wanneer ze daar uit angst voor de keizer niets durven te wagen?

Het is mogelijk, dat de keizer dit jaar eerst de rust in Italië herstelt.

Heeft hij Straatsburg eenmaal bezet, dan heeft hij, zoals je wel begrijpt, een vast punt in handen, van waaruit hij ook u kan aanpakken.

Welnu, lieve Bullinger, het wordt tijd, voor uzelf te zorgen. Want wanneer u niets doet, steekt u dan niet juist uw hals de duivel toe?

Want ik weet, dat uw Zürichers wel eens té moedig zijn. Daarom vermaan ik u hierin misschien zonder noodzaak. De zürichers vragen niet zo gauw om hulp van buiten.

Onze burens (Bern) zijn zeer onverstandig, want zij komen niet eens met een plan, hoe men dit wilde dier (Karel V! K.) zou kunnen temmen.

Maar wanneer ze zelf hun ondergang willen, dan moge de Heere Zijn uitverkorenen leiden met een dappere geest, zodat ze op de juiste tijd het gevaar tegemoet kunnen treden.

Op vele goede gronden wijst u wel met recht een verbond met Frankrijk af. Maar omdat het juist niet goed zou zijn, wanneer u zich met Frankrijk té intens bezig hield, zie ik toch niet in, waarom u ieder contact met dit land mijdt.

In ons land, maar ook in Duitsland heeft men veel uitdrukkingen met „spaans”. Zo: spaans benauwd.

Nu, de protestanten in Zuid-Duitsland en in Zwitserland, hadden het na Mühlberg spaans benauwd. En dat „spaans” wijst hier op de spaanse koning, Karel II, in Duitsland Karel V en op het spaanse leger, dat onder het bevel van de spanjaard Alva het besluit van de keizer voor het kerkelijk leven met geweld doorvoerde.

U bemerkt wel, dat Calvijn – hoe is het mogelijk – nog altijd hulp verwacht van Frankrijk, waar inmiddels een andere koning regeerde, Hendrik II. Ook wel een vijand van Karel V. Maar ook een vijand van de Waldenzen en van de Hugenoten.

Constanz zag Calvijn als de invalspoort vanuit Zuid-Duitsland naar Zwitserland.

Calvijn, die zelf in Genève in de grootste moeilijkheden zat,

schreef op 15 januari 1548 over de keizer aan Farel:

De franse gezant vermaande onze overheid hier in Genève goedsmoeds te zijn. Maar waakzaamheid blijft geboden. De keizer heeft namelijk veel troepen en is met oorlogstuig beter voorzien dan ooit. Daarom moet men zich destemeer wachten voor zijn arglistigheid.

Daarom adviseerde de franse gezant onze Raad, eendrachtig te zijn onder elkaar en vriendschap te sluiten met onze eedgenoten (Bern, enz. K.).

De franse koning zal van zijn kant ons niet in de steek laten. Dat is de hoofdzaak van het gezantschapsverdrag, dat hij bij zich had.

Aan Farel en Viret schrijft Calvijn op 9 mei 1548.

Ik heb vernomen, dat de hertog van Württemberg (Zuid-Duitsland op de hand van de protestantse vorsten. K.) met zijn vader naar het hof van de keizer is gereisd.

Zo zien we, dat nu alles terecht komt in één hand (van de keizer. K.). Die Heere zal die hand echter toch verlammen en afhouden naar Zijn oordeel.

Op 6 augustus 1548 was het zo ver. De keizer had een afdeling spanjaarden naar Constanz gezonden om Constanz, de toegangspoort naar Zwitserland, in te nemen. Ze werden afgeslagen door een aantal dappere zwitsers. Ook het hoogmoedige Bern had een legertje op de been gebracht, maar uit vrees voor de keizer en de roomse kantons had Bern deze soldaten weer naar huis gestuurd. Calvijn bericht dit o.a. op 10 augustus 1548 aan Farel.

De eedgenoten (uit Thurgau, een kanton in Noord-Zwitserland. K.) zijn op de juiste tijd in beweging gekomen. Ze zijn nu weer tot mijn verbazing heel rustig geworden.

Daarom moeten we vrezen, dat hij (de spanjaard, Karel V. K.), die ze uit de slaap gewekt had, zodat ze nu weer ingeslapen zijn, door hem overweldigd kunnen worden.

Het is voor ons wel van belang, dat Calvijn in deze zelfde brief schrijft:

Bullinger heeft mij opgeroepen, tegen het „reformatie-inte-rim”, dat ik zie als een echtbreuk, te schrijven. Reeds vóór zijn brief kwam, had ik me dat al voorgenomen, maar het

werk weer opzij gelegd. Ik heb nu aan Bucer gevraagd, wat hij er van denkt.

Gaat hij er mee accoord, dan hoop ik het te proberen.

Het gaat hier over het Interim, dat Karel V op de rijksdag te Augsburg (1548) had laten aanvaarden en waarin in 26 artikelen werd vastgelegd, wat roomse en protestantse kerken hadden te belijden en hoe het kerkelijk leven moest worden ingericht. Op 15 mei 1548 was het gepubliceerd en had het de kracht gekregen van een wettelijk kerkenorde.

Op 27 augustus 1548 schrijft Calvijn, dat Constanz opnieuw werd belegerd en dat de inwoners van deze stad hebben gesmeekt aan de zwitserse eedgenoten, de keizer om pardon te vragen. Calvijn is erg bang, dat de keizer de protestantse kantons (samen de eedgenootschap) bij de neus zal nemen.

De keizer zal ze de toverdrank van Odysseus laten drinken.

Hij schrijft hieromtrent:

De Heere moge het voorzien. We moeten ons verlaten op Zijn voorzienig beleid, want Zijn wijze wil leidt ons, en wij weten, dat niet het toeval regeert. Naar we kunnen gissen, zullen zij, terwijl de keizer hen lokt, hem van hun kant in spanning houden, tot ze de nodige beschermende maatregelen, die ze nodig achten, getroffen hebben.

Weer aan Farel schrijft Calvijn op 27 november 1548, dat Bucer hem heeft geschreven, dat de keizer spoedig in Straatsburg werd verwacht.

Dat Calvijn overleg wilde plegen met Bucer, de bekende predikant uit Straatsburg, is te begrijpen.

Bucer en het keizerlijk Interim is een verhaal apart.

We moeten er wel iets van vertellen.

In februari 1548, toen de door de keizer voorgeschreven kerkenorde al was vastgesteld, had Karel V Bucer naar Augsburg ontboden. Onder keizerlijke geleide heeft de keizer Bucer van Straatsburg laten overbrengen naar Augsburg, waar de rijksdag werd gehouden. Met schone beloften en onder zware bedreigingen trachtte de keizer Bucer er toe te brengen, zijn handtekening te plaatsen onder het Interim. (!!!)

Bucer weigerde het pertinent. Hij zei: „Ik weiger iets te doen tegen God en tegen de waarheid.”

Hij wist te ontkomen. Op een wonderlijke wijze gespaard, dwars door spaanse troepen heen, bereikte Bucer Straatsburg.

Men wist daar, dat de keizer de predikanten, die nu al 28 jaar trouw aan de Reformatie waren gebleven, voor rebellen aanzag. Tenslotte nam de Raad van Straatsburg, uit vrees voor de wapens van de keizer, het Interim aan. Bucer zei: „Daarmede verdrijft u de leer van Christus uit deze stad.”

Bucer wilde preken en de sacramenten (met de daaraan verbonden tucht) bedienen naar Gods Woord.

Met een collega, Fagius, werd hij op 1 maart 1549 geschorst en uit de stad verbannen.

Hij kon, meende hij, niet in Duitsland blijven en is op verzoek van de engelse aartsbisschop, Cranmer (Eduard VI regeerde toen), naar Engeland vertrokken, waar hij op 25 april 1549 aankwam.

We moeten weer terug naar Calvijns brieven. Hoe heeft Calvijn het pogen van de keizer om als heer over Christus gemeente op te treden en haar op te leggen, wat daar geleerd en hoe daar geregeerd moet worden, in afwachting van wat de paus op het Concilie van Trente zou goed- en afkeuren, beleefd?

Wat heeft Calvijn meegeleefd met de predikanten in Duitsland, die niet het Interim van de keizer wensten te ondertekenen en zodoende genoodzaakt werden, hun ambt neer te leggen!

U hebt bemerkt, hoe dat in Straatsburg – en dat is slechts één voorbeeld naast honderden andere – is gegaan. De keizer heeft ongeveer mei/juni 1548 in geheel Duitsland zijn Interim laten bezorgen. Aan de stadsoverheid, aan de roomse en aan de protestantse kerken. In die kerkelijke regeling stond, wat men te belijden had en hoe het kerkelijk leven moest geordend worden.

Waar de keizer tegenstand ontmoette verscheen Alva met een leger spanjaarden. Alleen de nadering van diens troepen was in sommige gevallen al genoeg om de Raad der stad, of de burgemeester van een dorp, er toe te brengen, het Interim te ondertekenen. Meestal, nadat kardinaal Granvelle met hen had onderhandeld. Ging het niet goedschiks, dan met geweld.

Omdat de wereldlijke regering in Duitsland (denk ook aan Genève) de predikanten benoemde, en deze de overheid gehoorzaamheid verschuldigd waren, werden deze ambtsdragers genoodzaakt, het Interim te ondertekenen en wat daarin stond, stipt na te leven. Deden ze dat niet en antwoordden zij, dat het Interim, opgelegd door een aards vorst, indruiste tegen het Woord van de allerhoogste koning, Christus, en dat zij Hem meer moesten gehoorzamen dan de mensen (de keizer), dan werden ze van hun ambt ontheven en meestal verbannen.

Zo heeft de kerk in Duitsland in die dagen (Luther heeft dat niet meer beleefd) een aanzienlijk deel van nog Schriftgetrouwe predikanten genoodzaakt, hun ambt neer te leggen.

Met deze predikanten heeft Calvijn, in zover hij ze kende, bijzonder meegeleefd.

Daar leggen meerdere brieven getuigenis van af.

We kunnen in dit verband slechts één voorbeeld hiervan noemen. Bij het godsdienstgesprek te Worms en te Regenberg (1540/1541) had Calvijn kennis gemaakt met een trouwe volgeling van Luther, Johan Brenz. Een zeer knap theoloog!

Brenz was juist 25 jaar in Hall (Württemberg) predikant geweest, toen de Raad van de stad, die gezwicht was voor Granvelle, van hem eiste, dat hij zou preken en handelen naar wat de kerkelijke belijdenis en regeling van de keizer hem voorschreef. Brenz antwoordde, dat hij 25 jaar de zuivere leer had gepredikt en dat het tegen zijn geweten inging, daarvan ook maar een duimbreed af te wijken. Toen hij op zijn 49ste verjaardag 's avonds nog had gepreekt en vernam, dat Granvelle gelast had, hem gevangen te nemen, wist hij met vrouw en kinderen te ontvluchten. 's Nachts, de donkere bossen in.

We moeten de zeer bewogen vlucht via Württemberg naar Bazel hier laten rusten. Alleen dit: onderweg overleed zijn vrouw, die al ziek was.

Granvelle had een grote som geld beloofd wie Brenz levend aan hem uitleverde.

Aan deze Johan Brenz schreef Calvijn vanuit Genève op 5 november 1548 de volgende, zeer bewogen brief. Een antwoord op een brief, die Brenz vanuit Bazel aan Calvijn had geschreven!

Wanneer in deze zeer droeve dagen mij nog iets aangenaam kon zijn, dan was het wel met name uw brief. Die was me aangenaam en zoet.

Ja, die brief was me welkom en heeft mij in menigerlei smart veel troost gebracht. (Calvijn had het in Genève toen zeer moeilijk met de libertijnen en de Raad van Genève. K.).

En dit vooral, omdat u me schreef, dat u, om wiens leven reeds alle goeden gevreesd hadden, uit de kaken van de dood gered bent.

Het moet wel zó zijn, dat het leven onder de huidige omstandigheden voor u bitter is, vooral, wanneer u bedenkt, dat u losgerukt zijt van uw gemeente, die u in Christus geteeld hebt en zeer getrouw opgekweekt hebt; en wanneer u dan ziet, hoe zij nu van haar herder beroofd is en bijna overgegeven is aan de willekeur van de satan.

En toch moet u denken, dat u niet vergeefs door de Heere gered bent.

U had, gezien uw leeftijd, zo flink als u nog mag zijn, al zat van dagen kunnen sterven. En in feite is het zo: wat is nu in de wereld nog te vinden, wat ons nog lust geeft om te leven? Maar ik twijfel er niet aan, dat de Heere, die tot dusver uw dienst onder Zijn zegen heeft willen gebruiken met rijke vruchten tot stichting van Zijn kerk, ook thans nog hier of daar iets, wat ons nu nog onbekend is, te doen heeft voor u, waarin Hij u verder wil gebruiken.

Thans is er weliswaar nog geen hoop, die spoedig vervuld zou kunnen worden. Veelmeer zien we rondom ons, waar onze blik zich heen wendt, steeds meer tekenen van ongelukken, zodat er niets overblijft dan een volledige ondergang van de kerk.

En wanneer we zien hoezeer onze zonden en onze ondankbaarheid aanleiding zijn tot zulke noden, dan zal onze verharding onder dit alles ons in groter nood brengen en moeten we met recht nog veel grotere en verschrikkelijker dingen vrezen, dan we tot nu toe reeds beleefd hebben.

Maar één gedachte richt mij desnietteenstaande weer op; die geeft mij moed; namelijk, dat ik dit tegen mezelf zeg: de Heere is met de wonderlijke vernieuwing van Zijn kerk begonnen; dan zal Hij toch wel niet de ijdele hoop verwekken, deze spoedig te niet te willen doen. Neen, de Heere zal Zijn begonnen werk, niet alleen trots de satan, maar ook trots alle tegenstand van de boosaardigheid der mensen beschermen en bevestigen.

Daarom moeten wij ondertussen de tijd van het ziften, die wij nodig hebben, geduldig verdragen. Wanneer eens de woede van de leeuw naar hier spreekt, zal hij met ons nog veel gruwelijker handelen. (De leeuw, de keizer. K.).

In feite heeft hij het bij ons tot dusver meer met dreigingen geprobeerd, dan dat hij in werkelijkheid ons heeft bezocht.

Maar nu laat hij weten, wat hij tot nog toe voor zich hield, wat hij van plan is; als stond hem geen hindernis meer in de weg. Zo moet het ons niet anders te moede zijn, dan alsof het uitgetogen zwaard boven onze hals zweeft en de brandstapel reeds opvlamt.

Overigens twijfel ik er niet aan, zoals ik reeds zeide, dat, wanneer de tuchtiging komt, de Heere wel binnenkort, Zijn kerk uit deze deerlijke verstrooiing vergaderen zal.

Alleen dit vrees ik, dat de Heere wel eens allereerst de smade-

lijke zwakheid van Duitsland, tezamen met de daaraan verbonden ontrouw, zwaar zal straffen. Maar omdat de Heere echter toch zien moet, dat vele onschuldige schaapjes door de sterke bokken werden verraden, hoop ik, dat Hij toch naar Zijn barmhartigheid daarmede rekening houdt en dat Hij Zijn rechtvaardige toorn niet de loop laat.

Wij hier, omdat we niets kunnen doen, gedenken u en de uwen voortdurend in onze gebeden. Konden we u toch maar met andere diensten helpen!

Maar dit is wel de hoofdzaak, dat wij met elkaar de Heere deemoedig smeken, terwijl Hij nu, door onze zonden beleidigd, de woede van de goddelozen voor een ogenblik de vrije teugel liet, toch nog, door hun boze spot getroffen, weer moge denken, aan Zijn eer en aan de Zijnen.

Christus echter willen we bidden, dat Hij onze Voorspraak moge zijn bij de Vader. Dat niet alleen, Hij moge Zich ook als de rechtvaardige Wreker betonen voor Zijn kerk.

Vaarwel, zeer geachte man, zeer geëerde broeder in de Heere!
De Heere, Die u dient, ga voort, te leiden door Zijn Geest.
Hij zegene uw vrome werken.
Amen.

U heeft wellicht wel eens gelezen, dat Brenz in Bazel toch nog werd gezocht. Spaanse soldaten kwamen en moesten Brenz arresteren. Hij liet zijn kinderen achter – de hertog van Württemberg zorgde voor zijn beide dochters – en vluchtte naar Stuttgart. Ook daar werd hij gezocht. Brenz vluchtte naar de zolder van het huis, waarin hij zich bevond en verstopte zich daar achter een stapel hout op een zolder. De spanjaarden omsingelden dagenlang het huis. Iedere dag kwam er een kip naar deze zolder, legde daar een ei. Zo werd zijn leven onderhouden, tot de spanjaarden onverrichtzake vertrokken.

Brenz is toen gevlucht naar het Zwarte Woud, waar hij een geheel jaar lang onder een schuilnaam als huisbewaarder van een burcht aan de nog steeds op hem beluste Granvelle wist te ontkomen.

25: *Smadelijke zwakte, gepaard aan goddeloze ontrouw (in Duitsland).*

Wat er in Duitsland plaats vond na het uitvaardigen van het Interim van Karel V, noemt Calvijn in zijn brief aan Brenz (van 5 november 1548) smadelijke zwakte, gepaard aan goddeloze ontrouw. De goddeloze ontrouw van een verrader als Maurits van Saksen, die plotseling zijn protestantse bondgenoten, die de keizer waren aan-

gevallen, in de steek liet en de zijde van de keizer koos om in het bezit te komen van de keurvorstentzetel, waarop zijn neef Johan Frederik zetelde (1546/1547). Smadelijke zwakheid, dan denkt Calvijn aan iets, dat hem er toe brengt, heel de lutherse Reformatie in Duitsland te zien ondergaan.

In Genève zelf ondervond Calvijn in die dagen de vreselijke gevolgen van deze beide ernstige kwalen. Ze richtten de gemeente van Christus ten gronde. Denk aan de libertijnen, aan Servet en Bolsec!

Dat doet dus niet alleen Karel V, die hij in voorgaande brief tekent als een woedende leeuw.

O zeker, ook in Zwitserland is men spaans benauwd voor het spaanse leger, aangevoerd door Alva, dat alle steden en dorpen de schrik op het lijf jaagt, wanneer Granvelle naar de stads- of dorps-overheden gaat om te controleren of het keizerlijk, kerkelijk besluit, dat voor rooms en protestant aanvaard moest worden, wel wordt nageleefd.

We hebben gezien, wat dat in Hall teweeg bracht.

Het stadje Hall lag in het hertogdom Württemberg in Zuid-Duitsland, even ten noorden van Constanz in Zwitserland. Daar had Brenz in 1523 de hervorming ingevoerd.

We weten, wat er met Brenz is gebeurd.

En wat hielden Alva en Granvelle daar huis! In de kerk van Brenz werd een crucifix opgehangen. Uit de vijf wonden van dit beeldje liet men rode wijn vloeien! Kinderen van ouders, die aan de kant van Brenz stonden, werden overgedoopt. De doop van Brenz was immers louter ketterij!

Zo ging het, met name in Zuid-Duitsland, overal. En in Zwitserland zag men, dat hetzelfde onheil wachtte. Constanz had er al een voorproefje van gehad.

Maar er is iets, wat Calvijn nog veel ernstiger en verdrietiger vond.

In Saksen, waar de keizer Maurits, de verrader, keurvorst had gemaakt, waren ook de roomsen het niet eens met het Interim, dat in Augsburg door de rijksdag (1547) was aanvaard. Daarom liet Maurits van Saksen door Melanchton een ander stuk opstellen. (Dat deze zich daarvoor leende! Samen te gaan werken, maar dan ook om rooms en protestant te bevredigen, met de verraderlijke keurvorst Maurits!!!).

Melanchton stelde 15 artikelen op, waarin, maar dan minder afgestemd op de roomse leer en de roomse kerkorde, uitdrukking gegeven werd aan de leer, die voor de roomsen en de protestanten aanvaard kon(!) zijn, en aan de kerkelijke orde en tucht.

Met de grootste moeite heeft de keurvorst dit zogenaamde Leipzi-

ger Interim er door gejaagd op diverse vergaderingen in Saksen, het land van Luther.

Melanchton had daarbij onderscheid gemaakt tussen heel veel zaken, waarover ieder kon oordelen, naar hij beliefdde, en enkele waarheden, die onaanvechtbaar waren.

De onrust en de ontevredenheid, die dit optreden van Melanchton, eerst in Saksen (waarin Wittenberg ligt), en straks in heel Duitsland, heeft verwekt, kunnen we ons nauwelijks voorstellen. Duitse luther-gezinde predikanten kozen of voor, of tegen Melanchton.

Er ontstond een scheuring in de kerken van Luther, die uit kon lopen op haar geheel en alle ondergang.

De Heere heeft hiervoor, zoals we later zullen zien, de ogen zowel van de keizer als de paus verblind. Ze werden door de Koning der kerk, Christus, zo verblind, dat ze geen gebruik hebben gemaakt van deze ontzettende verdeeldheid.

Twee voorbeelden noemen we hier.

U weet, dat Paulus III, de heerszuchtige paus, het Concilie van Trente spoedig na zijn opening (december 1545) had verlegd naar Bologna in Italië. Karel V was daar woest om en dacht zelf voorlopig de kerkelijke twisten in zijn keizerrijk te kunnen beslechten.

Toen deze paus in 1551 overleed, heeft de keizer zijn opvolger, Julius III, met grote moeite in de loop van dat jaar er toe kunnen bewegen, het Concilie van Trente te heropenen.

De keizer verplichtte op de rijksdag van dat jaar alle keurvorsten er heen te gaan en ook hun theologen te zenden.

Maurits van Saksen ging er mee accoord. Ook de saksische theologen moesten de reis naar het verre Trente ondernemen.

(Ze zijn er nooit gekomen. Toen ze een heel eind op weg waren, ze waren al in Neurenberg, kregen ze het bevel van Maurits van Saksen, niet verder te reizen. Hij had heel andere plannen!!!).

Het andere voorbeeld: de keizer, die meende, dat Alva en Granvelle in Duitsland wel eenheid zouden bewerken door het gedwongen aanvaarden van zijn Interim, liet zich bedriegen door Maurits van Saksen. Zijn door Melanchton ontworpen Leipziger Interim werd persé afgewezen door Maagdenburg aan de Elbe. Vooral de flinke predikant Flacius (over wie in Deel IX meer) verzette zich met hand en tand. Hij had de stadsraad aan zijn kant. Maurits liet het tegenover de keizer voorkomen, alsof hij deze stad met een grote troepenmacht moest belegeren en tot gehoorzaamheid brengen.

In het geheim sloot Maurits een verdrag met 's keizers vijand, de nieuwe franse koning, Hendrik II, die aanzienlijke troepen naar Saksen en Hessen overbracht.

De keizer, die, behalve met de fransen, ook weer veel met de Turken te doen had en al zijn aandacht wijdde aan zijn verhouding tot de paus, die hij op het Concilie van Trente naar zijn hand wilde zetten, was voor het (tweede) verraderlijk gedrag van Maurits van Saksen totaal blind.

Maurits had de keizer wijs gemaakt, dat hij niet voldoende geld had om zijn soldaten uit te betalen en dat hij zich daarom tijdelijk had teruggetrokken in zijn winterkwartieren. (Winter 1551-1552). De keizer was al op weg naar Trente (zuiden van Oostenrijk). Hij bevond zich in Innsbrück. Daar wachtte hij op zijn bondgenoten (!) o.a. op Maurits van Saksen. Gelukkig voor hem deden Alva en Granvelle, die daar ook waren, of Maurits, toen hij in Innsbrück aankwam, lucht was. Maurits huurde een kamer en deed net, of hij zijn aanzienlijke theologen de opdracht gaf, op reis te gaan naar Trente.

Op een stormachtige lentenacht in 1552 legde Maurits van Saksen plotseling het masker af, floot zijn troepen, die zich schuil hielden aan de overzijde van de Donau, in ijlmars op te rukken naar Innsbrück. Deze troepen bezetten een bergpas in Tirol, de verbinding Oostenrijk-Italië.

De keizer, die maar een kleine lijfwacht bij zich had, werd zo uit zijn slaap gewekt, moest overijld vluchten. Het gelukte de aan jicht lijdende keizer langs ongebaande wegen naar Karinthië te vluchten.

Zijn broer Ferdinand ging bemiddelen tussen de in de val gelopen keizer en de man van het tweede verraad, Maurits van Saksen.

Op 2 augustus 1552 werd een verdrag gesloten, dat – welk een omkeer! – vrede en vrijheid voor de protestanten bracht.

Bij dit zogenaamd verdrag van Passau, een stadje in Beieren, waar de Inn in de Donau stroomt, vlak bij de oostenrijkse grens, ondertekende de diep vernederde keizer het verdrag, waarin

1. Johan Frederik van Saksen en Filip van Hessen worden na bijna acht jaar uit de gevangenis ontslagen.
2. De laatste krijgt het graafschap Hessen weer terug.
3. Volledige godsdienstvrijheid van de protestanten, zowel van de kant van de keizer als van de zijde der roomse overheden.
4. Dit alles wordt vastgelegd en bevestigd op een binnen zes maanden te houden rijksdag.

Van dit laatste zou voorlopig niets komen. Maurits van Saksen, die onenigheid kreeg met een graaf in de omgeving van Saksen, sneuvelde in een vuurgevecht op 9 juli 1553.

De franse koning, Hendrik II, had (u weet reeds van zijn geheim verdrag met Maurits van Saksen) gebruik gemaakt van de neder-

laag van de keizer en rekende in het noorden van Frankrijk de vorstendommen Metz, Toul en Verdun in, die eigendom waren van Karel V.

Wat kon Karel V anders, dan Hendrik II de oorlog verklaren? De half zieke keizer trok met een leger naar Frankrijk. Hij nam Metz weer in, maar moest deze stad weer loslaten, toen de hertog De Guise met een groot leger kwam aanzetten.

Karel V vertrok naar Brussel. Diep in de put. Ook al omdat hij bemerkte, dat niet zijn zoon, maar zijn broer, Ferdinand van Oostenrijk keizer van Duitsland zou worden.

Juist voor zijn aftreden, op 25 oktober 1555, kwam eindelijk op 21 september 1555 te Augsburg de godsdienstvrede tot stand.

26. *Hoe heeft Calvijn deze wonderlijke omkeer in het staatkundig, politiek en kerkelijk leven in Duitsland beleefd?*

We moeten nu weer even terug naar de benauwende jaren, waarin Alva en Granvelle met de spaanse troepen met name in Zuid-Duitsland het Interim van de keizer met geweld aan de Raden der steden en via deze Raden aan de kerken opdrongen. Dus naar 1548.

We herinneren nog de verdrijving van Brenz uit Hall.

Calvijn schrijft op 12 december 1548 aan Farel:

De druk van mijn boekje tegen het Interim is nu, omdat ik velen toch respect ingeboezemd heb (de hem toen vijandige Raad moest zijn goedkeuring geven. K.) eindelijk toegestaan. Het manuscript werd me zelfs ter hand gesteld; ik kan het naar eigen goeddunken en oordeel laten drukken.

Het is wel zo, wanneer ik me indenk, welke aanvallen onze broeders in Duitsland moeten verduren, dat het mij voorkomt, alsof mijn strijd alhier maar een spelletje is in een schaduwwachtige plaats.

De straatsburgers konden niet anders, dan met de bisschop trachten tot een overeenkomst te komen (met betrekking tot de verdeling van de kerkgebouwen. K.).

De predikant van Montbéliard (niet ver van Straatsburg) staat, na het vertrek van de vorst nog steevast met zijn ambtsbroeders op het standpunt, dat ze hun post niet zullen verlaten.

Die vorst was de vredelievende hertog van Württemberg, Christoffel; Montbéliard behoorde staatkundig bij het hertogdom Württemberg.

Kort daarop hebben de predikanten toch besloten, hun ambt neer te leggen. Zij willen hertog Christoffel niet in moeilijkheden brengen.

Calvijn heeft hen daaromtrent op 16 januari 1549, een brief geschreven, die we u niet mogen onthouden. Een brief aan alle predikanten te Montbéliard.

Het is nu bij u gebeurd, waar we al zo lang voor gevreesd hebben: ook bij u heeft de satan de door God ingestelde orde van Zijn kerk door zijn dienaren omvergeworpen.

Toch heeft ons uw brief, in zover dit bij zo'n droeve zaak mogelijk is, getroost, omdat we daaruit zien, dat u allen tot het laatste toe trouw uw plicht heeft gedaan. Want dat u zeer ernstig hebt betuigd, dat u deze verderfelijke dingen afkeurt, die thans ingevoerd worden om de zuivere leer te bezoedelen, dat is standvastigheid, waardig de dienaren van Christus. Dat u nu de verbanning verkiest boven trouweloze huichelarij, daarmee geeft u een voorbeeld van echt, oprecht geloof.

Want omdat hij u schorst uit uw ambt van herder en leraar, die tot dusver de gemeente van Christus in zijn gebied gastvrijheid heeft geboden en u de vrije prediking van Christus heeft toegestaan, zou het naar ons oordeel niet goed zijn, verder te gaan, omdat er toch geen uitzicht is, dat hierin verandering komt.

Trouwens, de schapen, tot wier herders Christus u riep, begeren zelf niet verder uw arbeid.

(Deze predikanten dienden de talrijke franse vluchtelingen naast enkele lutherse predikanten, met wie ze steeds veel moeite hadden. En deze vluchtelingen vinden het zelf maar beter, gezien het gevaar van de zijde des keizers, dat hun herders opstappen. K.)

Wie eigenwillig vertrekt en eigenmachtig zijn post verlaat, is een verrader. Maar anderzijds is het niet onze plicht, tegenstand te bieden, wanneer niet bijvoorbeeld de gemeente bijzonder sterk van ons vraagt, het toch te wagen (om te blijven. K.). Dan zou het immers honderd keer beter zijn te sterven, dan hen in hun verwachtingen te leur te stellen, die bereid waren, Christus na te volgen.

Uw toestand is echter totaal anders: Zolang u herders waart, ontbrak het uw kudde nooit aan daadwerkelijke voorzorg. Nu, omdat het geen nut heeft, hierin langer te volharden, en uw schapen zelf zich tegenover u, aan wie ze zoveel te danken hebben, het nut er niet van inzien, dat u zich verder tegen de kerkelijke regeling, waarmee rooms en protestant genoe-

gen moeten nemen, verzet, bent u van uw plicht ontheven. Dan blijft er niets over, dan het roer, dat Christus u in handen had gegeven, aan Hem over te laten, zodat Hij alleen met Zijn Geest de leiding overneemt, zolang er voor uw arbeid geen plaats meer is.

Overigens bedenken we wel heel goed, welk een kommer u moet drukken, omdat u niet anders wacht dan verbanning en armoede. Maar de voornaamste ellende is toch wel de nederlaag van de kerk. Dat u deze ellende veel hoger aanslaat, dan wat u te wachten staat, hebt u bewezen. Ook ons doet uw ongeluk pijn, zowel in het algemeen, als wat u persoonlijk betreft; in het bijzonder, nu dit niet anders mogelijk is.

Konden we maar u de helpende hand bieden!

Nu blijft ons alleen maar over, u te vermanen, dat u voortgaat in het betonen van uw christelijke waarachtigheid, tot het einde toe.

Uw toestand is zaliger – hoe ellendig zij ook moge zijn – dan wanneer u uw post en uw titel behield, daar, waar Gods Zoon moet vertrekken.

Maar het is wel zo, dat we spoedig zullen bemerken, dat Hij, Die in de hemel regeert, ook op de aarde Zijn macht zal betonen.

Wij moeten intussen bereid zijn tot Zijn krijgsdienst, omdat de tijd van het triomferen nog niet is gekomen.

Vaarwel! beste, waarde broeders!

De Heere Jezus zij met u; Hij trooste u en make u sterk tot het heilige volharderen.

Uw met u in de Heere verbonden broeder, dienaar van de kerk te Genève,

uit naam van allen,

J. Calvijn.

De hertog van Württemberg, Christoffel, ging het wel aan zijn hart, dat de grote schare franse vluchtelingen nu opeens geen eigen predikanten meer hadden. Hij vroeg aan één van hen, Toussant, of hij, hoewel het houden van het Avondmaal en ook de bediening van de Doop naar gereformeerde opvatting verboden waren, dan toch maar alleen het Woord wilde bedienen.

Toussants collega's, die met hem geschorst waren, schrijven hierover aan Calvijn.

Het blijkt, dat ook het volk dit heel graag zou willen.

Een zeer moeilijke vraag, die de gezamenlijke, thans geschorste predikanten, aan Calvijn stellen. Moeilijk voor Toussant, die bescheiden is en weer midden in de strijd terecht komt. Moeilijk ook

voor zijn collega's, die dan toch maar ambteloos, zonder enige financiële ondersteuning naar elders moeten vertrekken.

Op 19 februari 1549 schrijft Calvijn, dat Toussant dit toch wel moet aanvaarden. De in Straatsburg achtergebleven predikanten (twee collega's, onder wie Bucer, hadden het geweigerd), hebben ook de mogelijkheid aanvaard om dan alleen maar te prediken.

Als dan maar de vrijheid wordt verleend, zuiver en eerlijk het Woord Gods te bedienen! Want velen blijven wel preken, maar dat wordt dan wel door een of andere zondige praktijk ingeperkt.

Behalve met het oog op de kerk heeft de vroomheid van de dappere vorst ons aanleiding gegeven, u dit advies te geven. We zien, hoe ijverig hij is, niets na te laten, toch althans nog iets van het Rijk van Christus in zijn hertogdom onaangetast te laten. Deze heldhaftige hooghartigheid, die hem van de hemel geschonken is, met alle kracht bij te staan, dat is de plicht van Toussant.

We hopen, dat Gods zegen spoedig, dwars door alle hindernissen heen, een weg zal banen, om een zo edel begin te bevorderen, zó, dat het tenslotte niet zonder resultaat blijve.

Zo schreef Calvijn, die zelf in Genève grote zorgen heeft en wiens vrouw zeer ernstig ziek is (ze overleed op 29 maart 1549) niet alleen aan de geschorste predikanten van Montbéliard, maar aan tal van andere predikanten, raadgevende, bemoedigende en troostbrieven. Alles in verband met de goddeloze, satanische pogingen om de Reformatie in Duitsland te vernietigen. En dan nog de zeer ernstige toestand van zijn geloofsgenoten in Frankrijk!

Wanneer we thans nagaan, wat Calvijn heeft geschreven over de zo wonderlijke gebeurtenissen in Duitsland, met name wat betreft het verraad van Maurits van Saksen tegenover Karel V, dat uiteindelijk leidde tot een totale nederlaag van de keizer, in 1552 tot de vrede van Passau, die zéér voordelig uitviel voor de duitse protestanten, en de daarop (eindelijk in 1555 tot stand gekomen godsdienstvrede te Augsburg), dan verwonderen we ons er over, hoe weinig aandacht Calvijn daaraan heeft geschonken.

Wel moeten we met de mogelijkheid rekening houden, dat naast de 1250 nagelaten brieven, waarvan ons er bijna 800 ter beschikking staan, er honderden zoek zijn geraakt, toen de bibliotheek te Genève Calvijns briefafschriften en preken van de hand deed aan een oudpapierhandelaar (1803).

Wanneer beweerd wordt, dat Calvijn het in de jaren 1547-1555 veel te druk heeft gehad met zijn eigen stad en met het lastige

Bern, of ook wel met zijn pogingen om tot meer eenheid te komen met de zwinglianen, dan klopt dat ook weer niet. Calvijn heeft juist in die jaren zich veel ingelaten met de staatkundige, politieke en vooral kerkelijke zaken in Engeland, Denemarken en Polen. Met name de droevige toestand van de Waldenzen en Hugenoten in Frankrijk hadden al zijn aandacht.

Veeleer denken wij, dat Calvijn, zoals hij tevoren had geschreven, de toestand van de duitse lutherse gemeenten zo in-droevig vond, nadat zovele achtenswaardige volgelingen van Luther uit hun ambt waren gezet (denk aan Brenz), dat hij alleen maar optrad tegen de lutheranen, die hem in woord en geschrift te na kwamen en de Reformatie in andere landen veel kwaad konden doen.

Calvijn heeft heel weinig hoop gehad, dat er van Luthers werk in Duitsland nog iets goeds zou overblijven. Daar zal zeker wel aan hebben meegewerkt, dat Luthers opvolger (na diens overlijden in 1546), Melanchton, Calvijn in vele opzichten diep heeft teleurgesteld.

We zouden dan ook graag uw aandacht vragen voor de brieven, die Calvijn aan Melanchton heeft geschreven. In 1550, 1552, 1554 en 1555.

We lezen eerst de brief van 20 mei 1550.

U weet, dat de keizer in 1548 zijn beruchte kerkelijke regeling, het Interim, zowel aan de roomse als aan de protestantse kerken had opgelegd, nadat hij in 1547 bij Mühlberg de protestantse vorsten had verslagen.

De verrader, Maurits van Saksen, die was overgelopen naar de keizer, had moeite met dit Augsburgse Interim in Saksen. Hij liet met toestemming en met behulp van Melanchton een andere kerkelijke regeling opstellen, het Leipziger Interim.

Dat drukte Maurits van Saksen met geweld er door. Als regeling van het kerkelijk leven in Saksen en Hessen. De stad Maagdenburg weigerde hieraan gehoor te geven. Maurits bewerkte, dat deze stad, met haar predikant, Flacius, door de keizer in de rijksban werd gedaan. De Saksische keurvorst moest de stad belegeren in naam van de keizer.

Aan dit alles had Melanchton meegewerkt, terwijl bovendien door zijn optreden de hele duits-lutherse kerk verdeeld werd in voor- en tegenstanders van Melanchton.

Dit alles brengt Calvijn ertoe de volgende scherpe brief te schrijven:

Een oude dichter beweerde eens: Wanneer de natuur het niet veroorlooft, dan komt de dichter er tegen op.

Mij vergaat het echter heel anders. De smart, die ik nu juist gevoel, maakt me zo weinig spraakzaam, omdat ik juist mijn spraak bijna kwijt ben.

Want nog afgezien er van, dat de woorden ontbreken om mijn gemoedsbewegingen in woorden uit te drukken, verschrikt mij alleen reeds de gedachte aan de zaak, waarover ik u moet schrijven, dermate, dat ik bijna stom ben. Ik wilde wel, dat u, wat ik zeg, eerder zou aanmerken als smartelijk gekerm, dan als een gesprek met u.

U weet heus wel, dat u vijanden van Christus in uw strijd met die van Maagdenburg amuseert; ze hebben er schik in. Dat is u overbekend uit hun grappen en caricaturen. Wat een lelijk en afschuwelijk schouwspel wordt daar vertoond voor God en Zijn engelen en ook voor de hele kerk!

U, mijn lieve Filippus, zou, ook wanneer u daaraan geen schuld had, gezien uw schranderheid en rechtschapenheid, verplicht zijn, hetzij een middel tot beëindiging, of althans tot matiging van dit kwaad te vinden.

Maar neem me niet kwalijk, wanneer ik ook u niet van alle schuld vrijspreek.

U kunt daaruit de conclusie trekken, waarom zo hard anderen over u oordelen en waarom zo ongunstig en vijandig over u gesproken wordt.

Veroorloof me dan ook, mijn lieve Filippus, dat ik mijn plicht doe als een oprechte vriend, door u vrijmoedig te vermanen. Wanneer ik een beetje scherp met u spreek, denk dan niet, dat het met mijn welwillendheid en mijn verering tegenover u ook maar in het minst anders geworden is.

Het zal u ook niet nieuw of iets ongewoons zijn, dat ik liever aanstoot geef door grove openheid, dan dat ik op vleierige wijze spreek om de een of ander een plezier te doen. Omdat ik mijnerzijds heb ondervonden, dat u niets liever is dan eerlijkheid, ben ik ook niet bang.

U zoudt mijn berisping wel ten kwade kunnen duiden, wanneer mijn afkeuring gegrond is. Hoe zeer wenste ik, dat alles, wat u doet, zonder uitzondering de goedkeuring kon weg dragen van mij en van anderen? Maar nu klaag ik u aan bij uzelf. Want ik wil niet meegaan met hen, die u onverhoord veroordelen. U verdedigt zich in hoofdzaak hiermede, door te beweren: als de zuivere leer maar wordt vastgehouden, dan moet men over uiterlijkheden niet zo hardnekkig strijden.

Wanneer het echter juist is, wat algemeen als zeker beweerd wordt, dan breidt u het begrip „neutrale, niet belangrijke dingen” wel heel ver uit.

(Zover, dat de wijze van Avondmaal viere ook tot de z.g. adiafora-neutrale dingen gaat behoren. K.).

U weet wel, dat de godsdienst bij de papisten op duizenderlei wijze misvormd is. Die onverdraaglijke misstanden hebben wij opgeheven. Nu gebieden de goddelozen (de keizer met zijn Interim. K.), om over het Evangelie te kunnen triomferen, dat we die misstanden weer moeten invoeren.

Wanneer iemand zonder aarzelen dit weigert, schrijft u dat dan toe aan zijn hardnekkigheid? Hoe ver dit van u ligt, gezien uw gematigde aard, weet ik. Wanneer u dan toch zo bereidwillig zijt in het maar toegeven (aan de eisen van Rome. K.), dan behoeft u zich niet te verwonderen, dat u veel méér door velen als fout wordt aangerekend. Daar komt nog bij, dat van de dingen, die u onbelangrijk noemt, er zijn, die in duidelijke tegenspraak zijn met Gods Woord.

Misschien zal er wel iets door anderen al te streng genomen worden. Dat gaat nu eenmaal zo in de polemiek. Veel wordt dan uit vijandschap tegen de ander overdreven, wat toch niet zo erg is, als men het voorstelt. Maar als ik iets van de goddelijke dingen mag verstaan, dan mag toch niet zoveel aan de papisten worden toegegeven, zelfs worden vrij gegeven, wat de Heere in Zijn Woord vastgelegd heeft. Zo geeft u aanleiding tot dartele bespottung van het Evangelie.

Heeft Paulus niet, toen de besnijdenis toch nog geoorloofd was, dit door de Heere ingesteld gebruik met kracht veroordeeld, omdat listige, kwaadwillige vogelaars met die besnijdenis te eisen de vrijheid van het Evangelie een val wilden zetten?

Ja, hij beroemt zich er op, voor hen geen ogenblik geweken te zijn, opdat de waarheid van het Evangelie zou gehandhaafd worden onder de heidenen. (Gal. 2:5). Maar vandaag de dag leggen ons onze vijanden lasten op, niet vanwege de besnijdenis, maar, om niets onvervalst te laten, doorzuren zij de leer en alle vrome oefeningen met hun bedorven zuurdeeg.

Wanneer u zegt, dat de maagdenburgers ruzie maakten over de linnen koorrok, dan weet ik niet, wat dat betekent.

Het gebruik van de linnen koorrok, samen met nog vele andere dwaasheden, is toch, naar ik meen, zowel bij u als bij hen tot dusver steeds in zwang gebleven. Maar overal zuchten de vrome mensen, dat u ook aan veel meer ernstiger verderfelikheden de hand hebt geboden; verdorvenheden, die zondermeer daartoe leidden, dat de zuiverheid van de leer moest verdorven worden en de kerk aan het wankelen moest

worden gebracht.

Heeft u vergeten, wat ik u eens gezegd heb? Ik wil het u nog eens in herinnering brengen: De inkt is ons veel te duur, wanneer we aarzelen, althans dat op papier te belijden, wat zovelen uit de gemeente, en dan gewone leden, als martelaren dag aan dag met hun bloed bezegelen. (Calvijn wil zeggen: gaven de martelaren hun bloed voor de zuivere belijdenis, moeten wij dan zo zuinig zijn op de inkt, dat we deze niet op papier durven te verdedigen? K.)

En dit zei ik in een tijd, toen wij nog meenden ver buiten schot te zijn. Thans, wanneer de Heere ons in de strijd geplaatst heeft, moeten wij destemeer dapper strijden.

U weet, dat uw positie heel anders is, dan van vele anderen. Véél smadelijker is de angst van de leider of baanderheer, dan de vlucht van de gewone soldaat. Daarom, andere vreesachtigheid kan men nog verschonon, maar wanneer u niet een voortdurend en uzelf gelijkblijvend voorbeeld geeft van onbedwinglijke standvastigheid, dan zegt iedereen, dat bij zo'n man het weifelen en waggelen onverdragelijk is, niet geduld kan worden. Zodoende heeft u reeds met een weinig toe te geven meer klachten en zuchten opgeroepen, dan honderd middelmatige lieden bij een openlijke afval.

Ik ben er heus wel van overtuigd, dat doodsgevaar ze u er nooit toe zou brengen, ook maar een nagelbreedte van de weg af te wijken; maar ik vermoed, dat het wel eens zo kan zijn, dat een ander soort vrees uw gemoed verschrikt.

Want ik weet, hoezeer u het verwijt, als zou u onmenselijk streng zijn, verafschuwt. Maar u moet toch ook wel bedenken, dat Gods knechten voor hun naam (te verliezen K.) niet banger moeten zijn, dan voor hun leven. Want we zijn niet beter dan Paulus, die door smaad en schande voorwaarts ging. Ook al zou men ons houden voor stijfkoppen en fanatiekelingen, die liever de wereld in puin laten vallen, dan dat ze zich een matiging (t.a.v. hun standpunten K.) veroorloven, dan is dat wel bitter en hard.

Maar aan zulke benamingen moet uw oor toch al van vroeger datum gewoon zijn geraakt? Want noch bent u mij zo slecht bekend, of ben ik in uw ogen zo onheus, dat ik de mening zou toegedaan zijn, dat het u te doen zou zijn, vanwege een eerezuchtige aard, om de gunst van het volk.

Maar zonder twijfel brengen u verwijten aan het wankelen, als: Wat? betaamt het een verstandig, bedachtzaam man, om kleine, bijna flauwe dingen een kerkscheuring te veroorzaken? Zou men de vrede niet kopen met een wel dragelijk na-

deel uwerzijds? Is het niet al te dwaas, altijd maar vast te houden aan het extreme, om dan de hoofdzaken van het Evangelie te verwaarlozen?

Wanneer zo af en toe deze of soortgelijke opmerkingen door sluwe lieden uitgestrooid worden, dan dacht ik te bemerken, dat u zich daardoor steeds meer laat intimideren. Ik zeg het u eerlijk, opdat niets uw grootheid van geest, welke de Heere u schonk, in de weg komt te staan (om een andere weg in te slaan. K.)

Ik weet, dat de Heere u met deze rijke gave toegerust heeft. De reden, waarom ik zo heftig ben, is u niet verborgen. Ik wilde wel liever honderd maal met u sterven, dan dat ik zou moeten aanzien, dat u de leer, die u hebt verraden, zou overleven.

Dit zeg ik niet, als zou het gevaar bestaan, dat de door uw dienst geopenbaarde waarheid Gods zou kunnen ondergaan, of omdat ik op een of andere wijze uw standvastigheid wantrouw; alleen maar, omdat u zich er niet genoeg voor kunt wachten, dat de goddelozen de gelegenheid geboden worde, uit uw bereidwilligheid hatelijkheden te putten. Want daar zijn ze op uit!

De nare geschiedenis met de maagdenburgers heb ikslechts terloops aangeroerd.

De man, die ze beschermen moet met zijn middelen aan geld en macht (Maurits van Saksen), berooft hen niet alleen van alle hulp, maar is hun wrede vijand. (Calvijn zegt: de lieden van me zijn Maurits' geloofsgenoten, die hij zou moeten beschermen, tegen de keizer. K.)

Dat u zo'n boosaardige woede beslist niet goedkeurt, behoeft u mij nu niet tot uw verontschuldiging te zeggen. Ja, u behoeft mij ook niet te vertellen, hoe hevig ze u plagen. Maar wanneer u zwijgt bij zovele dingen, omdat u ze toch niet kunt veranderen, of omdat u daar niet scherp en moedig genoeg tegen protesteert, en wanneer zij dan het zo zien, alsof zo'n protest niet past bij uw menselijkheid, dan verwondert mij dat ten zeerste. Want u weet heel goed, met welk een zorg we in zo'n situatie moeten opkomen voor onze broeders.

Wanneer u zegt, dat dit niet uw zaak is, dan denk ik niet, dat u daarmee goede mensen tevreden kunt stellen.

Met opzet laat ik heel veel rusten, wat kwaadwilligen en al te lichtgelovigen aanleiding geeft om u te berispen. Als voorbeeld noem ik, dat u geheel vrijwillig naar dit gebied getogen zijt, het gebied, dat u om velerlei redenen had moeten ontvluchten. Omdat u zeker wel een goede reden hebt gehad om

daartoe te besluiten, wil ik, zoals gezegd, dit laten rusten en niet zulke oordelen over u of iets daarvan aan anderen doorgeven. Maar dit moet weldenkende mensen wel mishagen, dat, terwijl op beestachtige, woedende wijze opgetreden wordt tegen de broeders, Filippus dan in het vijandelijk kamp zit, en zwijgt!

Zeker, ik twijfel er niet aan, dat de maagdenburgers menig woord ontsnapt is, dat u moest verbitteren. Maar omdat u aanvankelijk heel goed er van op de hoogte was, dat ze vanwege de leer van het Evangelie werden aangevallen, waren zij van gedachte, dat het uw plicht was, op die grond het niet op een scheuring te laten aankomen.

Dat u ongeduldig werd, en hen verliet dat verwondert me niet. U kent toch de uitdrukking: Wie in de ellende zit, ondervindt alles als krenking!

Thans, nu deze ongelukkige strijd zich wijd heeft uitgebreid en tot grote schade en tot groot verdriet van alle goeden woedt, moeten wij allen naar een geneesmiddel daarvoor zoeken. Is er geen genezen meer aan, vergeef me, dat ik deze meer klagende dan toornige verzuchtingen voor u uitgiet.

Vaarwel, zeer beroemde en steeds van harte vereerde man!

De Heere ga voort, u te leiden door Zijn Geest; Hij houde u staande door de kracht van Zijn Geest en neme u onder Zijn bescherming. Amen.

Groet alstublieft de vrienden van mij, wanneer ze nog bij u zijn!

Hier zijn er velen, die u eerbiedig laten groeten.

Want velen vluchten, om de afgodendienst te ontwijken, uit Frankrijk naar ons in vrijwillige verbanning.

(20 mei 1550).

U bemerkt wel, dat Calvijn, al schrijft hij dan heel weinig over de geweldige gebeurtenissen op staatkundig en politiek terrein, wat Duitsland betreft, tot in de finesses toe op de hoogte is, wat het kerkelijk leven in Duitsland, waar Melanchton, na Luthers dood in 1546, de leidende persoonlijkheid zou moeten zijn, plaats vindt. Calvijn ziet twee instrumenten van satan, die hij beide ziet als woeste monsters, bezig om de gemeente des Heeren te verwoesten.

Hij schrijft einde 1550 aan Farel:

Wanneer uw Viret nog een weinig op Henri (Hendrik II van Frankrijk) zijn hoop had gezet, komt daar niets van terecht. Dagelijks gonzen soortgelijke geruchten rond. We moeten

daaraan niet meer waarde hechten, dan ze verdienen. Het kan u tot bewijs dienen, dat niets milder is geworden van de wildheid dezer monsters, dan dat onze broeders dag voor dag meer verdrukt worden en dat het er verre van is, dat er enige verlichting is te bespeuren. De andere leeuw (Karel V) moet ook ergens bezig zijn met het smeden van grote plannen. Daarom moeten we de Heere smeken, dat Hij de woede van beiden moge breken, opdat Hij tenminste, zoals tot nog toe, hen door wederzijdse samentreffen wil afzwakken, zodat ze minder in staat zijn, schade aan te richten.

Hendrik III en Karel V waren vijanden. De franse koning immers trachtte Karels bezittingen in Noord-Frankrijk in te palmen, verbond zich in het geheim met Maurits van Saksen om de macht van de keizer in Duitsland te breken. Zelfs steunde hij de Turken, die Karels bezittingen in Italië telkens hem trachtten te ontnemen.

Calvijn schreef over de grote plannen van de „andere leeuw”, Karel V. Hij zal gedacht hebben aan:

1. De keizer wil zo spoedig mogelijk het Concilie van Trente weer heropend zien en dan daar het concilie doen bekrachtigen, wat hij in 1548 de duitse kerk opgelegd had: het Interim. Dan kan hij gaan werken aan één „katholieke” kerk in Duitsland en aan één machtig duitse rijk.

Wat dat betreft, scheen Karel V alles mee te zitten: de heerszuchtige, bloeddorstige paus Paulus III overleed. In zijn plaats werd Julius III gekozen, die het concilie weer verplaatste naar Trente en het zou heropenen.

Bullinger uit Zürich heeft Calvijn de bul toegezonden, waarin door de nieuwe paus zijn besluit om het concilie te heropenen, wordt bekend gemaakt.

Calvijn schrijft daarover aan Bullinger op 21 februari 1551:

Met de zending van de pauselijke bul heeft u mij tot dank verplicht.

„Goed” in deze bul is, dat de paus zonder huichelarij hijgt van pure tyrannie.

Men zegt, dat Duitsland dit jaar wat meer rust zal hebben in eigen land, omdat de Turk Ferdinand van Oostenrijk belaagt. Maar het is de zaak des Heeren, alle wapen gekletter te stillen. Daarom moeten wij toch Hem aanroepen, of Hij de anders ontembare woede van onze vijanden in toom wil houden.

Enkele maanden later blijkt al, dat Karel V de nieuwe paus zover heeft, dat deze fel te keer gaat tegen Hendrik II van Frankrijk, met wie de keizer oorlog voerde.

Op 15 juni 1551 schrijft Calvijn aan Farel:

Tussen de paus en de koning van Frankrijk wordt open oorlog gevoerd. De kardinalen in Rome, die aan de kant staan van de koning, zijn uit Rome weggevlucht. Wordt de keizer ook in deze oorlog betrokken, dan moet hij Maagdenburg en zijn bondgenoten minstens wat verlichting gunnen.

Wat Duitsland betreft, ziet Calvijn over het kerkelijk leven een donkere nacht voor zich.

Op 28 februari 1551 was Bucer in Engeland overleden. Op 15 juni 1551 schreef Calvijn aan Farel over het grote verlies, dat Gods kerk heeft geleden, nu Hij Bucer heeft weggenomen.

Engeland had hij tot veel nut kunnen zijn. Ik had ook nog meer uitwerking van zijn geschriften verwacht voor het nageslacht, dan hij tot nog toe beleefd heeft.

Daar komt nog bij, dat ik nu de kerk geheel ontbloot zie van trouwe leraren.

2. Karel V schijnt op alle fronten te zullen triomferen. Maar wij weten, dat Maurits van Saksen in Duitsland bezig is, opnieuw verraad te plegen. Tegenover zijn keizer laat hij het voorkomen, of hij, om Maagdenburg, waarover de keizer de rijksban heeft uitgesproken, aan zich (en de keizer) te onderwerpen, heel veel troepen en dus ook heel veel geld nodig heeft. Maar intussen sluit hij een geheim verbond met de franse koning en hij papt weer aan met zijn vroegere vrienden, de protestantse vorsten.

Calvijn, met zijn fijne neus voor diplomatie, heeft wel het een en ander vermoeden. Heel bedekt en geheimzinnig schrijft hij daar in de zoëven genoemde brief iets over aan Farel.

In het kort iets daarvan:

Onze „oude vriend” (Maurits van Saksen, nu bijna 30 jaar oud, maar vroeger, vóór zijn eerste verraad in 1547, protestant. K.) zet een ander gezicht. Eerlijk schijnt mij die vriendschap (met protestantse vorsten en met Melancton. K.) niet. Ook de kwaadwilligen staan bij hem in de gunst en goddeloze zaken neemt hij evenzeer in bescherming als vroeger. Van zijn trots en hartstocht heeft hij nog niets afgelegd. Zijn gevolg

triomfeert nog gruwelijker dan weleer.
Heeft u gehoord, van zijn rampzalige troepenmonsterring, die hij onlangs gehouden heeft?

We kunnen ons niet onttrekken aan de gedachte, dat Calvijn en Farel op de hoogte zijn geweest van wat Maurits van Saksen in het geheim op touw zette om de keizer ten val te brengen. Maar dat vanzelfsprekend niet op papier gezet.
Calvijn noemt geen namen. Hij schrijft,

Maar ik verzwijg het, wat ik reeds aan de weet ben gekomen, en zo te zeggen in de hand heb. (15 juni 1551)

We weten, dat Maurits van Saksen in maart 1552 met 30.000 man keurtroepen zeer in het geheim richting Innsbrück is getrokken en daar de keizer plotseling heeft verrast, toen deze zich gereed maakte, naar het Concilie van Trente te gaan.

De keizer leed een volledige nederlaag, die tenslotte in 1555 heeft geleid tot de godsdienstvrede van Augsburg. Het verraderlijk Interim van de keizer was toen van de baan. De Duitse protestanten konden voortaan in volle vrijheid, althans, wanneer de vorst protestant was, hun eigen zaken op kerkelijk terrein regelen.

Over dit alles vinden we in Calvijns brieven zo goed als niets. Het staatkundig leven in Duitsland, óók het leven van de keurvorsten komt steeds verder van hem af te liggen. Hij is er diep in teleurgesteld. Vooral ook, omdat hij ziet, hoe het leven die Duitse vorsten in een los, goddeloos leven ontaardt. De goeden niet tena gesproken.

De politiek van de keizer ziet hij als antichristelijk. De politiek van de Duitse vorsten ontaardt in puur jagen naar eigen belang, desnoods gepaard gaande met afschuwelijk meedogenloos bloedvergieten.

Op de vraag, die dan nog overblijft: Hoe beleeft Calvijn het kerkelijk leven in Duitsland na de nederlaag van de keizer in 1547 en na de godsdienstvrede van Augsburg in 1555, kunnen we alleen dit zeggen:

1. Calvijn houdt heel goed bij, wat de Duitse theologen beweren op hun vergaderingen en in het schrijven in hun geschriften over hetgeen hij belijdt en verdedigt als de zuivere leer naar Schrift en belijdenis.

2. Calvijn ziet als enig middel om de in twee elkaar fel bestrijdende richtingen binnen het lutheranisme op goede gronden en getrouw aan de Schrift bij elkaar te brengen: een openlijk, moedig en waarheidsgetrouw optreden van Melanchton. Hij heeft tot het laat-

ste toe vastgehouden aan de verwachting, dat Melanchton, die hij hoog achtte, ook als kind en knecht des Heeren, openlijk zou te kennen geven, dat hij aan Calvijns zijde stond, ook ten aanzien van de leer van het heilig Avondmaal.

3. Het is voor Calvijn zeer verrassend en verblijdend geweest, dat in De Paltz de leer, waarvoor hij alles had over gehad, zegevierde, toen Frederik III, bijgenaamd De Vrome, in 1563 de Heidelbergse Catechismus invoerde en daarmee de tegenstand en de vijandschap van de lutheranen trotseerde.

De strijd van Calvijn tegen de vijanden van de leer der waarheid naar Schrift en belijdenis komt aan de orde in Deel X („De strijd van Calvijn voor de leer der waarheid naar Schrift en belijdenis”). Met de beide laatst genoemde onderwerpen houden we ons thans nog even bezig:

- a. Calvijn en Melanchton (na de nederlaag Karel V in 1552).
- b. Calvijn en Frederik III van De Paltz.

27. *Calvijn en Melanchton (na 1552).*

We zullen ons zeker nog wel de brief herinneren, die Calvijn op 20 mei 1550 schreef vanuit Genève aan Filippus Melanchton te Wittenberg.

Karel V had na zijn overwinning op de protestantse vorsten in Mühlberg (1547) het z.g. Augsburger Interim uitgevaardigd, een tijdelijke regeling van het kerkelijk leven, wat leer en inrichting betreft. Tijdelijk, omdat het Concilie van Trente definitieve uitspraken moest (zou) doen.

Toen Maagdenburg deze kerkelijke regeling niet aanvaardde, heeft Melanchton op verzoek van de keurvorst (Maurits van Saksen) een andere regeling (voor rooms en protestant bestemd) opgesteld. Wat de opvolger van Luther toen daarin klaarmaakte, schokte Calvijn ten zeerste. Melanchton kwam Rome héél ver tegemoet, door roomse ceremoniën, de liturgie van de mis, het gebruik van het Latijn in de kerk, zelfs de zeven sacramenten van de roomsen aan te duiden als „adiophoren”, middelmatige zaken, waaraan we geen principiële betekenis moeten hechten.

De strijdvaardige lutherse predikant in Maagdenburg, de stad, die in opdracht van de keizer belegerd werd door de troepen van Maurits van Saksen, Flasius, viel (terecht!) Melanchton aan.

Beiden hadden hun aanhang. De kerk der lutherse reformatie dreigde in tweeën te scheuren.

Omdat Flasius de avondmaalsleer van Luther met hand en tand

verdedigde (met de eerder genoemde Brenz, verdreven uit Hall), en Melanchton op dit punt veel meer neigde tot het Bijbels standpunt van de Geneefse reformator, heeft Calvijn getracht Melanchton te overtuigen van de noodzaak, nu eindelijk eens te komen tot een openlijke, eerlijke uitspraak.

Calvijn moest niets van die zogenaamde Gnesio-Lutheranen hebben, die altijd maar weer kwamen met de Avondmaalskwestie. (Gnesis = rechtgeaard). Hij noemt ze ergens de „apen van Luther”.

Dat deed hem aan Bullinger schrijven,

Leefde Luther nog maar. Hij verloor in de sacramentsvraag wel steeds de matigheid uit het oog, maar hij is toch niet te vergelijken met de mateloze waarheid van deze mensen. Deze navolgers van Luther zijn niet beter dan apen.

Ze waren meer koningsgezind dan de koning, zou men kunnen zeggen.

Daar kwam nog bij, dat deze „rechtgeaarde” Lutheranen Calvijn en zijn volgelingen te vuur en te zwaard bestreden, terwijl Melanchton zijn mond niet open durfde te doen.

Niet minder dan veertig keer klaagt Calvijn over Melanchtons vrees om te kunnen toegeven, wat zijn leer is. Hij had zich in zijn „Leipziger Interim” monddood gemaakt. En in de vier brieven, die Calvijn hem tussen 1552 en zijn overlijden in 1560 heeft geschreven, is het één smeekbede: „Doe nu toch uw mond eens open, beken toch eindelijk eens kleur!”

Op de brief van mei 1552 kreeg Calvijn pas in november 1552 antwoord. En dat was dan een brief, waarin Melanchton alleen maar klaagde over oorlogsweeën en de in Wittenberg heersende pest. Calvijn echter gaat in zijn antwoordbrief diep in op zijn diepe smart, dat het nageslacht de kerk ergeren zal, wanneer het zal bemerken, hoe twee mensen (C. en M.), wie het betaamd had als uit één mond te spreken en hetzelfde te zeggen, zo openlijk met elkaar in tegenspraak komen.

Calvijn gaat dan dieper op deze verschillen van opvattingen met betrekking tot de leer der waarheid in. We hopen daar later nog wel op terug te komen.

Op deze brief van november 1552 heeft Melanchton nooit geantwoord. Daarom schrijft Calvijn hem bijna twee jaar later, in 1554, op 27 augustus nog maar eens. Hij gaat daarin weer in op de leer- geschillen tussen de Filippisten (volgelingen van Melanchton) en

de gnesis-lutheranen (volgelingen van Flasius en Brenz), die steeds groter en meerder worden. Omdat Melanchton al maar zwijgt!

Uw zwijgen, dat zoveel dwaze kerels de vrije teugel geeft, moet wel tot de scheuring en verstrooiing der kerken leiden. Uw dubbelzinnige manier van leren, waaraan u zo angstvallig vasthoudt, laat velen in twijfel zweven.

Eindelijk, maanden later, schrijft Melanchton een kort briefje terug. Calvijn gaat in zijn antwoord, geschreven 5 maart 1555, op één prent in, waaromtrent Melanchton iets had gevraagd: over het genadeverbond.

Verder blijkt, dat Melanchtons tegenstanders het hem in Wittenberg zó moeilijk maken, dat hij de stad, waar hij meer dan dertig jaar arbeidde aan de hogeschool, misschien wel moet verlaten. Dat zou zo erg niet zijn, schrijft Calvijn,

maar het ergste, dat we vrezen moeten, is dit, dat u eindelijk eens moet doen, wat u Christus schuldig bent: een open belijdenis uitspreken. Door dat niet te doen, biedt u boze mensen stilzwijgend uw bescherming om de waarheid ten onder te houden.

Calvijn voegt aan deze brief een boekje toe, waarin hij de hoofdzaken van zijn leer der waarheid nog eens heeft afgedrukt.

Alle zwitserse kerken hebben het ondertekend. De zürichers hebben de hele zaak zeer buitengewoon ondersteund.

Nu wacht ik zeer in spanning op uw oordeel en begeer ook ten zeerste te weten, wat uw andere mensen er van zeggen, en hoe zij hiertegenover staan.

Houden degenen, die ons zo vijandig onderuit halen, niet op met hun lawaai, dan zullen wij er voor zorgen, dat de hele wereld ons balken hoort.

Weer gaat een half jaar voorbij. Melanchton schrijft in een kort briefje, dat hij nu toch wel van plan is, twee lutherse („rechtgeaarde”) predikanten, die hem hebben aangevallen in hun geschriften, van repliek te dienen.

Eindelijk! zal Calvijn gedacht hebben. Hij schrijft dan aan Melanchton een dringende brief (23 augustus 1555):

U moet uw schuld afbetalen, opdat ik niet wéér als aanmaner

moet komen, wanneer u niet spoedig de vrome mensen, die naar u opzien, bevrijdt van de twijfel, of u wel inderdaad in dit opzicht in staat bent uw belofte in te lossen. Denk ook nog daaraan, dat, als u niet nu dit hanengekraai op de late avond wekt, wij allen u als héél erg traag veroordelen moeten.

Een goed jaar later moest Calvijn naar Frankfort reizen. Hoe zwak en ziekelijk hij ook was, dat was nodig, dat hij daarheen ging om onenigheden uit de weg te ruimen, die daar steeds de franse vluchtelingengemeente verontrustten.

Calvijn verneemt, dat juist een bode gereedstaat, om naar Wittenberg te vertrekken. Hij kan het niet nalaten, vanuit Frankfort toch nog eens Melanchton een kort briefje te schrijven. Hij doet dat op 17 september 1556.

Ik zal wel zonder moeite voor dit briefje vergeving ontvangen, omdat ik uit uw zwijgen concluderen moet, dat u helemaal niet naar een brief van mij verlangt.

Calvijn dringt er in dit briefje op aan: Neemt u nu eens het initiatief om een bijeenkomst te arrangeren met uw tegenstanders om alles eens uit te praten. Neem de keurvorst van De Paltz in de arm!

Het is eindelijk zo ver gekomen, dat er een bijeenkomst wordt gehouden van voor en tegenstanders van Melanchton te Worms. Filippisten tegenover Gnesis-Lutheranen.

Calvijn waagt het er op, Melanchton nu eens te vermanen, nu eindelijk eens met de waarheid, die naar Gods Woord is, voor de dag te komen. Hij vertoeft nu al een maand in Worms en heeft nog steeds gezwegen. Ook al worden de gereformeerden (Calvijns volgelingen) gesmaad en belasterd.

Bovendien dringt Calvijn er op aan, nu eindelijk eens een godsdienstgesprek te organiseren (de engelse aartsbisschop Cranmer heeft daar ook om gevraagd, waar lutheranen, zwinglianen en de gereformeerden van Calvijn bij elkaar zullen komen. 't Begin van deze brief van 5 augustus 1557 luidt:

Hoe het komt, dat u nu al drie jaren lang niet één van mijn brieven hebt beantwoord, weet ik niet; hoewel ik evenwel uit uw lang zwijgen terecht moet afleiden, dat mijn schrijven u niet welkom is. Mijn ijver uit vriendschap voor u versmaadt u. Daarom heb ik het niet gewaagd, u weer te schrijven, ware het niet, dat de goede oude heer, die u deze brief brengt, mij verteld had, dat u mij nog steeds beslist vriendelijk gezind

zijt. Wat ik echter moeilijk geloven kan.

Nog twee keer heeft Calvijn Melanchton geschreven. Op 7 september 1557 en op 19 november 1558. Meest over zijn eigen persoonlijk leven. De laatste brief dikteert Calvijn vanaf zijn bed, terwijl hij hoge koorts heeft.

Ik wilde u schrijven, dat ik al bij het begin van mijn ziekte er op bedacht ben, dat ik ieder moment gereed en bereid moet zijn, mezelf op ieder sein van de Heere aan Hem over te geven.

Voor het laatst vermaant Calvijn, diep teleurgesteld in Melanchton, dan nog eens:

Juist in de avondmaalsstrijd lasteren eerrovend de vijanden over uw zogenaamde zwakte, maar ook uw beste vrienden, die u vereren met een respect, dat u verdient, zouden zo graag zien, dat het vuur van uw ijver fel ging branden. Want dat zwakke vonkje verachten, ja, vertreden die onbehouwen reuzen.

Melanchton is op 19 april 1560 overleden. „Verlost van de woede der theologen”, zoals hij op zijn sterfbed nog op een papiertje schreef.

Calvijn heeft het niet meer beleefd, dat de breuk tussen de lutheranen en de gereformeerden definitief werd. Lutheranen, die toch nog sympathiseerden met de leer van Calvijn, werden op gewelddadige wijze uit hun ambt ontzet. Onder hen behoorde ook de schoonzoon van Melanchton, Caspar Peucer, hoogleraar aan de universiteit te Wittenberg.

28. *Calvijn en Frederik III van de Palz.*

Teleurgesteld in Melanchton, heeft Calvijn zijn hoop gevestigd op de Palzische keurvorst, Frederik III, die in 1559 de lutherse Otto Hendrik, die kinderloos stierf, opvolgde.

Frederik was al 42 jaar oud, toen hij keurvorst werd. Hij was in 1532 al gewonnen voor de „nieuwe leer”. Calvijns Institutie had hij met veel zegen voor zijn ziel, gelezen en herlezen.

Uit Calvijns brieven blijkt, hoe zijn oog, zijn hoop op deze keurvorst was gericht. Vooral ook, toen hij Calvijns zeer geliefde leerling, Caspar Olevianus (met nog andere gevluchte aanhangers van de gereformeerde leer) in 1561 benoemde tot professor aan zijn

universiteit.

Geen wonder, dat Calvijn aan deze vorst zijn commentaar op het Boek Jeremia opdroeg. Met een uitvoerig schrijven, gedateerd 23 juli 1563.

Jammer, dat deze opdracht niet is opgenomen in de vertaling van deze commentaar! (De Groot-Goudriaan 1981).

Het klinkt als een uitdrukking van grote dankbaarheid in deze brief:

Want omdat u de gezonde, orthodoxe leer van het heilig Avondmaal van Christus, die u eerbiedig hebt aangenomen, ook vrijmoedig en dapper zonder aarzelen in uw land hebt ingevoerd, woeden nu onrustige, opdringerige mensen tegen u, alsof u het hele duitse rijk aan het wankelen hebt gebracht.

Hoe beleeft Calvijn, nog geen jaar vóór zijn overlijden, wat hij nu ziet gebeuren in het Duits-staatkundig, politiek en kerkelijk leven?

Geen gruwelijker scheldwoord vinden uw vijanden om uwe Hoogheid, doorluchtige vorst, aan te vallen, als de aanduiding: Calvinisme.

Vanwaar deze bittere haat tegen mij afkomstig is, is wel duidelijk. Hun hoop van zegen berust er op, de ogen van de eenvoudigen door onderdrukking en door het verdonkeremanen van de feitelijke stand van zaken te verblinden. Daarom is het niet te verwonderen, dat ze vertoornd zijn, wanneer nu deze nevel van onwetendheid, waarop ze zich zo zeker en vergezocht verlieten, doorbroken wordt.

Met name ergert het hun tot dolzinnig worden toe, dat ze zien, hoe u de hele vraag (m.b.t. de sacramenten. K.) eerlijk en grondig leert kennen (denk aan de catechismus van 1563. K.) en dat nu de leer, waarover zij triomfeerden, zolang ze onbekend was, een zo grootmachtiger beschermer heeft gewonnen. Deze leer breidt zich nu, gezien de rechtvaardige en strakke verdediging van een dappere vorst met veel meer vrijheid uit. U, die van uzelf moedig genoeg zijt, nu op te wekken tot volharding in dezen, is weliswaar overbodig. Maar opdat u met trotse verachting van hun verwijfde onmacht het met even zoveel voorspoed als behendigheid begonnen werk voortzet, scheen het mij niet overvloedig tot uw versterking te zijn, wanneer hierbij u een duidelijk pand van mijn toegenegenheid wordt voorgelegd.

Ik denk, dat het bij uw ongelooflijke vriendelijkheid (jegens de verbannen kinderen en knechten des Heeren. K.) u geen

onwelkome daad zal zijn, wanneer ik u mijn commentaar op Jeremia opdraag.

Een waardig slot op wat Calvijn vanuit Genève beleefde met betrekking tot het staatkundig, politiek en kerkelijk leven in het Duitsland van zijn dagen.